

ანზორ თოთაძე

იბერეთის მოსახლეობა

(ხოვის მუნიციპალიტეტი)

საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია
კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტის
დემოგრაფიული პრობლემების კვლევის ცენტრი

ანზორ თოთაძე

იმერეთის მოსახლეობა (ზონის მუნიციპალიტეტი)

UDC (უაკ) 314 (479.222.2)

თ-682

ნაშრომში განხილულია ხონის ისტორიის ზოგიერთი საკითხი. განსაკუთრებით ფართოდაა გაშუქებული დემოგრაფიული პრობლემები XIX-XX საუკუნეებსა და XXI საუკუნის დასაწყისში. ამ პერიოდში ჩატარებული მოსახლეობის აღწერებისა და მიმდინარე აღრიცხვის მონაცემების საფუძველზე გაანალიზებულია მოსახლეობის რაოდენობის, შობადობის, მოკვდაობის პრობლემები, ეროვნული და რელიგიური შემადგენლობა. იმის გამო, რომ XIX საუკუნეში ხონის შესახებ მოსახლეობის რაოდენობის გარდა ძირითადი დემოგრაფიული მონაცემები არ არსებობს, ხონის მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობის მონაცემები განხილულია მთლიანად იმერეთის დემოგრაფიულ მონაცემებთან კონტექსტში.

ნაშრომი განკუთვნილია სპეციალისტებისა და მკითხველთა ფართო წრისათვის.

რედაქტორი პროფესორი ანზორ სახვაძე

რეცენზენტი პროფესორი ომარ შურღაია

ამ წიგნს ავტორი უძღვნის დაბადების 70 წლისთავზე წარმოშობით ხონის მკვიდრს, შესანიშნავ პიროვნებასა და სამოგადო მოღვაწეს **მანუჩან ჯიშყიას**.

ცოტა რამ ისტორიიდან

მეფის რუსეთმა საქართველო ორ დიდ ადმინისტრაციულ ერთეულად დაყო - თბილისისა და ქუთაისის გუბერნიებად. თავის მხრივ, გუბერნიები იყოფოდა მაზრებად და საპოლიციო უბნებად. ხონი წარმოადგენდა ქუთაისის გუბერნიის ქუთაისის მაზრის საპოლიციო უბანს, რომელშიდაც 7 სასოფლო საზოგადოება შედიოდა. ამ საზოგადოებებში გაერთიანებული იყო 41 სოფელი. საბჭოთა პერიოდის დასნაყისში, კერძოდ, 1921 წლის ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფის მიხედვით, ხონი ისევ ქუთაისის მაზრაშია, 1930 წლიდან კი დამოუკიდებელი რაიონია. 1963 წელს ქვეყანაში მოხდა რაიონების გამსხვილება, ხონი სამტრედიის რაიონს შეუერთეს. მთავრობის ამ ღონისძიებამ პრობლემები შეუქმნა რაიონების სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების მართვის პროცესებს, გართულდა მოსახლეობის მომსახურების საკითხები. მომდევნო, 1964 წელს გაუქმდა მთავრობის შესაბამისი დადგენილება და ხონი კვლავ გამოიყო ცალკე რაიონად. ხონი 1921 წლიდან ფუნქციონირებდა როგორც ქალაქი დასავლეთ საქართველოში. ისტორიულ დოკუმენტებში იგი მოიხსენიება ხან როგორც დიდი სოფელი, ხან კიდევ როგორც ქალაქი. ხუროთმოძღვრული ძეგლებიდან ცნობილია XI საუკუნის ხონის წმ. გიორგის ეკლესია. ამჟამად ხონი წარმოადგენს მუნიციპალიტეტს, რომელშიც შედის 39 სოფელი.

ისტორიულად, კერძოდ, კი მე-17 საუკუნის მეორე ნახევარში, ხონი მჭიდროდ დასახლებულ მრავალრიცხოვან სოფელს წარმოადგენდა. რუსეთის იმპერიის მფარველობაში ქართლ-კახეთის სამეფოს ნებაყოფლობით შესვლის მომზადების პერიოდში რუსეთის სამეფო კარი საქართველოში სპეციალურად აგზავნიდა მოხელეებს საქართველოს შესახებ ცნობების შესაგროვებლად, კერძოდ, თუ რას წარმოადგენდა ეს ქვეყანა პოლიტიკურად, ეკონომიკურად და კულტურულად.

ამ მიზნით საქართველოში წარმოგზავნილი კაპიტანი ნ. იაზი-

კოვი 1772 წელს დაწერილ საკმაოდ დიდი მოცულობის ცნობაში „საქართველოს ცალკეული პროვინციების ეკონომიკური, პოლიტიკური და კულტურული მდგომარეობის აღწერა“, აღნიშნავდა: იმერეთში „სოფლები შედგება უმთავრესად ორი ან სამი კომლისაგან; მხოლოდ სოფელში, რომელსაც უწოდებენ ხონს, ორასი კომლია.“¹ ამრიგად, ამ პერიოდში ხონში სულ მცირე 1000 კაცი მაინც ცხოვრობდა, თუ გაცილებით მეტი არა. კერძოდ, პროფესორ ვახტანგ ჯაოშვილის გაანგარიშებით ამ პერიოდში (1770 წელს) კომლის საშუალო სიდიდე იმერეთში 7,56 კაცს უდრიდა², თუ ამ მონაცემებს მივიღებთ მხედველობაში, მაშინ ხონის მოსახლეობა 1512 კაცს შეადგენდა.

მე-19 საუკუნემდე ხონის მოსახლეობის რაოდენობის შესახებ სხვა ცნობები არ გაგვაჩნია. ამ პერიოდში იმერეთი და მთლიანად საქართველო შიდაომებშია ჩაძირული, დასავლეთ საქართველოში ტყვეებით ვაჭრობა ყვაოდა, ხოლო აღმოსავლეთ საქართველოში ლეკიანობა მუსრს ავლებდა მოსახლეობას, თურქეთი და სპარსეთი კიდევ გამუდმებით აწიოკებდა და ანადგურებდა საქართველოს ხან ერთ და ხან მეორე ისტორიულ პროვინციას - მის მოსახლეობასა და მატერიალურ სიმდიდრეს.

ისტორიის შედარებით ხანგრძლივ პერიოდში - XVI-XVIII საუკუნეებში, მტრის გამუდმებულ ლაშქრობებს ჩვენი ქვეყნის მთელი ტერიტორიაზე ბოლო არ უჩანდა. მართალია, დიდი, 50-100 ათასიან ლაშქართა შემოსევები ქვეყანას აღარ განუცდია, მაგრამ ოქროს ხანაში 8 მილიონი მოსახლეობა მონღოლებისა და თემურ-ლენგის შემოსევების შემდეგ წელში ველარ გაიმართა.

1770 წლისთვის საქართველოს ამჟამინდელ საზღვრებში (ცენტრალური ხელისუფლების იურისდიქციის გავრცელების მიუხედავად) მისი მოსახლეობა 761 ათას კაცს უდრიდა. იმერეთში ამ წელს 110,4 ათასი კაცი ცხოვრობდა. ამავე წელს ქართლ-კახეთის მოსახ-

¹ ვალერიან მაჭარაძე. მასალები XVII საუკუნის მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. ნაწილი III, ნაკვეთი II, თბილისი, 1997, გვ. 529.

² ვახტანგ ჯაოშვილი. საქართველოს მოსახლეობა. თბილისი, 1996, გვ. 48.

ლეობამ 296,8 ათასი კაცი შეადგინა, ხოლო სამეგრელოს მოსახლეობამ - 75,6 ათასი.³

გამუდმებული წერილ-წერილი შემოსევები გამანადგურებელ გავლენას ახდენდა ქვეყნის ისტორიული პროვინციების, მათ შორის, იმერეთის მოსახლეობის რაოდენობაზე, იმერეთის სოციალურ-ეკონომიკურ და კულტურულ ცხოვრებაზე, რაც ნათლად ჩანს მიხეილ რეხვიაშვილის შესანიშნავ წიგნში „სოლომონ I„ (თბილისი, 2011). ამის საილუსტრაციოდ მისი წიგნიდან ამოვინერეთ მასალა ყველა იმ ბრძოლის შესახებ, რომელიც თავს გადახდა იმერეთს სოლომონ I-ის მეფობის პერიოდში - 1752-1784 წლებში. ძნელია დღეს აუღელვებლად წაიკითხოს კაცმა ჩვენი შორეული წინაპრების სამშობლოს სიყვარულში თანშეზრდილი დაუდევარი სულის გამოვლენის უშესანიშნავესი მაგალითები, როდესაც ქვეყნისათვის თავდადება, ყოველგვარი ზედმეტი კითხვების გარეშე, ადამიანის უზენაეს მოვალეობად მიაჩნდათ. ყოველივე ეს მით უფრო არსებითია, რომ აგერ უკვე 30 წელია, სიტყვა „სამშობლო„ თითქმის ამოვიღეთ მეტყველებიდან.

ამონაწერები მიხეილ რეხვიაშვილის წიგნიდან „სოლომონ I“ (თბილისი, 2011).

1752 წელს იმერეთის მეფე ალექსანდრე V გარდაიცვალა და სამეფო ტახტზე ავიდა მისი უფროსი შვილი სოლომონი. ტახტზე ასვლისთანავე სოლომონის წინააღმდეგ აჯანყებამ იჩინა თავი. ახლაგაზრდა მეფეს აუჯანყდნენ ბაბუა ლევან აბაშიძე (დედის მამა), როსტომ რაჭის ერისთავი, მამის ძმები - მამუკა და გიორგი, თვით დედა თამარი და ტახტიდან გადააგდეს: სოლომონ მეფემ დახმარებისათვის ახალციხის ფაშას მიმართა (მას სხვა გამოსავალი არ ჰქონდა) და მისი დახმარებით აჯანყება ჩააქრო (გვ. 18-19).

სოლომონმა აჯანყებაში მონაწილე მამია IV გურიელი დასაჯა - ოსმალთა ჯარის დახმარებით გურია დალაშქრა. მამია გურიელი იძულებული გახდა სოლომონს დამორჩილებოდა (გვ. 20).

სოლომონ I-ის გამეფების პერიოდში იმერეთი უმძიმეს მდგომარე-

ობაში იმყოფებოდა. როგორც შ. ბურჯანაძე აღნიშნავს, „თურქი ჩამოსახლდა იმერეთში, დაიპყრო ციხე, გახდა ქვეყნის ბატონი, მოიშალა მეფის ცენტრალური ხელისუფლება, ატყდა თავადთა ქიშპობა, დაეცა ეკლესია. ქვეყანა გაუთავებელმა ბრძოლებმა მოიცვა. შეწყდა ვაჭრობა, მინელდა შრომა. გამეფდა შიში, შიმშილი და სიღატაკე. აიყარა ყმა-გლეხობა და ყაჩაღობას მიჰყო ხელი. ტყვეების დატაცება და გაყიდვა ჩვეულებრივ მოვლენად იქცა..“ (ციტირებულია. გვ. 22).

სოლომონ მეფის მოქმედებას თვალყურს ადევნებდა ახლაციხის ფაშა, რომელიც დარწმუნდა მეფის ორგულობაში და თავისი დახმარება დიდ შეცდომად ჩათვალა. 1757 წელს იგი დიდი ჯარით შემოიჭრა იმერეთში. მის მხარეზე გადავიდა სოლომონის ბაბუა ლევან აბაშიძე და რაჭის ერისთავი როსტომიც. სოლომონ მეფის ჯარის რაოდენობამ 11 000 კაცს მიაღწია. მტრის რაოდენობა რამდენჯერმე აღემატებოდა მეფის ლაშქარს. გადამწყვეტი ბრძოლა მოხდა ოკრიბაში (ტყიბულის რაიონი) ხრესილის მინდორზე. მტერი საშინლად დაამარცხეს, მისი ჯარის დიდი ნაწილი გაიჟლიტა, ნაწილი დაატყვევეს, მცირე ნაწილმა გაქცევით უშველა თავს, მაგრამ იმერეთის ტერიტორიას მაინც ვერ გაცილდა - მათ გზადაგზა ხოცავდნენ ან ატყვევებდნენ. ამ ბრძოლაში გმირულად დაიღუპა სამურზაყანოს მფლობელი ხუტუნია შერვაშიძე, რომელსაც ხმლით მტრის 16 ჯარისკაცი აეკუნა და შემდეგ ოსმალთა რაზმის შუაგულში შევარდნილიყო.⁴ ხრესილის ბრძოლა დასავლეთ საქართველოს გამანთავისუფლებელი ომის დასაწყისი იყო (გვ. 28-37).

1759 წელს ოსმალთა დიდი ჯარი, ხუნძახის ბატონთან და ლეკებთან ერთად იმერეთს შემოესია. მტერმა მთელი ქვეყანა ააოხრა და გაძარცვა, მათ შორის გელათის მონასტერი. თურქები ისევ მომძლავრდნენ. თურქი მეციხოვნეების მიერ ხარკის აკრეფამ ძარცვის ხასიათი მიიღო. ამიტომ სოლომონი საჩივრით ახლაციხის ფაშას ეახლა, ფაშამ სოლომონის საჩივარი შეისმინა და მეფეს სამი ათასი თურქი მეომარი გამოაყოლა, რათა დაესაჯათ ციხეებში ჩაყენებუ-

4 საქართველოს მოკლე ისტორია. შედგენილი ს. კაკაბაძის მიერ. ტიფლისი, 1920, გვ. 110.

ლი თურქი მეომრები. სოლომონ მეფემ ისინი გზაშივე გაანადგურა თავისი ფიცის კაცებით. ამ მარცხის გამო თურქეთის მთავრობამ ახალციხის ფაშა სიკვდილით დასაჯა (გვ. 42-43).

1760 წელს სოლომონი განჯის ალებაში ერეკლე II-ს დაეხმარა 15 000-იანი ლაშქრით. იმერთა მეფეს ამ ბრძოლაში თავიანთი ლაშქარით დადიანი და რაჭის ერისთავი როსტომიც ახლდნენ. უფრო ადრე ერეკლე მეფეს ორჯერ გაუწია დახმარება ცხრა-ცხრა ათასი კაცით. იგი თვითონაც იქ იბრძოდა ლეკების წინააღმდეგ და კიდევაც გაიმარჯვეს. მესამედ თავისი ძმა არჩილი გაგზავნა ლეკების წინააღმდეგ საბრძოლველად (გვ. 43).

1758 წელს ახალციხის ფაშამ ჯარი შეკრიბა და ორჯერ შეება იმერთა მეფეს, მაგრამ ორივეჯერ დამარცხდა (გვ. 44).

1760 წლის გვიან შემოდგომაზე ახალციხის ფაშამ განაახლა ბრძოლა იმერეთის წინააღმდეგ. პირველივე ბრძოლაში იმერთა ლაშქარმა წარმატებას მიაღწია: თურქთა არმია მოიშალა და გაიქცა. გაქცეულ მტერს თოვლიან გზაზე სოლომონის მეომრები ანადგურებდნენ (გვ. 45).

1761 წელს თურქეთის სულთანმა ისევ სცადა იმერეთის დამორჩილება, მაგრამ ამოდ, ოსმალები კვლავ დამარცხდნენ და გაიქცნენ (გვ. 45).

1762 წელს ახალციხის ფაშა ისევ შემოესია იმერეთს 13 000 ლაშქრით ორ ტალღად. მტრის მხარეს იბრძოდა როსტომ რაჭის ერისთავი. ქართველებმა მუსრი გაავლეს მტერს. ოსმალთა ჯარი მთლად გაიჟლიტა იმერთა ჯარის მიერ.

1763 წელს ახალციხის ფაშამ ჯარი შეუსია იმერეთს, მაგრამ ამჯერად სოლომონი დამარცხდა (გვ. 46).

1765 წელს ახალციხის ფაშა დასავლეთ საქართველოს დასარბევად წამოვიდა. როსტომ რაჭის ერისთავი ისევ თურქეთის მხარეზე აღმოჩნდა. ოსმალეთის ჯარი პირველად გურიას შეესია, შემდეგ ოდიშში გადავიდა, რადგან იმერეთში სწრაფად შესვლა ვერ გაბედა. დადიანმა სამთავრო გაძარცვისაგან რომ გადაერჩინა, ახალციხის

წინადადებას დათანხმდა, თურქთა ლაშქარი ოდიშში გამოაზამთრა და საკეებით უზრუნველყო. 1766 წელს ახალციხის ფაშა იმერეთს შეესია. ერთთვიანი ბრძოლის შემდეგ სეერის ციხე აიღო და იქიდან სოლომონი განდევნა. მთლი იმერეთი მტრის ლაშქარმა გადათელა. გამარჯვებული ფაშა ქუთაისში შევიდა და „ტყვის სყიდვის„ აღდგენის სანაცვლოდ სოლომონ მეფის ბიძაშვილი - თეიმურაზ მამუკას ძე მეფედ გამოაცხადა. მეფის მოლაღატე და ტყვეებით მოვაჭრე თავადებმა ხელი მოაწერეს თეიმურაზისადმი მორჩილების აქტს (გვ. 36-38). მიუხედავად ამისა, ხალხი მაინც ეროვნული ინტერესების დამცველი მეფის - სოლომონის მხარეზე იყო. სოლომონმა პარტიზანული ომი გამოუცხადა თურქებს (გვ. 48-49). მეფემ ჯერ კიდევ 1766 წელს მიმართა ერეკლე II-ს თხოვნით თურქებთან მორიგებაში ეშუამდგომლა. საბოლოოდ 1767 წელს იმერეთ-თურქეთს შორის ზავი დაიდო.

1768 წელს სოლომონ მეფემ გადამწყვეტი ბრძოლა გაუმართა მის მოწინააღმდეგე თურქებსა და დასავლეთ საქართველოს მეფე-მთავრებსა და ჩხარის მახლობლად ცხრანყაროსთან დაამარცხა ისინი. სოლომონ მეფემ იმერეთის ტახტი კვლავ დაიბრუნა და მთელი იმერეთი შემოიმტკიცა. მეტად ნიშანდობლივია, რომ ამავე 1768 წლის აგვისტოში სულთანმა მუსტაფა III-მ სოლომონ მეფის მიმართ წყალობის ფირმანი გამოსცა, რომლის ძალითაც „ქრისტიან მფლობელთა შორის სახელგანთქმულ სოლომონს იმერეთის მეფედ აღადგენდა„ (გვ.52-53).

1768 წელს, ხელახლა გამეფებისთანავე, სოლომონ მეფე მთელი თავისი ძალებით რაჭაში შეიჭრა მოლაღატე როსტომ ერისთავის დასასჯელად, მაგრამ ერისთავი დადიანთან გაიქცა. მომდევნო 1760 წელს კვლავ ააოხრა მეფემ რაჭა, მაგრამ ერისთავის შეპყრობა ვერც ამჯერად მოახერხა (გვ. 71). საბოლოოდ მოტყუებით სოლომონმა როსტომ ერისთავი მაინც შეიპყრო და თვალები დათხარა (გვ. 74).

1772 და 1774 წლებში როსტომ ერისთავის შვილმა მეთოდე ერისთავმა ორჯერ ილაშქრა იმერეთში ოსმალთა და ლეკთა ჯარით, მაგრამ ორჯერვე დამარცხდა (გვ. 80).

1769 წელს დადიანმა და შერვაშიძემ შეკრიბეს ლაშქარი და თურქეთიდან მიღებული დამხმარე ძალით - 9000-კაციანი ლაშქარით იმერეთის სამეფოს შემოესივნენ. ხანგრძლივი ბრძოლის შემდეგ სოლომონ მეფემ მომხდურნი დაამარცხა და იმერეთიდან გარეკა (გვ. 96).

1770 წლის დასაწყისში თურქეთმა სოლომონის წინააღმდეგ აამხედრა მთავრები და იმერეთს ლეკებთან ერთად 4 000-იანი ლაშქარი შემოუსია, მაგრამ სოლომონმა დაამარცხა მომხდურნი და იმერეთიდან გარეკა (გვ. 97).

1770 წელს იმერთა მეფემ ცუცხვათის ციხე გაათავისუფლა თურქებისაგან, შემდეგ ჯარით შევიდა ქუთაისში, სადაც 500 კომლი თურქი ცხოვრობდა, დაანგრია მეჩეთები, დახოცა მოღვლები და თურქი შეიარაღებული მოხელენი, გააქრისტიანა მაჰმადიანები ხოლო ვინც გაქრისტიანებაზე უარი თქვა, ჩრდილოეთ კავკასიაში გადაასახლა. ამავე დროს მან აიღო შორაპნის ციხეც (გვ. 105).

1771 წელს იმერეთის მეფემ ლეჩხუმი დალაშქრა (გვ. 115).

1773 წელს ახალციხის ფაშამ იმერეთის წინააღმდეგ დადიანი და აფხაზები აამხედრა. მომხდურნი დამარცხებული და განდევნილი იქნენ (გვ. 130).

1773 წელს იმერეთ-ქართლ-კახეთის 11-ათასიანმა ლაშქარმა ჯავახეთში ილაშქრა, ახალქალაქის ციხე დაიკავეს. ქართველთა ლაშქარმა მოარბია მტრის ტერიტორია, მან ყარსსა და არტაანამდე მიაღწია (გვ. 131).

1774 წელს ჯავახეთის ლაშქრობის საპასუხოდ ახალციხის ფაშამ სოლომონ მეფის წინააღმდეგ 1774 წელს 4000-იანი ლეკ-ოსმალთა ჯარი გამოგზავნა იმერეთის დასარბევად. სოლომონმა გაბედულად შეუტია მტერს და სასტიკად დაამარცხა. 1000 მოკლული ბრძოლის ველზე დატოვა, 600 ტყვედ ჩავარდა, ხოლო ლტოლვილმა ლაშქარმა კიდევ 1400 კაცი დაკარგა, 700-მა კაცმა ძლივს მიღწია ახალციხემდე. სოლომონის ჯარის ზარალი იყო 50 მოკლული და 100 დაჭრილი (გვ. 132).

გურიელი, რომელიც ხან იმერეთის მეფეს უხრიდა ქედს, ხან ახალ-

ციხის ფაშას ეკედლებოდა, რამდენჯერმე დალაშქრა იმერთა მეფემ, კერძოდ 1775 წელს ორჯერ შეესია გურიას და გურიელის წინააღმდეგობა გატეხა (გვ. 136).

1776 წელს სოლომონ მეფე ოდიშში შეიჭრა, რამდენიმე ციხე აიღო, კაცია დადიანი აიძულა ქედი მოეხარა, შერიგებოდა მას და მეფის უზენაესობა ეცნო (გვ. 136).

1778 წელს უკმაყოფილო ფეოდალებმა შეთქმულება მოაწყვეს სოლომონ მეფის წინააღმდეგ. მეფემ დიდი ლაშქარი შეკრიბა, აჯანყებულები სასტიკად დაამარცხა და მკაცრად დასაჯა (გვ. 138).

1779 წელს თურქეთმა მოინდომა აფხაზეთის გზით სამეგრელოში შეჭრა და იმერეთისაგან ოდიშის მოწყვეტა. თურქეთი შეუთანხმდა აფხაზებს, შეკრიბა დიდძალი ჯარი, ჯიქები, ჩერქეზები, ყუმურდოელები, ყირიმელი თათრები, ყივჩაღები (ბალყარელები) და თვით აფხაზები და მოულოდნელად შემოესია სამეგრელოს. სოლომონ მეფემ სწრაფად შეკრიბა ლაშქარი და გურიელის ჯარის თანხლებით ოდიშისკენ გაემართა. ბრძოლა 1780 წლის მარტში, რუხის ციხის მახლობლად მოხდა. ბრძოლაში ბრწყინვალე გამარჯვება მოიპოვა სოლომონ I-მა. მტერი მოისრა, ნანილი ტყვედ ჩავარდა და მხოლოდ მცირეოდენმა დააღწია თავი სიკვდილსა და ტყვეობას (გვ. 148-149).

1781 წელს იმერთა მეფემ აჭარაზეც გაილაშქრა (გვ. 153).

1784 წელს სოლომონ I-მა ქვემო გურიის გასათავისუფლებლად 6 000 მეომრით, გურიის ჯართან ერთად, ლაშქრობა მოაწყო. მათ დაიკავეს ქობულეთის მხარე, აიღეს და დაანგრიეს ქობულეთის ციხესიმაგრე, მეფის ბრძანებით გაჟლიტეს ჩამოსახლებული თურქები, ნაქალაქარი გადახნეს და მარილი მოაყარეს, რომ ოსმალთა საყრდენი ბუდე აღარ გაცოცხლებულიყო. შემდეგ ჩაქვის მხარეში შეიჭრნენ, იქიდან თურქები გაყარეს და ბათუმამდე ილაშქრეს. სამწუხაროდ, უკან მობრუნებულ ლაშქარს ციხისძირთან თავს დაესხა ჩასაფრებული თურქებისა და ბათუმელ-ჩაქველების ლაშქარი. მეფის ლაშქარი სასტიკად დამარცხდა. თვით მეფეც ძლივს გადაურჩა დატყვევებას (გვ. 167). ბაგრატი ბატონიშვილის გადმოცემით ამ ბრძოლაში გური-

ელეზსაც უღალატნიათ მეფისათვის, იგი ძლივს გადაურჩა სიკვდილს - „მისრულს ჩაგვსა შემოებნენ ოსმალნი, და უღალატეს გურიელთ ხალხმაც. იძლია მეფე სოლომან. მოსწყვიტნეს იმერნი ურიცხვნი. კნილა განერა მეფე სიკვდილსა...“⁵

იმავე 1784 წლის 23 აპრილს, დღის 2 საათზე, როცა სოლომონ მეფე გიორგობის დღესასწაულზე ხონში მიდიოდა, ცხენზე ამხედრების დროს უეცრად გადმოვარდა და გარდაიცვალა. სახელოვანი სარდალი, რომელსაც მტერთან ბრძოლაში სერიოზული დამარცხება არ ახსოვდა, ბაგრატი ბატონიშვილის აზრით, ციხისძირთან მარცხის ელდას გადაჰყვა. მადლიერმა შთამომავლობამ მას „დიდი“ უწოდა.

სოლომონ I თავისი ხალხის ცხოვრებით ცხოვრობდა და ჩვეულებრივ, იმერულ ტანსაცმელს იცვამდა. სიცოცხლის განმავლობაში ხმალი ხელიდან არ გაუშვია. რუსი ჩინოვნიკი კაპიტანი იაზიკოვი, რომელსაც სოლომონ I-თან პირადი ურთიერთობა ჰქონდა, მას ასე ახასიათებს: „იმერეთში ჩვეულებად ჰქონდათ სხვადასხვა საჭიროებისათვის თურქებზე გაეყიდათ ან გაეცვალათ ვაჟები და გოგონები. როდესაც სოლომონი იმერეთის ტახტზე ავიდა, მათი გაყიდვა და გაცვლა აკრძალა, რის გამოც იგი თურქებისათვის აშკარა მტერი გახდა, ხოლო თავის თავადებს არ უყვარდათ, რადგან ამის გამო შემოსავალი მოესპოთ. იქაური თავადები და აზნაურები აკრძალვამდე, თურქებზე ყიდდნენ და ცვლიდნენ მამაკაცებსა და ქალებს არა მხოლოდ ცხენებსა და ხმლებზე, არამედ პაიუსის (დანურულ) ხიზილაზე და ყველაფერზე, რაც მათ ჭირდებოდათ. თურქები ესხმოდნენ რა თავს იმერეთს, ყველაზე მეტად ცდილობდნენ დაეჭირათ ან მოეკლათ სოლომონი, მაგრამ იგი ჩვენი კორპუსის შესვლამდე, ცხოვრობდა მთებსა და გამაგრებულ ადგილებში, ქოხებში და ბევრჯერ შეიტყუებდა რა თურქებს ხეობაში, მათ მთლიანად ანადგურებდა. ასე იცავდა თავს იგი 16 წელი ჩვეულებრივ ტანსაცმელს ატარებდა ... იარაღი მხარზე ჰქონდა გადაკიდებული და თუ არ იცნობდი, კაცი მას უბრალო იმერლისაგან ვერ განასხვავებდა. მართალია, ფარჩის

⁵ დაეით ბატონიშვილი. ახალი ისტორია. ბაგრატი ბატონიშვილი. ახალი მოთხრობა. თბილისი, 1941, გვ. 58-59.

სხვადასხვა ტანსაცმელი ჰქონდა, მაგრამ მათ იშვიათად იცვამდა„.⁶

სოლომონ მეფემ 32 წელიწადი იმეფა და 36 ბრძოლა გადაიტანა, თუმცა მიხეილ რეხვიაშვილის წიგნში ყველა ბრძოლის შესახებ როდია საუბარი. მეფეს თითქმის ყოველ წელს, ხოლო ზოგიერთ წლებში ორჯერაც კი უხდებოდა ბრძოლა. ბუნებრივია, ისმება კითხვა: რატომ არ დაიღალა ასეთ გაუთავებელ ბრძოლაში ქართველი ერი, ანდა რა იყო ის „თანამდევნი უკედავი სული“, რომელმაც გადაგვარჩინა.

ილია ჭავჭავაძე აღნიშნავდა: „ქართლის ცხოვრება“, მეფეების ისტორიაა, ხალხი არ ჩანსო, მაგრამ აქ-იქ ხალხიც ჩანს. წმინდა წიგნად მიჩნეული „ქართლის ცხოვრებას“, რომელიც შეიცავდა ქართველთა ცხოვრების მიმოხილვას, ახალგაზრდობა მაღალი მორალის მცნებებზე უნდა აღეზარდა.“⁷ ამ წმინდა წიგნში ერთი მეტად ამაღელვებელი ამბავია მოთხრობილი: ქართლის მეფე სიმონი (1558-1600) ბრძოლაში მიმავალი სოფელ კოლიბაურს დაბანაკდა (იმერეთის ამჟამინდელ სოფელ კორბოულში) თავის მეზობლებით. მასთან მივიდა ერთი გლეხის ქალი და ევედრა ბრძოლაში მისი ვაჟიშვილიც წაეყვანა. როგორც მემამულიანე აღნიშნავს: „ერთმან ვინმე დედაკაცმან კოლიბაურელმან მიაართვა მეფესა სვიმონს შვილი თვისი. და ფრიად ევედრა დედაკაცი იგი, რათამცა იახლოს და წარიყვანოს შვილი მისი.“⁸ ეს ამბავი როგორც მეტად მნიშვნელოვანი ფაქტი, მოთხრობილი აქვს, აგრეთვე ბერ ეგნატაშვილსა და ვახუშტი ბატონიშვილსაც.⁹ სწორედ ქართველი ქალის სამშობლოს სიყვარულის უსაზღვრო გრძნობამ, რომელიც „მამულს უზრდიდა შვილსა“, გამოგვატარა ჩვენი ისტორიის უმძიმესი ქარიშხლიანი წლები, როდესაც არ წყდებოდა ურჯულო მტერთა შემოსევები.

საერთოდ, საქართველოს და მათ შორის დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობა მთელი ჩვენი ისტორიის განმავლობაში ყველაზე მეტად

6 ვალერიან მაჭარაძე. დასახ. ნაშრომი, გვ. 527.

7 ს. ყაუხჩიშვილი. ქართლის ცხოვრების მეორე ტომის შედგენილობა. იხ. „ქართლის ცხოვრება“. ტომი II, თბილისი, 1959, გვ. 55.

8 იქვე. გვ. 534.

9 იქვე. გვ. 377. ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, „ქართლის ცხოვრება“. ტომი IV, თბილისი, გვ. 416.

განადგურდა თემურ ლენგის ლაშქრობების დროს. მისი ურდოები განსაკუთრებულ სისატიკეს იჩენდნენ დასავლეთ საქართველოში, რასაც ერთხმად აღნიშნავენ იმდროინდელი სპარსული წყაროებიც. მშვიდობიანი მოსახლეობის არაადამიანური მოპყრობის გამო, მოსახლეობამ მშობლიური ადგილები მასობრივად მიატოვა და ტყეს, გამოქვაბულებს, მიუნვდომელ ადგილებს შეაფარა თავი. პროფესორი კარლო ტაბატაძე უცხოელ (სპარსულ) ავტორთა ნაშრომებზე დაყრდნობით, აანალიზებს თემურ ლენგის დასავლეთ საქართველოში დატრიალებულ ტრაგედიას. თემურ ლენგის ჯარებმა დასავლეთ საქართველოში „შვიდასი მონასტერი და დასახლება ააოხრეს და გააუკაცრიელეს“, ხოლო საცხოვრებელ სახლებს, აგრეთვე ბალებს, ზვრებს, თუთისა და კაკლის ხეებს ზოგს ცეცხლი წაუკიდეს, ზოგიც ძირიანად დათხარეს.¹⁰ მტერს სურდა ქართველთა სახსენებელიც კი მოესპო. პროფესორ კარლო ტაბატაძის მიერ სპარსელ ავტორთა მოტანილი ციტატების თანახმად, დასავლეთ საქართველოში თემურ ლენგის ურდოებმა, „ხმლებით აჰკუნეს მთელი მოსახლეობა და მათი გვამები კი უპატრონოდ დაჰყარეს მხეცებისა და მტაცებელი ფრინველების საჯიჯგნად და საკორტინელად“, არაფერი დაზოგეს და არავინ შეიბრაღეს ვინც კი ხელში მოხვდათ.¹¹ ახლა ისიც აღსანიშნავია, რომ ქართული და უცხოური წყაროების ცნობით, თემურ ლენგის ურდოები დასავლეთ საქართველოში ამ ლაშქრობით იმერეთს არ გასცილებიან. ივანე ჯავახიშვილიც აღნიშნავს: „ერისთავთა ძეგლის“, ავტორის ცნობით, „მოინია ლაშქარი მათი (ე.ი. თემურ ლენგის) ქუთაისს“,¹² რომელიც ყველაფერს სპობდა და ანადგურებდა.

ისტორიულ ლიტერატურაში ნაკლებად ჩანს თემურ ლენგის ურდოების მიერ მიწასთან გასწორებული და გაპარტახებული კონკრეტული დასახლებული ადგილები, მაგრამ მთელ დასავლეთ საქართველოში რომ მტერმა სისხლის მდინარეები დააყენა და მრავალწლი-

10 კარლო ტაბატაძე. საქართველოსა და ქართველობის აღმნიშვნელი ტერმინები X-XV სს. სპარსული წყაროების მიხედვით. იბ. წიგნი: საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული ტერმინოლოგია. თბილისი, 1993, გვ. 248.

11 იქვე.

12 ივანე ჯავახიშვილი. თხზულებანი თორმეტ ტომად. ტომი III

ანი ნარგავებიც კი ერთიანად გაანადგურა, ამის შესახებ ქართველ და თვით სპარსელი ისტორიკოსებიც ერთხმად აღნიშნავენ. ბუნებრივია, ამ ტრაგედიას ვერც ხონი და მისი მიდამოები გადაურჩებოდა. ცნობილია, რომ ხონში და მის მიდამოებში მრავლად ხარობდა თუთა და კაკლის ხე (გიულდენშტედტი), აგრეთვე ფართოდ იყო გავრცელებული ვაზის შესანიშნავი ჯიში ალადასტური, რომელიც სურნელოვან და ძალიან მაგარ ღვინოს იძლეოდა.¹³ მტერმა ჩვენი იდენტობისა და საერთოდ არსებობის საშუალებების მოსპობის მიზნით, როგორც ზემოთ ავლენიშნეთ, ვენახს, თუთისა და კაკლის ხეებს ერთიანად ცეცხლი წაუკიდა ან ძირიანად ამოთხარა. აღსანიშნავია, რომ დასავლეთ საქართველოში, სპარსული წყაროების მიხედვით, არაქართველი მოსახლეობის არავითარი კვალი არ ჩანს. უფრო მეტიც, თემურ ლენგის კარის ისტორიკოსებმა იციან, რომ საქართველო კუთხეებისა თუ ნაწილებისგან შედგება, მაგრამ „ეროვნულად და სხვა ნიშნების მიხედვით ისინი არ განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან. ამის დასტურია მათ მიერ ერთიანი საქართველოს „გორჯესთანად“ დასახელებისა და ხმობის შემდეგ მისი სხვადასხვა კუთხეების მისანიშნებლად ნახმარი ტერმინოლოგია, როგორც მაგალითად: ხიმშიას ხეობა, ალბულას ქვეყანა, ჯანიბეგის ხეობა, ყარაყალანი, გიორგის ველი, მანგული, ფანასკერტი და ა. შ. თანაც უკლებლივ ყველა შემთხვევაში, საქართველოს რომელ კუთხეზეც არ უნდა იყოს ლაპარაკი, მათი მოსახლეობა, როგორც თემურ ლენგის კარის ისტორიკოსების თხზულებიდან მოტანილმა მასალამ გვიჩვენა, არის ქართველობა და მხოლოდ და მხოლოდ ქართველობა...“¹⁴

აქვე აღსანიშნავია ისიც, რომ რასაც კი წერილობითი წყაროები წვდება, საერო და საეკლესიო წერილობითი ძეგლების, სიგელ გურჯების საერთოდ ისტორიული დოკუმენტების მიხედვით, დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობა მონოეთნიკურია - დასავლეთ საქართველო მთლიანად ქართველებითაა დასახლებული. შუა საუკუნეებში ევროპელი მოგზაურები და იტალიელი მისიონერებიც ამ ფაქტს

13 Сборник сведений о Кавказе, том III, Тифлис, 1875, с. 14.

14 კარლო ტაბატაძე. დასახ. ნაშრომი, გვ. 245, 248.

საგანგებოდ აღნიშნავენ. განსაკუთრებით იმერეთში, სამეგრელოში, გურიაში, რაჭა-ლეჩხუმსა და სვანეთში ქართველები მოსახლეობის თითქმის 100 პროცენტია, თითო-ოროლა სომეხი და ებრაელი თუ გამოერევა, რომლებიც ვაჭრობასა და ხელოსნობას ეწევიან. ეს პროცესი კარგად ჩანს წერილობით ისტორიულ ძეგლებსა და განსაკუთრებით საეკლესიო საბუთებში. საერთოდ, სომეხი და ებრაელი ვაჭრები დიდად ფასობდნენ და მთავრები და თავადაზნაურობა ცდილობდა ისინი თავიანთ სამფლობელოებში დაესახლებინათ, რადგან ვაჭრობის შედეგად შემოსავალი შესამჩნევად ეზრდებოდათ. ამ მხრივ საინტერესოა კაცია დადიანის 1767 წლის შეწირულობის წიგნი, სადაც აღნიშნულია: „წყალობის მტკიცე წიგნი მოგართვით... დადიანის ბეჟანის ძეს ბიძას ჭყონდიდელ მიტროპოლიტს გრიგოლს... ჩვენი ვაჭარი ურია გებარათ ჩვენგან. მერმეთ ჩვენ გამოგთხოვეთ და ნასაყვანათ მოვინდომეთ, მაგრამ თქვენ მეტად სიყვარულით და ვედრებით გამოგთხოვეთ და ჩვენ თქვენი სიტყვა დავაგდეთ და თქვენგან სამასი მარჩილი ქრთამად ავიღეთ და მოგართვით ვაჭარი ურია მარდახა და მისი ძმა იაკობა მაგის ცოლშვილით...“¹⁵ მეფე სოლომონ II-ის 1789 წლის შეწირულობის წიგნში კი ვკითხულობთ: შემოგწირეთ ვაჭრები „ეკლესიას გელათს... სამი მოსახლე ურია კოკასშვილები და ერთი მოსახლე სომეხი ანდია მიქელასშვილი...“¹⁶ აღსანიშნავია, რომ ხონს, ისტორიული წერილობითი დოკუმენტების მიხედვით, სომეხი და ებრაელი ხელოსნურ-ვაჭრული მოსახლეობა ძალიან მცირე ჰყავდა და მის მოსახლეობას ფაქტობრივად მხოლოდ ქართველები შეადგენდნენ. სწორედ ამ მიზეზით ხონის პროფესორი შოთა მესხია იმ გარემოებას, რომ მცირე ქალაქი ხონი განსაკუთრებული ციხე-სიმაგრეებით არ იყო დაცული.¹⁷ ეს საკითხი, კერძოდ, საქართველოს ქალაქებში სომხებისა და ებრაელების დასახლება, მეტად მნიშვნელოვანია ქალაქების ეროვნული შემადგენლობის შესწავლისა და

15 სარგის კაკაბაძე. დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები. წიგნი II, ტიფლისი, 1921, გვ. 33-34.

16 იქვე, გვ. 95.

17 შოთა მესხია. საისტორიო ძიებანი, ტომი II, თბილისი, 1983, გვ. 622-623.

სწორი დასკვნების გაკეთების თვალსაზრისით, მაგრამ აქ მხოლოდ იმას ავლნიშნავთ, რომ მეფეები, მთავრები, თავადაზნაურობა ყოველმხრივ ცდილობდნენ თავიანთ მინა-წყალზე, ქალაქებში, სომეხი და ებრაელი ვაჭრებისა და ხელოსნების დასახლებას, რათა ფინანსურად გაეძლიერებინათ თავიანთი მდგომარეობა. ამ მიზნით სხვა ქვეყნის ხელისუფალნიც ხელს უწყობდნენ სომხებს და ანიჭებდნენ პრივილეგიებს. ფრანგი მოგზაური ჟოზეფ პიტონ დე ტურნეფორი (1656-1708), რომელმაც საქართველოში იმოგზაურა, აღნიშნავდა: „სომხები ვაჭრობის გარდა მაინც არაფრით არიან დაკავებულნი და მთელი გულისყური სწორედ აქეთკენ აქვთ მიმართული... რადგან შაჰ-აბასის ერთადერთ საზრუნავს თავის სახელმწიფოში სიმდიდრის დაგროვება წარმოადგენდა და რადგან მისი აზრით, ამას მხოლოდ ვაჭრობით შეძლებდა, მან მთელი ყურადღება ... ვაჭრობის უნარით გამორჩეულ სომხებს მიაპყრო თვით ქრისტიანულ რელიგიასაც კი, რომლის მეშვეობითაც სომხები ევროპის ყველა სახელმწიფოსთან ადვილად ამყარებდნენ ურთიერთობებს, მისი რწმენით, დიდად უნდა შეეწყო ხელი ამ განზრახვის განხორციელებაში...¹⁸ ამ მიზნით შაჰმა გარკვეული პრივილეგიები მიანიჭა სომხებს.¹⁹ ამ პრივილეგიებმა უამრავი სომეხი ფიზიკურ განადგურებასაც გადაარჩინა, მაგალითად, აღა-მაჰმად-ხანის თბილისში შემოსევის დროს.

იმის დასადასტურებლად, რაც ზემოთ ავლნიშნეთ, მრავალთაგან კიდევ ერთი მაგალითი მოვიყვანოთ: სამეგრელოს მთავარმა ლევან II დადიანმა, რომელიც „დამოუკიდებელ ხელმწიფობას ჩემულობდა“, განახლებულ ქალაქ რუხში მე-17 საუკუნის 40-იან წლებში, იმერეთის სამეფოს ქალაქ ჩხარიდან აყრილი ვაჭრები და ხელოსნები დაასახლა. ამის შესახებ როგორც ექვთიმე თაყაიშვილი აღნიშნავს, იმერეთისა და კახეთის მეფეებზე გამარჯვებული მთავარი ხონის წმ. გიორგის ხატის 1636 წლის წარწერაში მოგვითხრობს: „მას ჟამსა ოდეს შევებენით ბაღდადს მეფეს გიორგის და კახს ბატონსა თეიმურაზს და გაგვემარჯვა ... თავად მეფე ხელთ დაგურჩა და სრულობით

¹⁸ ე. პ. დე ტურნეფორი. მოგზაურობა აღმოსავლეთის ქვეყნებში. თბილისი, 1988, გვ. 104-106.

¹⁹ იქვე. გვ. 151.

იმერელნი და კახნი დარბაისელნი ამავე ჟამსა ავჰყარეთ ქალაქი ჩხარი და ჩავასხით ზუგდიდს, აღვაშენეთ და გავანყვეთ ქალაქი რუხისა...²⁰

საბოლოოდ შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ განუწყვეტელი ომიანობისა და შინააშლილობის პირობებში ილუპებოდა ფერტილური პერიოდის ასაკში მყოფი მამაკაცები, ამასთან ქალების დიდი ნაწილი ნაადრევად ქვრივდებოდა და ძირითადად ერთ ან ორი ბავშვის ყოლასაც ვეღარ ასწრებდა. მტერს თან მიჰყავდა დატყვევებული ახალგაზრდა ქალ-ვაჟები. ამის გამო მოსახლეობის სქესობრივ-ასაკობრივი შემადგენლობა მეტად დეფორმირებული იყო, რაც უარყოფითად მოქმედებდა დემოგრაფიული პროცესების განვითარებაზე და საბოლოო ჯამში აფერხებდა მოსახლეობის რიცხვის ზრდას.

სოლომონ I-მა მთელი შეგნებული ცხოვრება ქვეყნის დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლას, თავისი ხალხის კეთილდღეობისათვის ზრუნვას მიუძღვნა. მეფე კარგად ხედავდა თუ რა მძიმე მდგომარეობაში იმყოფებოდა ოსმალებისაგან შევიწროებული ხალხი და ყოველმხრივ ცდილობდა მისი მძიმე ხვედრის შემსუბუქებას, რასაც დროდადრო კიდევაც ახერხებდა ხოლმე. იგი მნიშვნელოვან ღონისძიებებსაც ატარებდა ამ მიმართულებით. მაგალითად, მეფე ხონელებს დაპირდა, თუ თათარმა ძალიან არ იძალა, ჩემთვის წვრილი ფულის - თითო მარჩილის მეტს არ გადაგახდევინებთო: „ერთობით ხონელებო ღმერთი მომცემია თქვენთვის თავდებათ. თუ დიდი თათრის ძალი და გადასახადი არ მომდგეს, წრეულს იქით ჩამთვის საური თითო მარჩილის მეტი არ გადაგახდევინოთ ჩემთვის და ჩემის ცოლისა და შვილის სალოცველად და ჩვენი მლოცველი იყავით...“²¹

სოლომონ I შესანიშნავად იმუშრებდა ხონის ტაძრისადმი. ამავე დროს იგი გარკვეულ ფინანსურ რეფორმასაც ატარებდა. მან გარკვეული გადასახდელებისაგან გაათავისუფლა ხონის ტაძარი. 1778 წელს ხონის ტაძრისადმი მიცემულ წიგნში, მეფე აღნიშნავდა: „ჟამთა

²⁰ შოთა მესხია. დასახ. ნაშრომი. გვ. 191.

²¹ სარგის კაკაბაძე. დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები, წიგნი II, ტფილისი, 1921, გვ. 36.

ვითარებისა და დროცვლილობით თქვენის ეკლესიის მამულისათვის მეფეთა თუ სხვათა მოურავი და მებაჟე დაეყენებიათ. ახლა... ჩვენი მოურავი და მებაჟე გადმოგაცილეთ (მოგაცილეთ - ა. თ.). ვინც ვინ მეფემან, დედუფალმან, გინა უფლისწულმან ანუ სხვამან ვინმე მეპატრონემან თქვენს ეკლესიას მოურავი და მებაჟე დაუსვას, თვინიერ მთავარეპისკოპოსისა, იყავნ რისხვა მასზედა და შეჩვენება...²²

სოლომონ I ებრძოდა ქვეყანაში ყოველგვარ უკანონო გამოვლინებას, თვითნებობას. მაგალითად, მეფე, როგორც ჩანს კარგად იცნობდა აზნაურ პატელა ჟლენტს, მიუხედავად ამისა ბრძანების წერილში იგი აფრთხილებს მას უკანონობა არ ჩაიდინოს: „მეფე სოლომონ პატელა ჟლენტო, კეთილად მოგიკითხავ. მერმეთ ამ წვეელებს (წვეა სოფელია იმერეთში - ა. თ.) დაეხსენი, ნურასას თხოვ იცოდე...“²³

სოლომონ I-ის მეფობის პერიოდში მის მიერ გატარებული ღონისძიებების შედეგად გარკვეულწილად მოსახლეობის რაოდენობაც გაიზარდა. კერძოდ, თუ 1730-1740 წლებში ხონში ცხოვრობდა 160 კომლი,²⁴ გერმანელი მეცნიერისა და მოგზაურის იოჰან ანტონ გიულდენშტედტის და რუსი მოხელის ნ. იაზიკოვის მიხედვით, რომლებიც 1770-იანი წლების დასაწყისში საქართველოში იმყოფებოდნენ, როგორც ავლნიშეთ 1770 წლისათვის ხონში 200 კომლი ცხოვრობდა.

ქრისტიანული სარწმუნოების დაცვისა და განმტკიცებისათვის დიდად ზრუნავდა იმერეთის მეფე სოლომონ პირველი. საერთოდ, ქართველ მეფეებს სარწმუნოებისათვის ზრუნვა ქვეყნის გადარჩენის ერთ-ერთ ძირითად გზად მიაჩნდათ, ამავე დროს, ამით ისინი იმტკიცებდნენ თავიანთ ხელისუფლებას და ცდილობდნენ მომხრე, ერთგული და, არც ისე იშვიათად, ახლო ნათესავი საეკლესიო მოღვაწეების დანინაურებას. ეკლესია მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროში და მათი თანადგომა ცოტას როდი ნიშნავდა სამეფო ხელისუფლების გაძლიერების, ქვეყნის პოლიტიკური და სოციალური ცხოვრების განვითარების და,

22 იქვე. გვ. 66.

23 იქვე. გვ. 178.

24 პეტრე ვაჭრიძე. ხონის ისტორიიდან. თბილისი, 1998, გვ. 128.

რაც ასევე მეტად მნიშვნელოვანია, ურჩი ფეოდალების მოთოკვისა და ქვეყნის ინტერესების სამსახურში ჩაყენებისათვის. ჯერ კიდევ იმერეთის მეფემ ბაგრატ III-მ დიდი მუშაობა გასწია ახალი საეპისკოპოსო ცენტრების შექმნისა და ძველის აღდგენისათვის. ხონი, როგორც ჩანს, საეკლესიო მოღვაწეობის ერთ-ერთი ცენტრი იყო დასავლეთ საქართველოში და ბაგრატ მეფემ 1529 წელს აქ გელათთან ერთად დააარსა საეპისკოპოსო კათედრა. როგორც „ქართლის ცხოვრებაშია,“ აღნიშნული, „მეფეთ-მეფემან ბაგრატ განყო ლიხთ-იმერი სამ საეპისკოპოზოდ გააჩინა ხონელი ეპისკოპოზად მჩხეტის - ძე მანოელი,“²⁵ ხოლო ნიკორწმინდაში საეპისკოპოსო კათედრა აღადგინა. როგორც მიხეილ რეხვიაშვილი არნიშნავს, ამ პერიოდში ეკლესია დიდი ყმა-მამულის მფლობელი იყო და საერო ფეოდალებს მისი მამულის დატაცებაზე ეჭირათ თვალი. მეფე ეკლესიის მიწებს იცავდა... რომ შეექმნა თავის მომხრე და დასაყრდენი დასი, კათედრების გამგებლებად თვითონვე ნიშნავდა თავის ერთგულ და მომხრე ფეოდალებს,“²⁶ აღსანიშნავია ისიც, რომ ხონში XI საუკუნის წმ. გიორგის სახელობის ეკლესიასთან არსებული სასწავლებელი ძლიერ საგანმანათლებლო ცენტრად ითვლებოდა. „აქაა დამზადებული მრავალი სასულიერო და საერო ხასიათის წიგნები. ამ სკოლის ერთ-ერთი მოღვაწე იყო მიტროფანე გრიგოლაშვილი, რომელმაც შეადგინა სასულიერო მეთოდური ხასიათის სახელმძღვანელო „სწავლა თუ ვითარ მართებს მოძღვარს სწავლება მოწაფისა (კითხვა მიგებით წარმოდგენილი)“,“²⁷

ხოლო რომ ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საეპისკოპოსო ცენტრი იყო, ეს იქიდანაც ჩანს, რომ მე-17 საუკუნის დასაწყისში, როდესაც იმერეთში „იქნა განტევება ცოლთა, კლვა კაცთა და იღუმალ ტყვის ყიდვა და უჯერონი სჯულსა ზედა მრავალნი,“²⁸ ყოვლივე ამ უმსგავსოების აღმოსაკვეთად შეიკრიბა ქართლის, აფხაზეთის, იმერეთისა

25 ქართლის ცხოვრება. ტომი II, თბილისი, 1959, გვ. 493.

26 მიხეილ რეხვიაშვილი. იმერეთის სამეფო, 1989, გვ. 45.

27 იქვე, გვ. 486.

28 ქართლის ცხოვრება, ტომი IV, თბილისი, 1973, გვ. 824.

და ოდიშის 12 ეპისკოპოსი, რომელთა შორის იყო ხონელი ეპისკოპოსი ზაქარია. ამ შეკრებამ ერთხელ კიდევ დაადასტურა ის უტყუარი ფაქტი, თუ როგორ ზრუნავდა ქართული ეკლესია ხალხის სულიერი ცხოვრების ამალგების, ქართველთა ცხოვრების წესში ყოვლად მიუღებელი უცხო შენარევებისა და უმსგავსოების აღმოსაფხვრელად. როგორც ვახუშტი ბატონიშვილი აღნიშნავს, „ამათ განაჩინეს მოქმედთა მათათვის ჯეროვანი შერისხუანი, დაწერნეს და შეჩუენნეს მოქმედნი მისნი, ვითარცა გვაუწყებს აღწერილი მათი.“²⁹

სოლომონ I, რომელსაც ჩვენმა ხალხმა „დიდი“ უწოდა, დღენიადაგ ზრუნავდა ქრისტიანობის დაცვისა და განმტკიცებისათვის, რადგან კარგად იცოდა, რომ ეს არა მარტო სულიერი, არამედ საერთოდ ქვეყნის გადარჩენის თითქმის ერთადერთი გზა იყო. მან 1773 წელს ღმრთისმშობელს შეწირა 33 ცალკეული სოფელი და ტაძარი „ზედ მოსახლე გლეხებითა“. შეუძლებელია აუღელვებლად წაიკითხოს კაცმა სოლომონ I-ის შეწირულობის წიგნი, რომელიც დიდი ეროვნული გრძნობით არის დატვირთული, ქვეყნისადმი თავდადების იშვიათი დოკუმენტია. მეფე შეწირულობის წიგნის შესავალ ნაწილში მიმართავს ღმრთისმშობელს, რომ მტერს დაპყრობილი ჰქონდა იმერეთის ციხე-ქალაქნი და „ახალი სამოთხედ წოდებულნი შვენიერ-ჰაეროვანი ეკლესია შენი უწყალოდ დაერღვიათ და ლამოდენ ძირითურთ აღმოთხრასა და ქრისტიანეთა ერთ-შენთა მიმოდატაცებასა და განბნევისა.“³⁰

დღეს ზოგიერთი უნიგნური, რომელიც „ქუჩაში აკრეფილი სწავლა-განათლების“ (ვაჟა-ფშაველა) მეტი სხვა ცოდნა არ გააჩნია, ხმამაღლა აცხადებს - თურქეთი ჩვენი ისტორიული მეგობარიაო. არადა ოსმალების შემოსევებით ჩვენს ხალხს საუკუნეების განმავლობაში სიცოცხლე ჰქონდა გამწარებული. სოლომონ I შემთხვევით როდი ამბობდა: „დღე და ღამე მხურვალედ ვმეცადინობდი ღონითა რათამე აღფხვრასა ბილწთა ოსმანთასა... და არა ძალითა ჩვენითა, არამედ შეწევნითა შენითა, დედაო ღმრთისა, მყის შევმუსრენით ქალაქ-

²⁹ იქვე.

³⁰ ქართული სამართლის ძეგლები, ტომი II, თბილისი, გვ. 429.

ციხე-სიმაგრენი მათნი, დავათრეთ ზრმალი ჩენი სისხლითა შინა თათართასა„³¹

სოლომონ I-ის მოღვაწეობის გზა ღირსეულად გააგრძელა სოლომონ II-მ. სოლომონ I-ის გარდაცვალების შემდეგ დაიწყო ბრძოლა იმერეთის ტახტის პრეტენდენტთა შორის. საბოლოოდ 1789 წელს გამეფდა დავით არჩილის ძე, თავისი ბიძის საპატივცემულოდ, სოლომონ II-ის სახელით. მისი მეფობის პერიოდში არ შეწყვეტილა თურქების აგრესია, არც შინაური აშლილობა, განსაკუთრებით ოდიშის მთავარ გრიგოლ დადიანთან, რასაც მოხერხებულად იყენებდნენ რუსი მოხელეები. ყოველივე ეს ძირს უთხრიდა იმერეთის სამეფოს არსებობას. იმდროინდელ დოკუმენტებში ნათლად ჩანს, თუ როგორი მოტყუებით, მზაკვრულად მოამზადა ნიადაგი რუსეთის მთავრობამ იმერეთის სამეფოს გასაუქმებლად. ასეთ ვითარებაში სოლომონ II-მ 1804 წლის 25 აპრილს, რუსეთის ქვეშევრდომობა აღიარა - იმერეთის სამეფო თითქმის ყველაფერში რუსეთს უნდა დამორჩილებოდა. ნომინალურად მეფეს მხოლოდ საშვილიშვილოდ მეფობა უმტკიცდებოდა. შეთანხმების პირობები რუსეთის მიერ იყო ნაკარნახევი. სოლომონი დამოუკიდებლობის დაკარგვას ვერ ურიგდებოდა და ბრძოლას განაგრძობდა. რუსი მოხელეების მიზანი იყო იმერეთის მეფე როგორმე შეეპყროთ და რუსეთში გადაესახლებინათ. მათ მოახერხეს სოლომონ II მოსალაპარაკებლად მთავარმართებელ ტორმასოვს შეხვედროდა, „დიდად მოსისხლე კაცს“, როგორც მას ბაგრატ ბატონიშვილი ახასიათებს. ისინი საჯაროდ აცხადებდნენ, რომ მეფეს არ შეიპყრობდნენ. ტორმასოვმა მოლაღატე თავად ზურაბ წერეთლისა და გენათელი ეფთვიძეს დახმარებით დაარწმუნა მეფე სოლომონი „ფიცითა უვნებელობაი რუსთაგან“,³² მეფეს გზაშივე ალყა შემოარტყეს ჯარით და ისე მიიყვანეს სოფელ ვარიანში, სადაც მას ტორმასოვი შეხვდა და განუცხადა: მის ბედს რუსეთის იმპერატორი გადაწყვეტიდა და პასუხს თბილისში უნდა დალოდებოდა. მეფე თბილისში

31 იქვე.

32 დავით ბატონიშვილი. ახალი ისტორია. ბაგრატ ბატონიშვილი. ახალი მოთხრობა. თბილისი, 1941, გვ. 104.

ნაიყვანეს და გაძლიერებული დაცვა დაუყენეს, მაგრამ მან ერთგული კაცების დახმარებით მოახერხა გაქცევა და ახალციხის საფაშოს შეაფარა თავი.

მლელვარება იმერეთში რუსი მოხელეების თვითნებობის გამო სულ უფრო მატულობდა. ახალციხიდან მეფემ აჯანყებისაკენ მოუწოდო იმერეთის მოსახლეობას. 1810 წლის ივნისის შუა რიცხვებში სოლომონ II იმერეთში გადმოვიდა. მის გარშემო თავს იყრიდნენ აჯანყებულები. ტორმასოვიც ყოველი ბინძური ხერხით ცდილობდა მოსახლეობის გადმობირებას - ქრთამით, დაშინებით, დიდი ფულისა და ჯილდოს დაწესებით მეფის მოსაკლავად. იგი გაკვირვებული იყო, რომ ასეთი ადამიანი იმერეთში არ მოინახა. მაგრამ ტორმასოვმა მაინც მოახერხა მოღალატე ქართველების გადაბირება. ტორმასოვის მხარეზე დადგნენ ლეონ დადიანი და გენერალი დიმიტრი ორბელიანი, გურიის მთავარი. აჯანყებულთა ბრძოლები სოლომონ მეფის მეთაურობით თითქმის ოთხ თვეს გაგრძელდა. რუსებთან ბოლო, გადამწყვეტ ბრძოლაში მეფე ხანისწყლის ხეობაში დამარცხდა და ისევ ახალციხეს მიაშურა. დღესაც დიდი გულისტკივილით იკითხება ბაგრატ ბატონიშვილის სიტყვები: რუსებთან ბრძოლის დროს „მოვიდა დადიანი ზურგით და დიმიტრი პირდაპირ, იძლია მეფე სოლომონ, განივლტო და წავიდა ახალციხედვე“³³. „დაიპყრეს იმერეთი რუსთა“.

უცხოობაში სოლომონ II-ეს დიდხანს აღარ უცოცხლია. მართალია, იგი ოცნებობდა იმერეთში დაბრუნებაზე, მაგრამ იმასაც გრძნობდა, რომ ისტორიის ჩარხის დაბრუნება შეუძლებელი იყო - საგარეო და საშინაო მოვლენები ამის საშუალებას არ იძლეოდა, პირველ რიგში, რუსეთი არ დაუშვებდა იმერეთში მეფის არსებობას. 1815 წლის 7 თებერვალს სოლომონ II 42 წლის ასაკში ტრიუმფონში გარდაიცვალა და იქვე დაასაფლავეს ბერძენთა წმ. გიორგის ეკლესიის ეზოში. 1990 წელს მადლიერმა შთამომავლობამ სოლომონ II-ის ცხედარი საქართველოში გადმოასვენა და გელათში, წინაპართ გვერდით მიაბარა მშობლიურ მინას.

33 იქვე, გვ. 107.

ისტორიული წერილობითი წყაროების მიხედვით შეიძლება დავადგინოთ თუ რა გვარები ცხოვრობდნენ ხონში XVI-XIX საუკუნეებში. როგორც პეტრე ვაჭრიძე აღნიშნავს, „უფრო ადრინდელი ხანი-სათვის ცნობები არ მოგვეპოვება. წმ. გიორგის ეკლესიის დავთარი 1600 წლის ახლო დროისა ხონში მცხოვრებ შემდეგ გვარებს ასახელებს: აბრალეისშვილი, ბახტაძე, გარდევაძე, გოგევა, გოფოძე, ეფრემიძე, თალგამაძე, კეთილაძე, კოპეშავიძე, კუატუშაძე, ლაითაძე, მებუკე, მამფორია, მაღლაკელიძე, მშაშვიასშვილი, სადრაძე, სავდრაძე, სანოძე, ფარცხელაძე, ხურციძე, ხოხობაძე, ტაბიძე, ყუფარაძე, წიფწივაძე, ყლარტაისშვილი, ღვიტაძე, ქაცარავა, ლულაისშვილი, ქუთათელაძე, ძიძიგური, ჭამჭიანიძე, ფანცულაია, ფენჩაიშვილი. სხვა საბუთების მიხედვით დასახელებულ გვარებს უნდა დავმატოს ბალავაძე, თედორაშვილი, სულთაძე და ჯალალანია.“³⁴

აღსანიშნავია, რომ სხვა ცნობებიც მოგვეპოვება ხონსა და მის შემოგარენში მცხოვრებთა გვარების შესახებ სამართლის ძეგლებსა და სხვა ისტორიულ დოკუმენტებში. მაგალითად, 1570 წლის დავით წულუკიძისადმი გიორგი მეფის წყალობის წიგნში აღნიშნულია: გიბოძეთ ხონს „კვამლი (კომლი - ა. თ.) ერთი სულთაძე კოტორაი ... ყირყიზულაისშვილი ხუჭულაი, ბალავაძე მახარაი, სვიანიძე ნასყიდაი, თედორაიშვილი როსტიაი, ჭავჭიანიძის ღმერთისიას შვილები, ჩიტაია ჭანტურის-შვილი“,³⁵ ამას გარდა, მეფემ დავით წულუკიძეს უბოძა სოფელ კონტოეთში ჩირგაიძეები: ხახუტაი და ხოხონაი, ბაძუაი და ნასხიდაი, მახობაი. ფირცხალავა ივანაი, ყვინჩია ძალღუაი, კიკალაშვილი მახობაი.³⁶ წყალობის წიგნში აღნიშნული გვარები: სულთაძე, ყირყიზულაისშვილი, ბალავაძე, სვიანიძე, თედორაიშვილი, ჭავჭიანიძე, ჩიტაია, ჩირგაიძე, ფირცხალავა, ყვინჩია და კიკალაშვილი წმ. გიორგის ეკლესიის დავთარში საერთოდ არ არის ნახსენები.

³⁴ პეტრე ვაჭრიძე. დასახ. ნაშრომი. გვ. 128.

³⁵ ისტორიული დოკუმენტები იმერეთის სამეფოსა და გურია-ოდის სამთავროებისა (1466-1770 წწ.), წიგნი I, თბილისი, 1958, გვ. 19.

³⁶ იქვე.

XVI-XIX საუკუნეებში ხონში მცხოვრები გვარების მოძიებას დიდი ამაგი დასდო პეტრე ვაჭრიძემ. ჩვენ ზემოთ უკვე მოვიყვანეთ წმ. გიორგის ეკლესიის დავთარში 1600 წლის ახლო დროში მის მიერ მოძიებული ხონში მცხოვრები გვარები XVII-XVIII საუკუნეებში შედგენილი საბუთების თანახმად, პეტრე ვაჭრიძის მიხედვით ხონში შემდეგი გვარები დასახლდნენ: „ბალანჩივაძე, ბურჩიასშვილი, გაბუნია, გენძეხაძე, გოჩია, იოსელიანი, ირემაძე, კაკაბაძე, კოტიშაძე, კიკაძისშვილი, კიკობეისშვილი, კოსტავა, კუტაბაძე, კიკალიშვილი, კოკორეისშვილი, მანველიძისშვილი, მათულეიშვილი, მაჭარაძე, მათილეიშვილი, მაცაცია, თარგამაძე, საღარაძე, სვიმონიძე (სიმონიძე), სალდაძე, სვანიძე, რუხაძე, პაპავა, ფირცხალაძე, ქიშმაძე, ლოლობერიძე, ყვიცარიძე, ლუდარჩისშვილი, ჩხენკელი (ჩხიკელა, ჩხინკელია), ჭანტურისშვილი, ჭავჭიანიძე (რომელიც ჭამჭიანიძის სახესხვაობა უნდა იყოს), ჭუბაბრია, ყიფრაძე, ნიქუაძე, ხუხულისშვილი, ჯაბიძე.

XIX საუკუნის 70-იან წლებში შედგენილი ერთი საბუთი ასახელებს შემდეგ ახალ გვარებს, რომლებიც არ გვხვდება XVI-XVIII საუკუნეების საბუთებში. ესენია: ბერაძე (ბერიძე), გურაბანიძე, გოგავა, თუთბერიძე, კუჭავა, კობახიძე, ლომიძე, ლომთაძე, მაისურაძე, სოსელია, ქორქაშვილი, შველიძე, ჩაკვეტაძე, ცანავა, წვერავა, ჯოჯუა, რატიანი, ნადარეიშვილი, ჩიჩაქუა.

ვარლამ შავდია თავის სტატიაში ხონის შესახებ ზემოთ ჩამოთვლილ გვარებს გარდა ასახელებდა შემდეგ გვარებს: აბაშიძე, აბზიანიძე, არძიანი, ბაკურაძე, ბარქაია, გეგელაშვილი, გეგეჭკორი, გელენიძე, გორდაძე, გვახარია, თავართქილაძე, ინჯია, კარტოზია, კენჭერაძე, კაკაურიძე, კლდიაშვილი, კირთაძე, ლომინაძე, ლორთქოფანიძე, ლეჟავა, ლოჩოშვილი, საღარეიშვილი, სურმავა, სულავა, ფარაძე, ფალავა, ფურცელაძე, ქავთარაძე, ქაბზიანიძე, შავდია, ჩერქეზია, ჩიქოვანი, ჩხიკვაძე, ცაგარეიშვილი, ძაძამია, ნონონავა, ჭიჭაღუა, ჭანიშვილი, ხინტკირია, ხმელიძე, ჯღარკავა და სხვ...³⁷

მე-19 საუკუნეში ხონში მცხოვრები გვარებიდან, რომლებიც წინა

37 პეტრე ვაჭრიძე. დასახ. ნაშრომი, გვ. 128-129.

საუკუნეების დოკუმენტებში არ გვხვდება, უმრავლესობა ჩამოსახლებულია სხვა რაიონებიდან. მაგალითად, კლდიაშვილი ზედმინეებით ზუსტად შეიძლება ითქვას, რომ ადრე სოფელ სიმონეთის მცხოვრები იყო. კლდიაშვილის წინაპრები მესხეთის ფეოდალური საგვარეულოს შალიკაშვილის წარმომადგენლები იყვნენ. 1563-1564 წლებში გიორგი მეფის მიერ კლდიაშვილებისადმი შედგენილი წყალობის წიგნში აღნიშნულია: „ესე წყალობის საიმედო წიგნი და სიგელი გიბოძე შენ, კდიაშვილთ შალიკაშვილს და შენს შვილს გოგიჩას და შალიკას და ზაქარიას და ბენიამენს ... საათაბაგოდგან რომ წამოვედით, შენ თან-წამოგეყევით შენის ცოლითა და შვილით, შვიდის გლეხით, ცხენის ჯოგით, ხარისა და ძროხის ჯოგით, ცხვრისა და თხის ჯოგით. სხვაგან ბევრგან გაძლიეთ სარჩო, მაგრამ არსად ინდომეთ - სვიმონეთს მოინდომეთ მოსახლეობა; გიბოძეთ წინამძღვრის გოხაძისოული ალაგი მისის ყოვლისფერით: სახლ-კარით, ჭურ-მარნით, ტყითა და ველით. სასაფლაო ერთი ტანი გელათს ჩემს საფერხეს გაძლიე, მაგრამ არ მკადრე; გიბოძე სვიმონეთს საყდარი და სასაფლაო...“³⁸ ამრიგად, კლდიაშვილების გვარი მომდინარეობს კლდია (კდია) შალიკაშვილისაგან. ამრიგად, ამ გვარის წარმომადგენლები სიმონეთიდან არიან წამოსულნი და ხონში დაფუძნებულნი.

წმ. გიორგის ეკლესიის 1600 წლის დავთარში წარმოდგენილი გვარების უმრავლესობის პირველსაცხოვრისი ხონია. მაგალითად, მეცნიერები (პროფესორი ი. მაისურაძე და სხვა.) წიგნივადეთა გვარის პირველსაცხოვრისად („ბუდე ადგილად“) ხონს თვლიან. ეს არა მარტო იმიტომ დასტურდება, რომ წიგნივადეთა გვარი მოხსენებულია ხონში მცხოვრები გვარების ძველი - წმ. გიორგის ეკლესიის 1600 წლის დავთარში, არამედ იმიტაც, რომ არ არსებობს არც ერთი დოკუმენტი, რომლის მიხედვითაც წიგნივადეთა გვარი ჩასახლებული იყოს ხონში სხვა ადგილიდან. ამასთან წიგნივადეთა გვარი მოხსენებულია კიდევ უფრო ძველ - ხონის საყდრის შესახებ მე-16 საუკუნის ერთ სამართლებრივ დოკუმენტსა და აგრეთვე 1621 წლის ხონის

³⁸ ისტორიული დოკუმენტები იმერეთის სამეფოსა და გურია-ოდის სამთავროებისა (1466-1770 წწ.), წიგნი I, თბილისი, 1959, გვ. 17.

ერთ სამართლებრივ ძეგლში.³⁹ ადრინდელ საეკელსიო საბჭოებსა და სამართლებრივ ძეგლებში ნივნივაძეთა გვარი გვხვდება მხოლოდ ხონში. მე-19 საუკუნემდე ნივნივაძეთა გვარი ხონის გარდა სხვაგან არ გვხვდება, გარდა მე-18 საუკუნის ერთი ნუსხისა, სადაც მოხსენიებულია სოფელ კვალითში მცხოვრები მხოლოდ ერთი ნივნივაძე. მე-19 საუკუნის 40-იან წლებში ნივნივაძეები ცხოვრობენ უკვე მცირე რაოდენობით იმერეთის შემდეგ სოფლებში: ზეგანში, საჯავახოსა და ძლოურდანეთში. ყოველივე აღნიშნული იმაზე მიუთითებს, რომ ხონი არის ნივნივაძეთა გვარის პირველსაცხოვრისი. მე-20 საუკუნეში ინტენსიური შიგა მიგრაციული პროცესების შედეგად, განსაკუთრებით სოფლიდან ქალაქად, ნივნივაძეები საქართველოს ბევრ ქალაქსა და სოფელში ცხოვრობს. მათი გვარის გავრცელების გეოგრაფია საკმაოდ გაფართოვდა. ამჟამად ნივნივაძეთა გვარი საკმაოდ მრავალრიცხოვანია. 1995 წელს საქართველოში ამ გვარის 1047 წარმომადგენელი ცხოვრობდა, აქედან 297 თბილისში, 243 ხონში, 110 ქუთაისში, 77 ზესტაფონში და ა.შ.

მკვლევარ ა. ფაილოძეს ნივნივაძეთა გვარის წარმომავლობის შესახებ ასეთი საინტერესო ცნობაც მოაქვს: „ნივნივაძეების გვარი სხვა ძველ გვარებთან ერთად ქართლიდან უნდა იყოს გამოსულიო...“⁴⁰ ეს მოსაზრებაც რეალობას არ არის მოკლებული. მაგალითად, შუა საუკუნეებში ქართლი შემოსევებისა და ლეკთა თარეშის სარბიელი იყო, არაერთი სოფელი გაუკაცრიელდა და აღიგავა მიწის პირისაგან, მათ შორის სოფელი ნოზა, რომელიც ნახსენებია 1447 წლის ერთ-ერთ გუჯარში. დოკუმენტიდან ვიგებთ, რომ „მოსრულიყო უსჯულობით აღძრული და ყოვლისა ქვეყანისა მაოხრებელი და ყოვლისა სჯულისა მტერი... წინააღმდეგომი ყოველთა ჯუარის მოსავთა უსჯულო თემურ... და მოენყუიდა საქართველო და მრავალნი სულნი პირითა მახვილისათა მოესრნეს...“ ასეთ უმწეო მდგომარეობაში ჩავარდნილი სოფლები ჯერ მეფეთა-მეფემ აღექსანდრემ და შემდეგ მისმა შვილმა მეფეთა-მეფემ გიორგიმ გაათავისუფლა მთელი რიგი

39 ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. III, თბილისი, 1970, გვ. 362, 411.

40 ა. ფაილოძე. „მატიანე ხონისა“, ნაწილი მეორე, 2003, გვ. 126.

ქართლის სოფლები გადასახადებისაგან: „ყოვლისა სათხოვარისა და გამოსაღებისაგან... მათ შორის იყო სოფელი ნოზაც: „წეროვანი და გოროვანი მისითა მზღვრითა ... ნოზა მზღვრითა... ნიგოზანი მისითა მზღვრითა, ქვეში მისითა მზღვრითა...“⁴¹ მზღვარი ძველ ქართულში საზღვარსა და მიწა-წყალსაც ნიშნავდა. ამრიგად, ჩამოთვლილი სოფლების ადგილმდებარეობის მიხედვით სოფელი ნოზა დღევანდელი სოფლების წეროვანისა და გოროვანის მიდამოებში მდებარეობდა, ხოლო ნოზას შემდეგ მოდიოდა დღევანდელი სოფლები ნიგოზა და ქვეში. ამჟამად ნოზაძეები ძირითადად იმერეთში ცხოვრობენ. როგორც ისინი თვლიან ნოზაძეთა საგვარეულო ფუძე იმერეთში მდებარე სოფლები ფონა ან მოძვია. მაგრამ როგორც ჩანს, ნოზაძეების გვარის გენეტიკური დასაბამი სოფელ ნოზადან მოდის. უშუალოდ ადგილის სახელწოდებას - ნოზა-ს დაერთო გვარის მწარმოებელი „ძე“, ისე როგორც, მაგალითად სადაურობის აღმნიშვნელი ბეთანიას დაერთო „შვილი“, და მივიღეთ გვარი ბეთანიშვილი და ა. შ.

ჩვენამდე მოღწეულ ადრეულ ისტორიულ დოკუმენტებშიც გვარი ნოზაძე ძირითადად ქართლში ფიქსირდება. მტრის შემოსევების შედეგად ბრძოლებში გადარჩენილი ქართლის ძირძველი გვარსახელების მატარებელი მოსახლეობა საქართველოს სხვადასხვა კუთეში გაიფანტა. ჩანს ქართლიდან იმერეთში გახიზნულთა შორის ნოზაძეთა გვარის წარმომადგენლებიც იყვნენ.

არ არის გამორიცხული, რომ იგივე ბედი ეწია ნივნივაძეების გვარსაც. როგორც ამ ნიგნის ადრესატი, უშესანიშნავესი პიროვნება, წარმოშობით ხონელი, ბატონი ვახტანგ ნივნივაძე თავისი ფესვების შესახებ აღნიშნავს, მისი გვარის წინაპრები მუდმივი ძნელბედობის ჟამს ქართლში ძამას ხეობიდან აყრილან და აფხაზეთში გადასულან საცხოვრებლად. ნივნივაძიანთ გვარის ერთი ნაწილი აფხაზეთიდან საეაჭრო-საქარაუზო გზას გამოჰყვა და ქალაქ ხონის მახლობლად, სოფელ დედალაურში დასახლდა.⁴² ბატონმა ვახტანგმა თავისი შორეული წინაპრების ნაკვალევზე ძამას ხეობაში, ბერთუბანში ვახ-

41 ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. III, თბილისი, 1970, გვ. 190-191.

42 ვახტანგ ნივნივაძე. პაემანი ცხოვრებასთან. თბილისი, 2019, გვ. 3.

ტანგ გორგასლის სახელობის შესანიშნავი ტაძარი ააგო უშუალოდ თავისი სახსრებით, მონაწილეობა მიიღო სამების საკათედრო ტაძრის მშენებლობაში, ქართველი დედოფლის - ქეთევანის წმინდა ნაწილების ჩამობრძანებაში, მან დადგა მოსე ხონელის ბრინჯაოს ბიუსტი ხონში, მეცენატეობას უწევს გაზეთ „ლიტერატურულ საქართველოს“, და გაზეთ „ხონელს“. უშუალოდ მისი დახმარებით გამოიცა 24 გვერდიანი გაზეთის „საქართველოს დემოგრაფიის“, რამდენიმე ნომერი. იგი კვლავ ბევრი ეროვნული საქმის მოთავეა, ბევრისთვის უანგაროდ გაუწვდია დახმარების ხელი. ძველი საბერძნეთის უდიდესი მოაზროვნის დემოკრიტეს თქმით ქველმოქმედი ის არაა, ვისაც სარგებლობა აინტერესებს, არამედ ის, ვინც უანგაროდ მოქმედებს.⁴³ სწორედ უანგაროდ მოქმედება არის ვახტანგ წიგწივაძის ცხოვრების კრედო.

ამ წიგნზე მუშაობის დროს, რამდენადაც წიგნს დაბადების 70 წლისთავზე ვუძღვნი წარმოშობით ხონის მკვიდრს ბატონ ვახტანგ წიგწივაძეს, მინდოდა მის გაკეთებულ ეროვნულ საქმეებზე მეტი გამეგო და მეთქვა, მაგრამ ბატონმა ვახტანგმა უარით გამომისტუმრა: იმაზე საუბარი თუ რა გამიკეთებია, უხერხულიაო. ეროვნული საქმის კეთება ბატონ ვახტანგის შინაგანი მოთხოვნილება არის, ის ამისათვის არავითარ დიდებასა და სახელს არ ეძებს. ასე იქცეოდნენ ჩვენი დიდი წინაპრებიც. ისინი ეპოქალურ ძეგლებს ქმნიდნენ, მაგრამ ამ ძეგლებზე ავტორის სახელი მხოლოდ გამონაკლისის სახით გვხვდება, მათ უპირველესად ის იცოდნენ, რომ „მშრომელი წარვალს და ნაშრომი დარჩება“, მთავარი მათთვის ერთ ძველ ქართულ ხელნაწერზე გაკეთებული მრწამსი იყო: „ნაშრომი განძად დაშთების“. ამ მრწამსით ხელმძღვანელობს ბატონი ვახტანგ წიგწივაძეც ცხოვრებაში. განსაკუთრებით აღნიშვნის ღირსია ის ფაქტიც, რომ ბატონმა ვახტანგმა თავის დაფუძნებულ კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტში თანამშრომელ ქალებს, რომლებსაც მესამე ბავშვის გაჩენა სურდათ, მაგრამ ეკონომიკური პირობები არ აძლევდათ ამის საშუ-

43 დემოკრიტე, ეპიკურე. ფრაგმენტები, წერილები. თბილისი, 1959, გვ. 145.

ალებას, შობადობის წასახალისებლად იმდენად ეფექტური სისტემა შეუქმნა, რომ ბევრმა ქალმა არათუ მესამე, არამედ მეოთხე ბავშვიც კი გააჩინა.

ხონში მოსახლე გვარებიდან ასევე ძველი და გავრცელებული გვარებია ბახტაძე, სანოძე და ა. შ. სხვადასხვა დოკუმენტი და გადმოცემა სწორედ ამაზე მიუთითებს. ყოველივე ზემოაღნიშნულთან ერთად გარკვეულ ინტერესს იწვევს ამჟამად ხონში ყველაზე გავრცელებული ქართული გვარების მწარმოებელ ცალკეულ ფორმანტთა რაოდენობა, რომელთა შორის დიდი უმრავლესობა ბოლოვდება ძე-თი.

ქართული გვარების მწარმოებელ ფორმანტთა რაოდენობა ხონის რაიონში 1995 წელს

- ძე 21034	5. -აკა 3107	9. -ში 5
-შვილი 4313	6. -უა 481	10. - სკირი 4
-იანი 3764	7. -ელი 226	11. - ჭკორი 3
-ია 3439	8. -ური 169	12. - ული 1

ამჟამად, (1995 წელს) საქართველოში 1 649 222 ქართველის გვარი ძე-ზე ბოლოვდებოდა, 1 303 723 გვარი შვილი-ზე, 494 224 გვარი -ია-ზე, 200 642 გვარი - ავა-ზე, 129 206 გვარი - იან-ზე, 76 044 გვარი - ური-ზე და ა. შ.

საგულისხმოა, რომ ძე-ზე დამთავრებული გვარები უმეტესად დასავლეთ საქართველოშია გავრცელებული, ხოლო შვილი -ზე - აღმოსავლეთ საქართველოში. რაც შეეხება ისეთ ფართოდ გავრცელებულ გვარების დაბოლოებას, როგორცაა -ია, იგი ძირითადად დაფიქსირებულია სამეგრელოში.

ქართული გვარების მწარმოებელი ფორმანტთა რაოდენობა ნათელყოფს ქართველთა განსახლებაში მომხდარ თვისებრივ ძვრებს, საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებში მოსახლეობის ურთიერთ მიგ-

რაციას. აღსანიშნავია, რომ მხოლოდ ია-ზე დაბოლოებული გვარების მატარებელი 85 366 კაცი 1995 წელს თბილისში ცხოვრობდა, მაშინ როდესაც 1876 წელს თბილისის მოსახლეობის აღწერისას აღირიცხა მხოლოდ 81 მეგრელი და 1120 იმერელი.⁴⁴ ასევე საგულისხმოა, რომ თბილისში ცხოვრობს 4496, ხოლო გარდაბანში 1016 ნიკლაური, მაშინ როდესაც ამ გვარის წარმომშობ კუთხეში - ხევსურეთში მოსახლეობა გაქრობის პირზეა მისული. იგივე შეიძლება ითქვას რაჭაში გავრცელებული გვარის - მაისურაძეთა შესახებაც, რომელთა საერთო რიცხვი 16 ათას კაცს აღემატება, რაც რაჭის მთელი ამჟამინდელი მოსახლეობის რაოდენობას უდრის.

ისტორიულად ზოგიერთ შემთხვევაში ხონში მოსახლეობის განსახლების თვისებრივი ცვლილებები, წერილობით დოკუმენტებთან ერთად, გარკვეულწილად გვარების მანარმოებელ ფორმანტიბშიც ჩანს. როგორც ზემოთაც ავლნიშნეთ, ნმ. გიორგის ტაძარს ძალაინ ხშირად წირავდნენ მეზობელი რეგიონებიდან გლეხებს. ამისი უამრავი დოკუმენტი არსებობს. არც ისე იშვიათად შეწირვა ხდებოდა გლეხების ხონში ჩასახლებით. კერძოდ, 1628-1629 წლებში შედგენილ ლევან დადიანის მიერ ხონის ტაძრისადმი მიცემული განჩინების წიგნში აღნიშნულია, რომ ლევან დადიანმა ხონის ტაძარს შეწირა „კაცია გაბუნია, მამა გაბუნია და ჯაშუშია გაბუნია დასარჩომად; მისი სახლის კაცი ბახუელა გარჯღუელა... თოლიოსქო პაპავა... გოჩია მათითა ყოვლის ფერითა, უკლებლად ... რისაც მქონებელნი იყუნენ... მწყაზარია გაბუნია სარჩომად და სხვა რისიც მქონებელი იყოს სახლკარიანად მისის ყოვლისფერითა უკლებლად ... კიდევ მოსახლე კაცი ჯატუეი ფანცუღელია მისის ყოვლის ფერით უკლებლად სახლობით ... ნასყიდაი ნოდია დასარჩომად; ექუსი მოსახლე კაცი ხონს დასასახლებლად მოგვიხსენებია...“⁴⁵ ამრიგად, ლევან დადიანმა ხონის მონასტერს შეწირა ექვსი კომლი მთელი თავისი სარჩო-საბადებლით ხონში ჩასახლებით. ერთი საუკუნის შემდეგ, 1762 წელს, სოლომონ I-ის მიერ ხონის ტაძრისადმი მიცემულ საბუთში მეფე, როგორც ჩანს,

44 Тифлис по однодневной переписи 25-го марта 1876 года, Тифлис, 1880, с. 99.

45 სარგის კაკაბაძე. დასავეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები. წიგნი I, გვ. 52.

პაპავას ერთ-ერთ შთამომავალს ხელმეორედ წირავს ხონის ტაძარს: „გლეხი პაპავა დედულა ხატულა გაბუნიას ყავდა. ამოვიყვანეთ და ისევე შემოგვინიწრავს მათის მამული ალაგით“,⁴⁶. ამრიგად, ერთ შემთხვევაში წირავდნენ ცალკეულ ადგილებს „ზედ მოსახლე გლეხებითა“, ხოლო მეორე შემთხვევაში მთელ კომლებს ხონში ჩასახლებით.

ხონში განვითარებული იყო შინამრეწველური წარმოება, რომელიც აწარმოებდა წვრილ, საოჯახო სასაქონლო პროდუქციას უპირატესად ბაზრისთვის. განსაკუთრებით ეს ითქმის აბრეშუმის წარმოებაზე.

საქართველოში მებარეშუმეობას დიდი ხნის ისტორია აქვს. ძველად აბრეშუმის ქსოვილს ჭიჭნაურს უწოდებდნენ. ჭიჭნაუხტის სახით, მოხსენიებულია ჩვენამდე მოღწეულ მე-5 საუკუნის პირველ ქართულ ლიტერატურულ ნაწარმოებში „შუშანიკის წამება“, სადაც აღნიშნულია: „შუშანიკ ნაცვლად ჭიჭნაუხტისა საქმისა... ხელთა აღიხუნა დავითნი და იგინი ისწავლა... აქედან შეიძლება ის დასკვნა გავაკეთოთ, რომ მებარეშუმეობა საქართველოში ადრეიდანვე იყო განვითარებული და ქალების საქმეს წარმოადგენდა. პროფესორი ილია აბულაძე მართებულად მიუთითებს, რომ „ჭიჭნაუხტისა საქმე, სწორედ აბრეშუმის ქსოვას, აბრეშუმის ხელსაქმეს ნიშნავს.

ტერმინი „აბრეშუმი,“ (სპარსული) საქართველოში დაახლოებით X-XI საუკუნეებში შემოვიდა, ყოველ შემთხვევაში, მე-11 საუკუნის ლიტერატურულ ძეგლებში იგი უკვე გვხვდება. ჭიჭნაური და აბრეშუმი რომ ერთი და იგივე რიგის ცნებებია, ამას ადასტურებს სულხან საბა ორბელიანის „სიტყვის კონაც,“ და სხვა ქართული ორიგინალური წერილობითი ძეგლები. სწორედ ამის შესახებ და მის სარგებლიანობაზე მიუთითებს დავით გურამიშვილის შემონახული ცნობაც: „ღმერთმან ქვეყნად რაც მოჰფინა ყველა ჩვენთვის განაჩინა, ჭიაც ჩვენთვის ამუშაკა, ჭიჭნაური აპარკინა...“

⁴⁶ სარგის კაკაბაძე. დასავით საქართველოს საეკლესიო საბუთები. წიგნი II, გვ. 18.

საქართველოში, როგორც ჩანს, მებარეშუმეობა უძველესი დროიდან არსებობდა. XIX-XX საუკუნეებში საქართველოსა და ამიერკავკასიის ეკონომიკური განვითარების ცნობილ მკვლევარს, აკადემიკოს პაატა გუგუშვილს მოაქვს ასეთი მაგალითი: „1890 წელს ა. ნატროშვილმა ქიზიყში, ტყეში იპოვა პარკი გარეული ჯიშის აბრეშუმის ჭიისა. არის გამოთქმული მოსაზრება, რომ მებარეშუმეობა ამიერკავკასიაში ცნობილი იყო ჯერ კიდევ ახ. წელთაღრიცხვამდე, თვით არგონავტების დროშიაც-კი“.⁴⁷

შუა საუკუნეებში საქართველოში, წერილობითი წყაროების თანახმად, დიდი რაოდენობით აბრეშუმს აწარმოებდნენ. აბრეშუმი გაჰქონდათ სხვადასხვა ქვეყანაში. მაგალითად, გერმანელი მოგზაური იაკობ რაინეგსი, რომელიც საქართველოში 1778-1781 წლებში იმყოფებოდა, აღნიშნავს: იმერეთში ყოველი ოჯახი ამზადებს აბრეშუმს. „მებარეშუმეობას აქ უფრო მეტი მონდომებით მისდევენ, ვიდრე სამეგრელოში. იბერიაში (იმერეთში - ა. თ.) ამზადებენ მსუბუქ, ლამაზად შეფერილ აბრეშუმის ქსოვილებს, ხელსახოცებს, ტაფტას“.⁴⁸

მეორე გერმანელი მოგზაური გიულდენშტედტი, რომელიც ამავე პერიოდში იმყოფებოდა საქართველოში, აღნიშნავს, რომ ხონში თეთრი თუთისა და კაკლის ხეები ხარობენო. ამავე დროს, რუსი ელჩების მონმობით, მე-17 საუკუნეში ქუთაისი ითვლებოდა დასავლეთ საქართველოში აბრეშუმის მთავარ ბაზრად. ისინი იმაზეც მიუთითებდნენ, რომ მებარეშუმეობა მთელ ამ მხარეში, საყოველთაოდ იყო გავრცელებული. აბრეშუმი გაჰქონდათ თურქეთში და დასავლეთ ევროპის ქვეყნებში. ყოველივე ეს გვაფიქრებინებს, რომ მებარეშუმეობა ხონშიც იყო ფართოდ გავრცელებული.

გაზეთები წერდნენ იმის შესახებ, რომ ხონში დიდი რაოდენობით აბრეშუმი იყიდებოდა. 1883 წელს ა. ქუთათელაძე წერდა: ხონში „ყოველ წელს 700 ფუთამდის მაინც გაიყიდება აბრეშუმი, იმის გარდა რაც სახ-

47 პაატა გუგუშვილი. საქართველოსა და ამიერკავკასიის ეკონომიკური განვითარება XIX-XX საუკუნეებში, ტომი მესამე, თბილისი, 1959, გვ. 657.

48 იაკობ რაინეგსი. მოგზაურობა საქართველოში. თბილისი, 2002, გვ. 133-134.

ლში დარჩება ოჯახობისათვის...⁴⁹ ამასთან, ამიერკავკასიაში აბრეშუმის პარკის რეალიზაციის ერთ-ერთი მთავარი პუნქტი ხონიც იყო.

შემთხვევით არ წერდა ი. კუხელი გაზეთ კვალში (1894 წლის N38): „აბრეშუმი რომ არ დაეჯინოს იმისთანა ოჯახი თითქმის არ იქნება სოფლებს: ხონს, მათხოჯს, სანულუკიძოში, კონტუათში, კუხში, გუბში, ჯიხაიშსა და სხვ...“⁵⁰ ამ სოფლებიდან ხონი, სანულუკიძეო, კონტუათი, კუხი და გუბი 1886 წელს ქუთაისის მაზრის ხონის საპოლიციო უბანში შედიოდა. 1898 წელს ხონში, პირველად საქართველოში, ამუშავდა აბრეშუმის ძაფსაღები ფაბრიკა.

თემურ ლენგმა დასავლეთ საქართველოში, კერძოდ, იმერეთში ლაშქრობის დროს ეს მხარე ადამიანებსიგან დააცარიელა. როგორც ზემოთ ავლნიშნეთ, იმისათვის, რომ მტერს საერთოდ მოესპო არსებობის საშუალება მოსახლეობისათვის, რომელმაც ტყეებსა და მიუწვდომელ ადგილებს შეაფარა თავი, იმ პერიოდის სპარსელი ისტორიკოსი ნეზამ ად-დინი გადმოგვცემს: თემურ-ლენგის ჯარებმა ზერებს, თუთისა და კაკლის ხეებს ცეცხლი წაუკიდეს, ზოგიც ძირიანად დათხარესო...⁵¹ თუთა კვების თვალსაზრისით ისეთს არაფერს წარმოადგენს, რომ მისი განადგურება მტერს მიზნად დაესახა. როგორც ჩანს, მის ფოთოლს აბრეშუმის ქიის გამოსაკვებად ხმარობდნენ.

მაღარია ფართოდ იყო გავრცელებული მთელ საქართველოში. 1894-1898 წლებში ქუთაისის გუბერნიაში მაღარიით დაავადდა 97 163 კაცი, ხოლო თბილისის გუბერნიაში გაცილებით მეტი - 171 949 კაცი. ამ შემთხვევაში თითქოს შეუსაბამობასთან გვაქვს საქმე, რადგან დასავლეთ საქართველოში დაჭაობებული ნიადაგები გაცილებით მეტი იყო, ვიდრე აღმოსავლეთ საქართველოში, მაგრამ ყურადღება უნდა მივაქციოთ იმ გარემოებას, რომ მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში საქართველოში შედარებით დიდი რაოდენობით დაიწყეს ბრინჯის კულტურის გავრცელება, რაც ბევრ წყალს მოითხოვდა და ხშირი მორწყვის შედეგად იწვევდა ნიადაგის დაჭაობებას. იმდენად

49 ციტირებულია: პაატა გუგუშვილი. დასახ. ნაშრომი, გვ. 750, 753.

50 პაატა გუგუშვილი. დასახ. ნაშრომი, გვ. 694.

51 კ. ტაბატაძე. დასახ. ნაშრომი, გვ. 248.

მასობრივი ხასიათი მიიღო ბრინჯის კულტურის მორწყვით მოსახლეობის მალარით დაავადებამ, რომ დაინყეს ბრძოლა ბრინჯის კულტურის მოსასპობად. აღსანიშნავია, რომ ამიერკავკასიიდან მე-19 საუკუნის ბოლოს ყოველწლიურად ფოთისა და ბათუმის ნავსადგურებიდან გაჰქონდათ მილიონზე მეტი ფუთი ბრინჯი. მაგალითად 1892 წელს ამ ნავსადგურებიდან გაიტანეს 1 310 750 ფუთი ბრინჯი.⁵² ცნობისათვის ავლნიშნავთ, რომ იტალიელი მისიონერის არქანჯელო ლამბერტის მოწმობით, მე-17 საუკუნეში ბრინჯის მარცვალი სამეგრელოდან, სადაც იგი მოყავდათ, ზღვით ოსმალეთშიც გაჰქონდათ.⁵³

ხონის მოსახლეობა, როგორც ჩანს, საკმაოდ დიდ შემოსავალს ნახულობდა საზღვარგარეთ კვერცხის ექსპორტის შედეგად. დ. ლამბაშიძის ცნობით, მარტო ხონისა და სამტრედიის რაიონებში წლიური შემოსავალი მე-19 საუკუნის ბოლოს კვერცხის გატანიდან 600-700 ათას მანეთს უდრიდა.⁵⁴

ხონში შინამრეწველობაში ამზადებდნენ ქუდებს, რომლებსაც მეტად იაფად ყიდულობდნენ შემსყიდველები და შემდეგ მთელი კავკასიისა და ყირიმის კურორტებზე 3-5 ჯერ ძვირადაც ყიდდნენ.⁵⁵ აღსანიშნავია ისიც, რომ იმერეთში მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში ყოველწლიურად მოყავდათ 5 000 ფუთი ბამბა, რომლის დიდი ნაწილი - ათას ფუთამდე - იყიდებოდა ხონის ბაზრობაზე. ამავე დროს ხონში მუშაობდა ბამბასანმედი ქარხანა და სხვა.⁵⁶ ყოველივე ეს ხელს უწყობდა ხონის მოსახლეობის შემოსავლების ზრდას.

მე-20 საუკუნეში ხონის რაიონის სახალხო მეურნეობა მნიშვნელოვნად განვითარდა. სოფლის მეურნეობის ძირითადი დარგი გახდა მეჩაიეობა. ქვემო იმერეთის ჩაის პლანტაციების ერთი მესამედი ხონის რაიონში იყო გაშენებული (1,8 ათასი ჰექტარი), თუთის პლანტაციებს ეკავა 600 ჰექტარი ფართობი. გააშენეს თუთის სანერგე

52 პაატა გუგუშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 309.

53 იქვე, გვ. 296.

54 იქვე, 637.

55 პაატა გუგუშვილი, დასახ. ნაშრომი, ტომი მეხუთე, გვ. 449.

56 პაატა გუგუშვილი, დასახ. ნაშრომი, ტ. მეოთხე, ნიგნი პირველი, თბილისი, 1965, გვ. 255-256, 405.

მეურნეობა, მუშაობდა მერძეეობის კომპლექსი (800 სული). მრეწველობაში მთავარი ადგილი ეკავა ჩაის მრეწველობას. ჩაის პირველადი დასამუშავებელი ფაბრიკები აშენდა: ხონში, გუბში, ივანდიდსა და მათხოჯში. მნიშვნელოვნად განვითარდა აბრეშუმის წარმოება, ქიმიური მრეწველობა და სხვ. ასე რომ XIX-XX საუკუნეებში თანდათანობით უმჯობესდებოდა ხონის მოსახლეობის ეკონომიკური მდგომარეობა, რაც მოსახლეობის გამრავლებასაც უწყობდა ხელს.

ხონს ჰყავდა შესანიშნავი ინტელიგენცია, ამიტომ არ იყო შემთხვევითი რომ აკაკი წერეთელი ხონის ხშირი სტუმარი იყო. მას ახლო ურთიერთობა ჰქონდა ხონის ინტელიგენციასთან, განსაკუთრებით ილია ბახტაძესთან (1859-1900), რომელმაც დაამთავრა ქუთაისის გიმნაზია, ხოლო შემდეგ პეტერბურგის უნივერსიტეტის თავისუფალი მსმენელი იყო. იგი აქტიურად თანამშრომლობდა ქართულ და რუსულ ჟურნალ-გაზეთებში. მისი გარდაცვალების წლისთავზე აკაკი ხონში ჩავიდა და შესანიშნავი სიტყვა წარმოთქვა.

1909 წელს ხონში დიდი ზეიმით აღნიშნეს აკაკის იუბილე. ხონამდე გზაში პოეტის ეტლი რამდენჯერმე გააჩერეს და პოეტი ყვავილებით შეამკეს. აკაკი საღამოს ხონის გიმნაზიაში მიიყვანეს და ყვავილებით მორთულ სავარძელში ჩასვეს. „აკაკის დანახვაზე ხალხი ფეხზე ადგა, - იგონებდა პედაგოგი გ. მ. წივნივაძე, - ერთბაშად გაისმა ვაშას ძახილი, ტაშის შეუწყვეტელ გრიალში აკაკიმ ფეხზე ადგომით მადლობა გადაუხადა ხალხს ... მოსწავლეებმა წაიკითხეს მისივე ლექსები. სხვათა შორის, აკაკიზე დიდად იმოქმედა ერთი გოგონას წაკითხულმა ლექსმა „ჭალარამ“. აკაკი ისე აღელდა, რომ მის ჭალარა სახეზე თვალებიდან ცრემლები ღაპალუპით სდიოდა...“⁵⁷

ხონში მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში არსებობდა ქართული წიგნის მაღაზიები და კიოსკები. მაგალითად, ქართული წიგნი იყიდებოდა მ. ჭელიძესთან. ყოველივე ეს ხელს უწყობდა ქართული ეროვნული ინტელიგენციის ჩამოყალიბებას, რომელმაც ბევრი ღირსეული მამულიშვილი მისცა ქვეყანას.

57 პეტრე ვაჭრიძე. დასახ. ნაშრომი, გვ. 245-246.

მოსახლეობის რაოდენობა

პირველი საისტორიო ნაშრომი, რომელიც საქართველოს ქალაქებს ეძღვნება მე-19 საუკუნის დამდეგს არის დანერილი. ჩვენთვის უცნობია ამ კრებულის ავტორი, მაგრამ ვარაუდობენ, რომ იგი შედგენილი უნდა იყოს დავით ეგნატეს ძე თუმანიშვილის მიერ. ნაშრომში „ქალაქნი საქართველოსანი“, ქალაქები ანბანის მიხედვით არის დალაგებული და იგი მთავრდება ხონით.

ხონში, როგორც ჩანს, უძველესი დროიდან წარმოებდა ალბ-მიცემობა. ამას ის ფაქტიც ადასტურებს, რომ ძველი წელთაღრიცხვის VI საუკუნიდან კოლხეთის სამეფო საკუთარი ფულის მოჭრას იწყებს, რომელიც ვრცელდება ძვ. წ. VI-II საუკუნეებში. კოლხური მონეტა, როგორც პროფესორი შოთა მესხია აღნიშნავს, აღმოჩენილია არა მარტო შავი ზღვისპირა ქალაქებში, - სოხუმში, ბათუმში ანაკლიაში - არამედ დასავლეთ საქართველოს შიდა რაიონებშიც: ზუგდიდში, რუხში, ხონში, ვანში, ქუთაისში და სხვაგან დიდი რაოდენობით ნაპოვნია კოლხური მონეტის სხვადასხვა სახეობა, რაც ცხადია, დასავლეთ საქართველოს ამ კუთხეებს შორის სავაჭრო ურთიერთობის არსებობაზე მიგვითითებს..⁵⁸

ხონი შემდგომ პერიოდშიც, როგორც ჩანს, მნიშვნელოვან სავაჭრო პუნქტს წარმოადგენდა. ამის შესახებ აღნიშნავენ უცხოელი მოგზაურებიც. გერმანელი მოგზაურის გიულდენშტედტის ცნობით, 1770-იან წლებში ხონი მნიშვნელოვან ვაჭრობას აწარმოებდა სხვადასხვა უცხოური და ადგილობრივი საქონლით.

მისი აღწერით, ხონში ეკლესიასთან მოედანია, აქვეა ხეები დარგული, რომელთაც სამი საუენი გარშემოწერილობა აქვთ. აქ პარასკეობით მოდის უამრავი მყიდველი ორივე სქესისა.⁵⁹ ამასვე აღნიშნავს მეორე გერმანელი მოგზაური იაკობ რაინგსიცი.⁶⁰ თბილისში ფრანგი კონსულის ჟაკ გამბას მიხედვით, ხონი მე-19 საუკუნის დასაწყისში

58 შოთა მესხია: საისტორიო ძიებანი, ტ. II, თბილისი, 1983, გვ. 52

59 იქვე, გვ. 641.

60 იაკობ რაინგსიცი - მოგზაურობა საქართველოში. თბილისი, 2002, გვ. 121

ითვლებოდა ერთ-ერთ მნიშვნელოვან სავაჭრო ქალაქად. სწორედ ამ და სხვა ისტორიულმა დოკუმენტებმა საფუძველი მისცა პროფესორ შოთა მესხიას აღენიშნა: „ხონი მართლაც მნიშვნელოვანი სავაჭრო პუნქტი იყო მთელი XVIII ს. სიგრძეზე... ხონს იმერეთის უმთავრესი სავაჭრო ცენტრის როლი შენარჩუნებული ჰქონდა XIX ს-შიც.⁶¹ აღსანიშნავია ისიც, რომ იმერეთის მეფეები ხშირად სტუმრობენ ხონს. მეფე სოლომონ I რუსეთის გენერალ ტოტლებენს 1771 წელს წერს, რომ გაჩერდეს ხონში, კაპიტანი იაზიკოვი გრაფ პანინს ამავე წელს ურჩევს ქუთაისიდან ჩავიდეს ხონში, 1773 წელს გენერალი ტოტლებენი ჯარით ჩერდება ხონში, რათა ქართველებთან გაერთიანებული ძალებით გაანთავისუფლონ ფოთი თურქებისგან⁶² და სხვა.

ზემოთ მოტანილი მასალა იმაზე მიუთითებს, რომ ხონი ისტორიულად მრავალრიცხოვან დასახლებულ პუნქტს წარმოადგენდა. რუსი მოხელე კაპიტანი იაზიკოვი, რომელმაც საქართველოს ცალკეულ პროვინციებში არსებული ვითარება აღწერა 1770-1772 წლებში, აღნიშნავდა: „იმერეთში სოფლები უმეტესად შედგება ორი ან სამი კომლისაგან. მხოლოდ სოფელ ხონში ცხოვრობს 200 კომლი,⁶³ მხედველობაში თუ მივიღებთ, რომ მე-19 საუკუნემდე ჩვენ ხონის მოსახლეობის რაოდენობის შესახებ სხვა ცნობა თითქმის არ მოგვეპოვება. მხოლოდ ამ საუკუნის მეორე ნახევარში შეიძლება რეალურად ვიმსჯელოთ ამ საკითხზე. ამასთან, ის ფაქტიც რომ ხონში XI საუკუნეში ააშენეს ცნობილი წმ. გიორგის ეკლესია, მისი მოსახლეობის მრავალრიცხოვნობაზე მიუთითებს.

1878 წელს კავკასიის სტატისტიკურმა კომიტეტმა გამოაქვეყნა კავკასიის მხარის დასახლებული ადგილების მოსახლეობის რაოდენობის სიები. ამ სიების თანახმად ხონში ცხოვრობდა 4031 კაცი.⁶⁴ მომდევნო, 1879 წელს სტატისტიკურმა კომიტეტმა ისევ გამოსცა ანალოგიური სიები, რომლის თანახმად ხონში 1873 წელს 3 987 კაცი

61 შოთა მესხია. დასახ. ნაშრომი, გვ. 242.

62 ვალერიან ვაჭარაძე. დასახ. ნაშრომი, გვ. 544, 546, 555, 883.

63 იქვე, გვ. 529.

64 Сборник сведений о кавказе, т. IV, Тифлис, 1878, с. VI.

ცხოვრობდა...⁶⁵ აღნიშნული მონაცემები ერთმანეთს თითქმის თანხვდება. საინტერესოა, რომ 1879 წელს გამოცემულ კრებულში ხონი შეტანილია ქალაქების სიაში და იგი დასავლეთ საქართველოში ყველაზე ხალხმრავალი ქალაქია ქუთაისის შემდეგ. მეტად საინტერესოა ქუთაისის მოსახლეობის ეროვნული და რელიგიური შემადგენლობა. 1873 წელს ქუთაისში ცხოვრობდა 12 741 კაცი. აქედან ქართველების რაოდენობა 9 158 კაცს უდრიდა (71,9 პროცენტი). ამავე წელს ქუთაისში ცხოვრობდა 1 112 რუსი, 521 სომეხი, 202 ბერძენი, 29 გერმანელი, 92 სპარსელი, 48 თურქი, 1579 ებრაელი (12,4 პროცენტი). ქართველების საერთო რაოდენობიდან 7 938 იყო მართლმადიდებელი და 1 190 კათოლიკე. ყველა რუსი და ბერძენი მართლმადიდებელ სარწმუნოებას აღიარებდა. 316 სომეხი გრიგორიანული, ხოლო 205 სომეხი კათოლიკური სარწმუნოების მიმდევარი იყო. სპარსელები შიიტურ, ხოლო თურქები სუნიტურ მიმდინარეობას აღიარებდნენ.⁶⁶

ამ პერიოდის მონაცემები მოსახლეობის რაოდენობის შესახებ სიზუსტით არ გამოირჩევა. ამის შესახებ „კავკასიის შესახებ ცნობების კრებულის“, IV ტომის მთავარი რედაქტორი ნ. ზეიდლიცი აღნიშნავდა: „კავკასიის ნაწილების მოსახლეობის ციფრები, რომლებიც მოთავსებულია ჩვენს სტატისტიკურ ცხრილებში, უმეტეს შემთხვევაში ეკუთვნის 1873-1874 წლებს. ისინი გადმოღებულია ჩვენს მიერ კამერალური ან სახალხო აღწერებიდან. მოსახლეობის რაოდენობის შესახებ ამ ციფრებს ჩვენ ვანიჭებთ უპირატესობას პოლიციის ცნობებთან შედარებით, რომლებიც მეტ-ნაკლებად სათუთა...“⁶⁷ განსაკუთრებით საყურადღებოა ამ მხრივ აფხაზების რაოდენობის შესახებ ნ. ზეიდლიცის მოსაზრება: „ისტორიული მნიშვნელობა აქვს სოხუმის განყოფილების მოსახლეობის შესახებ ჩვენს ცხრილებში მოტანილ ციფრებს. ამ მხარეში ჩვენს მიერ შეგროვებული ცნობების მიხედვით უწინ ცხოვრობდა დაახლოებით 75 000 კაცი. ბოლო დროს აფხაზების მნიშვნელოვანი ნაწილი გადასახლდა თურქეთში. გაზეთებში

65 Списки населенных мест Кавказского края, часть I, Тифлис, 1879.

66 იქვე.

67 Сборник сведений о кавказе, т. IV

მოთავსებული ცნობები გადასახლებულთა ციფრის შესახებ, უაღრესად ურთიერთსაწინააღმდეგოა და არ იმსახურებს ნდობას; მხოლოდ ოფიციალური გზით მოპოვებული ციფრები, - ისინი კი ჯერჯერობით არ არსებობს, - შეიძლება შევიტანოთ სტატისტიკურ ცხრილებში.⁶⁸ ამრიგად, მართალია, ამ პერიოდის მონაცემები სანდოობით არ გამოირჩევა, მაგრამ ისინი საერთო ტენდენციას მოსახლეობის რაოდენობისა და შემადგენლობის შესახებ მაინც გვიჩვენებს.

მე-19 საუკუნეში რუსეთის ხელისუფლება იმპერიის სხვადასხვა მხარეში ატარებდა მოსახლეობის კამერალურ აღწერებს.⁶⁹ საქართველოშიც რამდენჯერმე ჩატარდა ასეთი აღწერა. ამ აღწერებს შორის აღწერის პროგრამისა და სანდოობის თვალსაზრისით განსაკუთრებით აღსანიშნავია საოჯახო სიების მიხედვით ამიერკავკასიაში ჩატარებული აღწერა.

1886 წლის 24 თებერვალს რუსეთის იმპერიის სახელმწიფო საბჭოს დადგენილებით, მაშინდელი ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფის შესაბამისად, კამერალურმა აღწერამ მოიცვა თბილისის, ქუთაისის, ერევნის ელიზავეტოპოლის და ბაქოს გუბერნიები, აგრეთვე დაღესტნის, ყარსის, ზაქათალასა და შავიზღვისპირეთის ოკრუგები. ამ აღწერის პროგრამის შესაბამისად მოიპოვეს ამიერკავკასიის ყველა ქალაქსა და სოფელში შემდეგი მონაცემები: მოსახლეობის რიცხვი, სქესობრივი, ეროვნული, აღმსარებლობითი და წოდებრივი შემადგენლობა. მთელ ამიერკავკასიაში მაშინ 9 942 სოფელი აღირიცხა, მათ შორის, საქართველოში - 3 833 (თბილისის გუბერნიაში - 2 220, ხოლო ქუთაისის გუბერნიაში - 1 613). დამუშავებული მონაცემები 1893 წელს თბილისში რუსულ ენაზე გამოსცა კავკასიის სტატისტიკურმა კომიტეტმა.⁷⁰

ეროვნების შესახებ ამსახველ ცხრილებში ქართველები წარმოდ-

68 იქვე.

69 მოსახლეობის კამერალური აღწერის პროგრამაში დასმულ კითხვებს უშუალოდ მოსახლეობა არ პასუხობდა. მოსახლეობის რიცხვისა და შემადგენლობის შესახებ ცნობები ყოველ საპოლიციო უბანში არსებობდა. ეს ცნობები გადამოწმებისა და დაჯამების შემდეგ იგზავნებოდა მაზრებში. თავის მხრივ მაზრებში დაჯამებული ცნობები თავს იყრიდა გუბერნიებში.

70 Свод статистических данных о населении Закавказского края, извлеченных из посемейных списков 1886 года. Тифлис, 1893.

გენილია დანაწევრებულად (ქართელები, კახელები, იმერლები, მეგრელები, თუშები და ა. შ.), თუმცა თითქმის ყველგან აღნიშნავენ, რომ ისინი ქართველების არიან). ასეთი ცნობები ჩვენ სხვა გამოცემებშიც გვხვდება, რომლებიც მომზადებულია რუსი ჩინოვნიკების მიერ. მაგალითად, კავკასიის შესახებ სტატისტიკურ ცნობათა კრებულის პირველ ტომში, რომელიც 1869 წელს გამოიცა, აღნიშნულია: ქართველების რიცხოვნობის დასადგენად საჭიროა თბილისის მართლმადიდებელი მოსახლეობის რიცხვს მივუმატოთ ქუთაისის გუბერნიის მართლმადიდებელი მოსახლეობის რიცხვი, გურულები, ახალციხის მაზრის მაჰმადიანი ქართველები, სამეგრელოს მცხოვრებთა რიცხვი, ზაქათალას ოლქის ქართველი მაჰმადიანები, ე. წ. ინგილოები, თბილისის გუბერნიის მთიელები (თუშები, ფშაველები, ხევსურები), სვანები და ყველა ამათი ჯამი მოგვცემს ქართველების საერთო რაოდენობასო.⁷¹

სხვა მაგალითის მოტანაც შეიძლება. თბილისის მოსახლეობის 1876 წლის ერთდღიანი აღწერის შესახებ გამოცემულ ნაშრომში აღნიშნულია: „კავკასიის შესახებ მრავალ ნაშრომში აქამდე გვხვდებოდა ქართველებთან დაკავშირებით შემდეგი შეცდომა, რომელსაც მოვალეობად ვთვლით გამოვასწოროთ ჩვენს გამოცემაში: ქართველებს, იმერლებს, გურულების და თუშებისგან ცალკე ეროვნებად თვლიდნენ, მაშინ როდესაც ისინი ერთი ეროვნებაა, ყველა ქართველია და ეკუთვნიან ერთი და იმავე ქართველურ წარმომავლობას. მთელი განსხვავება მათ შორის მხოლოდ ისაა, რომ ისინი ცხოვრობენ ქვეყნის სხვადასხვა მხარეში. სურამის გადასასვლელის აქეთა მხარეს მაცხოვრებლებს უწოდებენ საკუთრივ ქართველებს, თუშეთში მაცხოვრებლებს - თუშებს, გადასასვლელის იქითა მხარეს მაცხოვრებლებს, იმერეთში - იმერლებს, გურიაში მაცხოვრებლებს - გურულებს. სწორი კლასიფიკაციის აღდგენისათვის ჩვენ მათ შემდეგი სახელწოდებით მოვიხსენიებთ: თბილისის გუბერნიის ქართველები, თუშეთის ქართველები, გურიის ქართველები,⁷² რა თქმა უნდა, მოტანილი მასალა არ

71 Сборник статистических сведений о кавказе, т. I, Тифлис, 1869, с. 23.

72 Тифлис по однодневной переписи 25 марта 1876 года. Тифлис, 1880, с. 95.

იძლევა იმის საფუძველს, რომ ქართველებისათვის კარგად ცნობილი იანოვსკების და კატკოვების მსგავსი შავრაზმელები და შოვინისტები, იმპერიული ზრახვებიდან გამომდინარე, არ ცდილობდნენ ქართული ეროვნული ორგანიზმის დანაწევრებას, მაგრამ მათ სათანადო პასუხს არა მარტო ცნობილი ქართველი, არამედ ზოგიერთ შემთხვევაში, ცნობილი რუსი მოღვაწეებიც სცემდნენ.

მწერალი ევგენი მარკოვი 1887 წელს პეტერბურგში გამოქვეყნებულ წიგნში „კავკასიური ნარკვევები“, წერდა: „ჩვენ რუსებმა არ უნდა დავივიწყოთ თავის დღეში, რომ საქართველო ხმლით არ დაგვიპყრია, რომ ჩვენ იმათი თანასწორნი ძმანი ვართ და არა მძლავრი მებატონენი. ჩვენ არ უნდა დავივიწყოთ, რომ ქართველები შემოვიდნენ ჩვენს ოჯახში მისთვის, რომ ქართველადვე დარჩნენ, ამიტომაც ყოველსავე ქართულს, ისტორიით მოპოვებულს, ყოველ ქართველთაგანს, ყოველსავე სალოცავს ერისას და წმინდად აღიარებულს, ყოველსავე თვისებას მათსა - იმდენად პატივი უნდა ვცეთ, იმდენად მხარი მივცეთ და ხელი შევუწყოთ, რამდენადაც ყოველისფერს ჩვენს საკუთარს. კავშირი ძმათა შორის იმაში მდგომარეობს, რომ ერთი მეორეს ძმურად შეეწოდეს, ერთი მეორეს შეემსჭვალოს და არა იმაში, რომ ერთმა მეორე ჩაყლაპოს...“⁷³

1886 წელს ხონის საპოლიციო უბანში ცხოვრობდა 37 191 კაცი - 37 178 ქართველი (37 033 იმერელი და 145 მეგრელი) და 13 რუსი. საკუთრივ ხონის მოსახლეობა კი 4 963 კაცს უდრიდა და 1873 წელთან შედარებით მისი მოსახლეობა თითქმის 1000 კაცით გაიზარდა. საინტერესოა იმის აღნიშვნაც, რომ 1886 წელს ამიერკავკასიაში ცხოვრობდა 1231 896 ქართველი ანუ მთელი სამხრეთ კავკასიის მოსახლეობის 26,2 პროცენტი. საკუთრივ საქართველოში (თბილისსა და ქუთაისის გუბერნიებში) კი 1 231 126 ქართველი ცხოვრობდა, რაც შეადგენდა სამხრეთ კავკასიაში მცხოვრები ქართველების 99,9 პროცენტს. ამრიგად ქართველები თითქმის მთლიანად თავის სამშობლოში ცხოვრობდნენ. მხოლოდ რამდენიმე ათეული ქართველი ცხოვრობდა თავისი ქვეყნის

73 Е. Марков. Очерки Кавказа. С-Петербург, 1887, с. 214-215.

ფარგლებს გარეთ, კერძოდ ერევნის გუბერნიაში (38 ქართველი), ელიზავეტოპოლის გუბერნიაში (196), ბაქოს გუბერნიაში (11), დაღესტნის ოლქში (94), ყარსის ოლქში (30) და შავიზღვისპირეთის ოკრუგში (401), რასაც ვერ ვიტყვით სომხებსა და აზერბაიჯანელებზე (იხ. ცხრილი 1).

ცხრილი 1

ქართველების, სომხებისა და თათრების (აზერბაიჯანელების)
რაოდენობა სამხრეთ კავკასიაში 1886 წელს

	მოსახლეობა სულ		მათ შორის					
	აბსოლუ- ტურად	%	ქართველი		სომეხი		თათარი (აზერბაი- ჯანელი)	
			აბსო- ლუ- ტურად	%	აბსო- ლუ- ტურად	%	აბსო- ლუ- ტურად	%
თბილისის გუბერნია	882 592	100,0	409 103	46,4	194 131	22,0	89 435	10,1
ქუთაისის გუბერნია	923 306	100,0	822 023	89,0	16 399	1,8		0,0
ერევნის გუბერნია	670 405	100,0	38	0,0	366 700	54,7	251 057	37,4
ელიზავე- ტოპოლის გუბერნია	728 943	100,0	196	0,0	258 324	35,4	407 949	56,0
ბაქოს გუბერნია	712 703	100,0	11	0,0	55 459	7,8	377 521	53,0
დაღეს- ტნის ოლქი	592 780	100,0	94	0,0	1 054	0,2	13 697	2,3
ყარსის ოლქი	174 044	100,0	30	0,0	37 094	21,3		
შავი- ზღვის- პირეთის ოკრუგი	18 125	100,0	401	2,2	970	5,3		
სამხრეთ კავკასია- სულ	4702898	100,0	1231896	26,2	930 131	19,8	1139659	24,2

საქართველოს მათ შორის, იმერეთის სოფლის მოსახლეობის რაოდენობა მუნიციპალიტეტების, მათში შემავალი სოფლებისა და საშუალოდ ერთ სოფელში მცხოვრებთა რაოდენობის მიხედვით 1886, 2002 და 2014 წლებში

	1886			2002			2014		
	სოფლის მოსახლეობის რაოდენობა	სოფლების რაოდენობა	საშუალოდ ერთ სოფელში მცხოვრებთა რაოდენობა	სოფლის მოსახლეობის რაოდენობა	სოფლების რაოდენობა	საშუალოდ ერთ სოფელში მცხოვრებთა რაოდენობა	სოფლის მოსახლეობის რაოდენობა	სოფლების რაოდენობა	საშუალოდ ერთ სოფელში მცხოვრებთა რაოდენობა
აღმოსავლეთ საქართველო	751409	2320	324	1069116	1844	580	858 671	1818	472
დასავლეთ საქართველო	870680	1613	540	1017623	1824	558	732 510	1815	404
იმერეთი	318048	410	776	375874	544	691	275 396	535	515
მათ შორის ბაღდადი	39895	52	767	24511	22	1114	17 875	25	715
ეანი	-	-	-	29823	42	710	20 768	41	507
ზესტაფონი	26286	34	773	50453	57	885	36 814	59	624
თერჯოლა	28432	28	1015	40007	45	889	30 919	45	687
სამტრედი	36068	28	1288	28733	54	532	21 542	49	440
საჩხერე	30560	47	650	40186	52	773	31 635	45	703
ტყიბული	26577	46	578	16668	46	362	11 069	46	241
წყალტუბო				57048	49	1164	45 602	49	931
ჭიათურა	28786	51	564	42506	61	697	27 081	60	451
ხარაგაულის	33201	56	593	25505	77	331	17 508	77	227
ხონი	37191	41	907	20434	39	524	14 583	39	374
საქართველო სულ	1622089	3933	412	2086739	3668	569	1591181	3633	438

წყარო: Свод статистических данных о населении Закавказского края извлеченных из посемейных списков 1886 года. Тифлис 1893. საქართველოს მოსახლეობის 2002 წლის პირველი ეროვნული აღწერის ძირითადი შედეგები, ტომი II, თბილისი, 2003; საქართველოს 2014 წლის მოსახლეობის

ხონის მოსახლეობა 1886 წელს იმერეთის მთელი მოსახლეობის 10,9 პროცენტს, ხოლო ქვეყნის მოსახლეობის 2,0 პროცენტს შეადგენდა. ამჟამად (2014 წელს) ხონის მოსახლეობა იმერეთის მოსახლეობის 4,4 და საქართველოს მოსახლეობის 0,6 პროცენტია. ამასთან, ბოლო წლებში მნიშვნელოვნად შემცირდა ხონის ცალკეულ სოფლებში მცხოვრები მოსახლეობის რაოდენობა. 1886 წელს საშუალოდ ხონის ერთ სოფელში ცხოვრობდა 907 კაცი, 2002 წელს - 524, ხოლო 2014 წელს - 374 კაცი (იხ. ცხრილი 2).

საინტერესოა იმის აღნიშვნა, რომ 1886 წელს იმერეთში საშუალოდ ერთ სოფელში 776 კაცი ცხოვრობდა, 2002 წელს - 691, ხოლო 2014 წელს - 515 კაცი. საქართველოში ანალოგიური მაჩვენებელი შესაბამისად 412, 569 და 438 კაცს უდრიდა. სულ იმერეთში 2002-2014 წლებში 100 ათასი კაცით შემცირდა სოფლის მოსახლეობა. ინტენსიური გარე და შიგა მიგრაციული პროცესების გამო, ქვეყნის სოფლებში მეტად რთული დემოგრაფიული ვითარება შეიქმნა. სოფლის მოსახლეობის ბუნებრივი კლებისა და ხონის დემოგრაფიული ვითარება იმერეთის დემოგრაფიული ვითარების ანალოგიურია. ქვეყნის ამ ყველაზე ხალხმრავალ რეგიონში 2014 წელს 535 სოფელი დაფიქსირდა და ამ სოფლებიდან ბოლო აღწერათშორის პერიოდში (2002-2014 წლებში) 497 სოფელში (93 პროცენტში) მოსახლეობა შემცირდა და მხოლოდ 27 სოფელში გაიზარდა (იხ. ცხრილი 3).

მოსახლეობა 500-ზე მეტი კაცით 38 სოფელში შემცირდა, ხოლო 1000-ზე მეტი კაცით - 10 სოფელში, 8 სოფელი გაუკაცრიელებულია, ყოველ მეხუთე სოფელში (სოფლების 21,3 პროცენტში) კიდევ 100 კაცამდე მაცხოვრებელია, უმეტესად 60 წელს გადაცილებული მოსახლეობა. ამ სოფლებში ძნელდება, მოსახლეობის მცირე რაოდენობის გამო, ინფრასტრუქტურის განვითარება. აღსანიშნავია, რომ ხონში 1886 წელს ხალხმრავალი სოფლები პროცენტულად გაცილებით მეტი იყო, ვიდრე მთლიანად იმერეთში. 2014 წელს ეს შეფარდება ოდნავ შეიცვალა იმერეთის სასარგებლოდ. ამავე დროს, 1886 წელს იმერეთის 7 სოფელში 3000-დან 5 000-მდე კაცი ცხოვრობდა,

ხოლო 2 სოფელში - 5 000 და მეტი კაცი. 2014 წელს სულ იმერეთში 3 000-დან 5 000-მდე კაცი 5 სოფელში ცხოვრობდა, ხოლო 2 სოფელში - 5 000 და მეტი.

ცხრილი 3

მოსახლეობის რაოდენობრივი ცვლილება იმერეთის მუნიციპალიტეტების 535 სოფელში 2002-2014 წლებში

მუნიციპალიტეტები	სოფლების რაოდენობა	სოფლების რაოდენობა რომლებშიდაც		ცალკეული სოფლების რაოდენობა, რომლებშიდაც		დაუსახლებელი სოფლების რაოდენობა	ახალი სოფლები
		შემცირდა მოსახლეობა	გაიზარდა მოსახლეობა	მოსახლეობა შემცირდა 500 და მეტი კაცით	მოსახლეობა შემცირდა 1000 და მეტი კაცით		
ბაღდადი	25	20	3	4	3	1	1
ვანი	41	39	1	5		1	
ზესტაფონი	59	52	6	6	5		1
თერჯოლა	45	41	4	3		-	
სამტრედია	49	44	4	1	1		1
საჩხერე	45	43	2	1			-
ტყიბული	46	44	2	2			
წყალტუბო	49	47	-	7		2	
ჭიათურა	60	60		5	1		
ხარაგაული	77	71	4	1	-	2	
ხონი	39	36	1	3		2	
იმერეთი სულ	535	497	27	38	10	8	3

წყარო: საქართველოს მოსახლეობის 2002 წლის პირველი ეროვნული საყოველთაო აღწერის ძირითადი შედეგები. ტომი 2, თბილისი, 2003, გვ. 55-85; საქართველოს 2014 წლის მოსახლეობის საყოველთაო აღწერის ძირითადი შედეგები. თბილისი, 2016, გვ. 67-127.

ქუთაისის გუბერნიის ხონის საპოლიციო უბნის სასოფლო საზოგადოებებისა და მათში შემავალი სოფლების მოსახლეობის რაოდენობა და ნოდებრივი შემადგენლობა 1886 წელს

სასოფლო საზოგადოებები და მათში შემავალი სოფლები	მოსახლეობის რაოდენობა			მოსახლეობის ნოდებრივი შემადგენლობა			
	სულ	მათ შორის		თავადი	აზნაური	სამღვდელოება	გლეხი
		მამაკაცი	ქალი				
ლანჩხის სასოფლო საზოგადოება	4915	2514	2401	4	221	91	4544
ლანჩი	2269	1178	1091	0	110	47	2057
გვაზური	61	34	27	0	0	0	61
პატარა ჯიხაიში	929	458	471	4	100	17	808
ქუტირი	1656	844	812	0	11	27	1618
გვაშტიბის სასოფლო საზოგადოება	5847	3103	2744	150	469	217	5011
ახალბედისეული	609	334	275	29	0	57	523
ბესიური	227	132	95	0	33	1	193
გვაშტიბი	165	85	80	38	21	4	102
გელავერი	269	144	125	0	0	40	229
დედა-მხთისა	208	114	94	0	86	0	122
ძეძილეთი	555	298	257	0	0	39	516
კუმისტავი	715	399	316	0	231	12	472
ორაგეთი	169	98	71	0	0	0	169
უძლოური	384	196	188	0	0	0	384
ცხუნკური	1627	827	799	19	65	59	1484
გალმა ჩუნეში	919	478	441	64	33	5	817
კუხის სასოფლო საზოგადოება	5854	2978	2876	59	452	112	4664
დიდი გუბი	991	510	481	0	70	30	891
პატარა გუბი	361	176	185	0	0	0	361
გოწაჯიხაიში	1299	664	635	25	90	33	1151
ივანდიდი	1446	740	706	0	292	27	1109
კუხი	1723	865	858	0	0	22	1678
ნამაშევი	34	23	11	34	-	-	-

ნახაზულების სასოფლო საზოგადოება	5972	2784	2588	74	162	109	5001
დედალაური	1018	514	504	0	0	3	1015
კონტუათი	947	491	456	0	76	51	820
მათხოვი	2024	1061	963	0	0	39	1959
ნახაზულები	575	289	286	0	0	0	575
სანულუკიძეო	808	429	379	74	86	16	632
სამიქაოს სასოფლო საზოგადოება	4685	2429	2256	4	178	86	4413
გეზათი	1291	682	609	4	73	43	1166
გუგუნაყათი	274	143	131	0	0	0	274
გულუხეთი	292	153	139	0	0	0	292
ქოლობანი	808	417	391	0	78	36	694
მაიდანის	1205	615	590	0	21	7	1177
სამიქაო	815	419	396	0	6	0	809
ხონის სასოფლო საზოგადოება	5383	2787	2596	18	230	86	4998
კარჩხაბი	420	217	203	0	0	0	420
ხონი	4963	2570	2393	18	230	86	4578
წყალტუბოს სასოფლო საზოგადოება	5135	2663	2472	53	518	109	4455
გუმბრა	757	402	355	0	0	8	749
პირველი გვიშტი	311	152	159	0	0	2	309
ქელიშორი	967	478	489	0	140	18	809
როშული	613	323	290	0	43	35	535
წყალტუბო	760	384	376	0	163	0	597
გალმა წყალტუბო	1148	611	537	0	172	46	930
ჩუნეში	579	313	266	53	0	0	526
სულ ხონის საპოლიციო უბანი	37 191	19 261	17 930	362	2 230	810	33 652

1886 წლის საოჯახო სიების მიხედვით, როგორც აღვნიშნეთ, ხონი საპოლიციო უბანს წარმოადგენდა, რომელიც შედიოდა ქუთაისის გუბერნიის ქუთაისის მაზრაში. თავის მხრივ, ხონის საპოლიციო უბანი მოიცავდა 7 სასოფლო საზოგადოებას და მათში შემავალ 41 სოფელს. აღსანიშნავია, რომ ხონის სახელწოდებით 1886 წელს ქუთაისის გუბერნიის შორაპნის მაზრაშიც იყო 225 კაციანი სოფელი, რომელიც ამჟამადც არსებობს ხარაგაულის მუნიციპალიტეტში, სადაც 2002 წელს 171, ხოლო 2014 წელს 89 კაცი ცხოვრობდა. ზოგიერთ საპოლიციო უბანს სახელწოდებაც შეეცვალა. მაგალითად, ზესტაფონის რაიონს 1886 წელს ერქვა ყვირილის საპოლიციო უბანი, თერჯოლისას - ჩხარის უბანი, ხარაგაულისას - ნიფის უბანი.

ხონის საპოლიციო უბანი მოსახლეობის რაოდენობით ყველაზე დიდი იყო იმერეთში ბაღდადის საპოლიციო უბნის შემდეგ. ამ პერიოდში იმერეთში 340 691 კაცი ცხოვრობდა და, როგორც ამჟამად, ისე 1886 წელსაც ყველაზე ხალხმრავალ რეგიონს წარმოადგენდა საქართველოში. იმერეთში მხოლოდ ერთი ქალაქი იყო - ქუთაისი, სადაც 22 643 კაცი ცხოვრობდა და მისის წილი იმერეთის მთელ მოსახლეობაში 6,6 პროცენტს შეადგენდა.

დასავლეთ საქართველოს ქალაქებში ცხოვრობდა 52 626 კაცი, აღმოსავლეთ საქართველოში - 131 183 კაცი. დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის მთელ მოსახლეობაში ქალაქის მოსახლეობის წილი 5,7 პროცენტს შეადგენდა, აღმოსავლეთ საართველოში ეს მაჩვენებელი გაცილებით მაღალი იყო - 14,9 პროცენტი. მთლიანად ქვეყანაში ქალაქის მოსახლეობის წილი მთელ მოსახლეობაში 10,2 პროცენტს უდრიდა.

1886 წლის შემდეგ საპოლიციო უბნების მოსახლეობის განაწილებაში ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეულების მიხედვით მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოხდა. ძირითადად საპოლიციო უბნები მე-20 საუკუნეში ჯერ რაიონებად, ახლახან კიდევ მუნიცი-

პალიტეტიზმად გადაკეთდა. 1886 წელს ვანისა და წყალტუბოს საპოლიციო უბნები არ არსებობდა. ისინი წარმოადგენდნენ სასოფლო-საზოგადოებებს ხონისა და ბაღდადის საპოლიციო უბნებში. დამოუკიდებელ რაიონებად გამოიყო შესაბამისად 1930 და 1939 წლებიდან.

ხონის საპოლიციო უბნის სოფლები გეზათი, გუგუნაყათი, კულუხეთი, მაიდანი და სამიქაო აბაშის რაიონს გადაეცა; სოფელი ღანირი - სამტრედიის რაიონს; სოფლები გვიშტიბი, ხომული, ჩუნეში, ცხუნკური, წყალტუბო, გუმბრა და ქვილიშორი - წყალტუბოს რაიონს. სამაგიეროდ სენაკის მაზრის მარტვილის საპოლიციო უბნის სოფლები გორდი, ნოლა, კინჩხა და სუხჩა ხონის რაიონს მიეკუთვნა და სხვ. ცხრილში მოტანილია 1886 წელს ქუთაისის გუბერნიის ხონის საპოლიციო უბნის სასოფლო საზოგადოებებისა და მათში შემავალი სოფლების მოსახლეობის რაოდენობა სქესისა და წოდებრივი შემადგენლობის მიხედვით (იხ. ცხრილი 4). ხონში 1886 წელს 1 331 მამაკაცით მეტი ცხოვრობდა ქალებთან შედარებით და ყოველ 107 მამაკაცზე 100 ქალი მოდიოდა. იმ პერიოდში მთლიანად ქვეყანაში მამაკაცები ჭარბობდნენ ქალებს.

1886 წელს ხონში 362 თავადი, 2230 აზნაური და 810 სასულიერო პირი ცხოვრობდა. სულ თავადაზნაურობა ხონის მოსახლეობის 7,0 პროცენტს უდრიდა, სამღვდელოება 2,2 პროცენტს, ხოლო მთლიანად პრივილეგირებული წოდება (თავადაზნაურობა, სამღვდელოება) 9,2 პროცენტს, რაც მაღალი მაჩვენებელია. ქუთაისის გუბერნიაში თავადაზნაურობა მოსახლეობის 6,7 პროცენტს შეადგენდა, ხოლო სამღვდელოება - 1,4 პროცენტს.

აღსანიშნავია, რომ რუსეთის იმპერიის მოსახლეობის 1897 წლის აღწერის მონაცემებით ქართველებში შთამომავლობითი თავადაზნაურობა 70 ათასზე მეტ კაცს, ანუ მთელი ქართველი მოსახლეობის 5,29 პროცენტს უდრიდა და ეს მაჩვენებელი გაცილებით მაღალი იყო იმპერიაში მცხოვრებ სხვა ხალხების შესაბამის მაჩვენებელთან

შედარებით. მაგალითად, რუსებში იგი 0,76, ხოლო საშუალოდ იმპერიაში 0,97 პროცენტს შეადგენდა. ასევე დიდი იყო ქართველებში პიროვნული თავადაზნაურობის რაოდენობაც. ქართველებში სასულიერო პირები 29 ათასზე მეტ კაცს, ანუ მთელი მოსახლეობის 2,18 პროცენტს არ აღემატებოდა.⁷⁴ ამ მხრივ რუსეთის იმპერიაში მცხოვრებ ხალხებს შორის გამორჩეული ვიყავით.

ხონის მუნიციპალიტეტში, ისე როგორც მთლიანად ქვეყანაში, საგრძნობლად მცირდება სოფლის მოსახლეობა. 2014 წელს ხონში არსებული 39 სოფლიდან მოსახლეობა შემცირდა 36 სოფელში და მხოლოდ ერთ სოფელში გაიზარდა (ქუტირში 33 კაცი) (იხ. ცხრილი). ორი სოფელი გაუკაცრიელდა - ხარაბაული და ორაგვეთი. ამ სოფლებში 2002 წელს შესაბამისად 24 და 2 კაცი ცხოვრობდა. ამჟამად ხონის მუნიციპალიტეტში 8 მცირერიცხოვანი სოფელია: ზედა კინჩხა (ცხოვრობს 38 კაცი), კინჩხაფერდი (36), მანგვეთი (35), ბესიაური (31), რონდიში (28), ჩუნეში (27), ლეფილიე (23) და უძლოური (19). როგორც ჩანს, ეს სოფლებიც გაუკაცრიელების პრეტენდენტები არიან. ამ სოფლებში ძირითადად ხანდაზმული ადამიანები ცხოვრობენ.

ამჟამად ხონის მუნიციპალიტეტში ყველაზე ხალხმრავალი სოფელია ივანდიდი, რომლის მოსახლეობა 1 668 კაცს უდრის, თუმცა მისი მოსახლეობაც მცირდება. 2002 წელს ამ სოფელში 2 357 კაცი ცხოვრობდა და სულ რაღაც 13 წელიწადში მოსახლეობა 689 კაცით შემცირდა. ასევე მნიშვნელოვნად შემცირდა ისეთი დიდი სოფლების მოსახლეობა, როგორებიცაა: დადალაური (679 კაცი) და მათხოჯი (554 კაცი) (იხ. ცხრილი 5).

74 Общий свод по Империи результатов разработки данных первой всеобщей переписи населения, т. II, С. Петербург, 1905, с. LVI.

ხონის მუნიციპალიტეტის მოსახლეობის განაწილება ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეულების მიხედვით 1989, 2002 და 2014 წლებში

თვითმმართველი ერთეულის, თემისა და სოფლის დასახელება	მუდმივი მოსახლეობის რიცხოვნობა		
	1989	2002	2014
ხონის მუნიციპალიტეტი	34 967	31 749	23 570
ქალაქი ხონი	14 296	11 315	8 987
გორდის თემი	1 429	1 387	1 004
ზედა გორდი	581	464	397
ბანგეთი	60	49	35
გამოდმა ნოლა	215	214	147
გალმა ნოლა	99	138	105
ქედა გორდი	474	522	320
სოფელი გოჩაჯიხაიში	888	1 012	756
გუბის თემი	1260	1417	1 071
შუა გუბი	464	347	113
დიდი გუბი	416	816	793
პატარა გუბი	380	254	165
დედალაურის თემი	2 279	1798	1007
დედალაური	2 111	1628	949
ბესიაური	108	70	31
ჩუნეში	53	76	27
ხარაბაული	7	24	0
სოფელი ივანდიდი	2414	2357	1668
კინჩხის თემი	580	416	254
ქედა კინჩხა	180	143	73
ზედა კინჩხა	139	62	38
კინჩხაფერდი	48	46	36
რონდიში	66	54	28
სანისქვილო	147	111	79
კუხის თემი	2 658	2757	2083
დიდი კუხი	1 217	1511	1148
ახალშენი	706	694	497
პატარა კუხი	735	552	438
მათხოჯის თემი	2407	2 448	1762

მათხოვი	1860	1 943	1389
ლეფილე	40	57	23
სუხჩა	302	288	237
ხიდი	205	160	113
ნახახულევის თემი	3 752	3902	2 803
ნახახულევი	940	1001	681
ახალმედისეული	440	376	315
კონტუათი	1149	1235	922
სანულუკიძეო	1201	1220	866
უძლოური	22	70	19
ქუტირის თემი	2185	2197	1740
ქუტირი	991	856	889
გვაზური	620	682	97
პატარა ჯიხთიში	574	659	172
ძეძილეთის თემი	819	743	435
ძეძილეთი	261	218	75
გელავერი	162	175	38
გვაშტიბი	188	158	24
ორაგვეთი	7	2	0
ლვედი	201	190	36

ხონის მუნიციპალიტეტის მოსახლეობა დაბერებულია. დემოგრაფიული დაბერების პროცესის შეფასების ერთ-ერთი ყველაზე გავრცელებული სკალის მიხედვით, მოსახლეობა დაბერებულად ითვლება, როდესაც 60 და უფროსი ასაკის პირთა წილი მთელ მოსახლეობაში 12 და მეტი პროცენტია. ეს ზღვარი უკვე საქართველოში, იმერეთში და ხონშიც დიდი ხანია გადალახულია, კერძოდ, 1970 წლებიდან. ამჟამად (2014 წელს) ეს მაჩვენებელი ქვეყანაში 20,0 პროცენტს აღწევს, ხოლო იმერეთში - 24,2 პროცენტს. ამრიგად, საქართველოს მოსახლეობის დაბერება მაღალი მაჩვენებლით ხასიათდება, რაც ბოლო წლებში, ცნობილი მიზეზების გამო, გამოწვეულია უპირატესად შობადობის შემცირებით, უაღრესად გაზრდილი გარემიგრაციული პროცესებით და გარკვეულწილად სიცოცხლის მოსალოდნელი ხანგრძლივობის ზრდით. აღსანიშნავია, რომ განსაკუთრებით ფართო მასშტაბიანმა

მიგრაციამ, შობადობის საგრძნობ შემცირებასთან ერთად, გამოიწვია მოსახლეობის ასაკობრივი სტრუქტურის უარყოფითი ცვლილება დროის შედარებით მოკლე პერიოდში. პოსტსაბჭოთა სივრცეში საქართველოში შობადობის უაღრესად დაბალი და თითქმის ყველაზე მაღალი უარყოფითი მიგრაციის კოეფიციენტი დაფიქსირდა. შობადობის ჯამობრივი კოეფიციენტი, რომელიც გულისხმობს ერთი ქალის მიერ სიცოცხლის განმავლობაში დაბადებული ბავშვების რაოდენობას, წლების განმავლობაში (1993-2007 წლებში) 1,5 ბავშვს შეადგენდა, ხოლო ზოგიერთ წლებში უფრო ნაკლებსაც, რაც მოსახლეობის მხოლოდ ერთი და იმავე რაოდენობით გამრავლებისათვის არასაკმარისი იყო. მშობლების ანაზღაურება ხდებოდა მხოლოდ 71 პროცენტით. მოსახლეობის ერთი და იმავე რაოდენობით გამრავლებისათვის ერთმა ქალმა 2,1 ბავშვი მაინც უნდა დაბადოს. ეს იმას ნიშნავს, რომ ქვეყანაში შემცირდა ახალგაზრდა თაობის რიცხოვნობა. მოსახლეობის დაბერების პროცესი მნიშვნელოვნად გააღრმავა ინტენსიურმა გარემომიგრაციულმა პროცესებმაც, რადგან იგი ძირითადად ასოცირდება ახალგაზრდებისა და საშუალო ასაკის ჯგუფებთან.

მოსახლეობის 2014 წლის საყოველთაო აღწერის მიხედვით, საქართველოში დაფიქსირდა 60 წლისა და უფროსი ასაკის 741 592 კაცი, რაც საქართველოს მოსახლეობის 20,0 პროცენტს შეადგენს (იხ. ცხრილი 6). 65 წლისა და უფროსი ასაკის ხანდაზმულებმა კიდეც 530 027 კაცი შეადგინა - მთელი მოსახლეობის 14,3 პროცენტი. ანალოგიური მაჩვენებელი 2015 წელს ჩვენს მეზობელ ქვეყნებში უდრიდა: აზერბაიჯანში 5,6 პროცენტს, სომხეთში 10,0 პროცენტს, თურქეთში 7,5 პროცენტს, ხოლო რუსეთში 13,4 პროცენტს. ამდენად, ჩვენი მოსახლეობა მეზობელ ქვეყნებთან შედარებით მნიშვნელოვნად დაბერებულია. 60 წლისა და უფროსი ასაკის მოსახლეობის ყველაზე მაღალი წილი რაჭა-ლეჩხუმსა და ქვემო სვანეთში გამოიკვეთა - 36,5 პროცენტი, აგრეთვე იმერეთსა და გურიაში (შესაბამისად 24,2 და 25,8 პროცენტი). ხონში შესაბამისი მაჩვენებელი იმერეთის რეგიონის ანალოგიურია.

საქართველოში დაბერების მაჩვენებლები მნიშვნელოვნად განს-

ხვავდება რეგიონების მიხედვით. მაგალითად, 2014 წელს 60 წლისა და უფროსი ასაკის მოსახლეობის წილი იმერეთის მთელ მოსახლეობაში შეადგენდა 24,2 პროცენტს, ხოლო ქვემო ქართლში 16,0 პროცენტს (იხ. ცხრილი 6).

ცხრილი 6

60 წლისა და უფროსი ასაკის მოსახლეობის წილი მოსახლეობის 2014 წლის აღწერის მიხედვით საქართველოსა და, მათ შორის, იმერეთისა და ქვემო ქართლის რეგიონებში

	სულ			ქალაქის მოსახლეობა			სოფლის მოსახლეობა		
	ორივე სქესი	მამაკაცი	ქალი	ორივე სქესი	მამაკაცი	ქალი	ორივე სქესი	მამაკაცი	ქალი
საქართველო სულ									
აბსოლუტურად	741 592	292 742	448 850	377 679	140 502	237 177	363 913	152 240	211 673
%	19,7	16,5	23,1	17,8	14,3	20,8	22,9	19,2	26,5
იმერეთი									
აბსოლუტურად	128 976	52 220	76 756	51 944	19 598	32 346	77 032	32 622	44 410
%	24,2	20,2	27,9	20,1	16,2	23,5	28,0	23,7	32,2
ქვემო ქართლი									
აბსოლუტურად	68 052	27 724	40 328	26 108	10 220	15 888	41 944	17 504	24 440
%	16,0	13,3	18,7	14,5	11,8	16,9	17,2	14,3	20,0

წყარო: საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახურის მონაცემები. ცხრილი გაანგარიშებულია ავტორის მიერ.

ხანდაზმული მოსახლეობის რაოდენობის ზრდაზე დიდ გავლენას ახდენს შობადობის, მოკვდაობისა და მიგრაციის ფაქტორები. შობადობის კრიტიკულ ზღვრამდე შემცირებამ და მოსალოდნელი სიცოცხლის ხანგრძლივობის ზრდამ, ხელი შეუწყო ხანდაზმული ასაკობრივი მოსახლე-

ობის რიცხოვნობის გადიდებას, როგორც აბსოლუტურად, ისე შეფარდებით. ხანდაზმული მოსახლეობის რაოდენობა მთელი მე-20 საუკუნე სტაბილურად იზრდებოდა. კერძოდ, 1926-2002 წლებში 60 და 65 წლისა და უფროსი ასაკის მოსახლეობის რიცხოვნობა შესაბამისად 231,4 ათასიდან 816,3 ათასამდე და 142,1 ათასიდან 558,4 ათასამდე გაიზარდა. შობადობის კლების პარალელურად ასევე სტაბილურად მცირდებოდა ბავშვების, 0-14 ასაკობრივი ჯგუფის, აბსოლუტური და პროცენტული მაჩვენებლები - 1926-2015 წლებში 0-14 ასაკობრივი ჯგუფის რაოდენობა 1031,1 ათასიდან 649,1 ათასამდე შემცირდა (იხ. ცხრილი 7). რა თქმა უნდა, შობადობის შემცირებისა და ფართომასშტაბიანი გარემიგრაციული პროცესების შედეგად შრომისუნარიანი მოსახლეობის რიცხოვნება და წილიც შემცირდა ქვეყნის მთელ მოსახლეობაში.

ცხრილი 7

საქართველოს მთელ მოსახლეობაში 0-14 ასაკობრივი ჯგუფის, 60 და 65 წლისა და უფროსი ასაკის მოსახლეობის რაოდენობა (ათასი) და მათი პროცენტული წილი დინამიკაში (1926-2015 წლებში)

ასაკობრივი ჯგუფები	1926	1939	1959	1970	1979	1989	2002	2014	2015
0-14									
აბსოლუტურად	1032,1	1308,1	1184,7	1430,8	1297,6	1338,4	916,0	691,3	649,1
%	38,7	37,0	29,3	30,5	26,0	24,8	21,0	18,6	17,4
60 +									
აბსოლუტურად	231,4	310,8	443,9	553,8	626,0	775,4	816,3	741,6	717,9
%	8,7	8,8	11,0	11,8	12,5	14,4	18,7	20,0	19,2
65 +									
აბსოლუტურად	142,1	203,3	309,8	376,4	456,0	478,0	558,4	530,2	519,1
%	5,3	5,7	7,7	8,0	9,1	8,8	12,8	14,3	13,9
0-14 ასაკობრივი ჯგუფის მოსახლეობის მეტობა ან ნაკლებობა 60 წლისა და უფროსი ასაკის ჯგუფებთან შედარებით	800,7	997,3	740,8	877,0	671,6	563,0	99,7	-50,3	-68,8

წყარო: საქართველოს დემოგრაფიული ევლინადეული. თბილისი, 2016, გვ.18-23. ცხრილი გაანგარიშებულია ავტორის მიერ.

მოსახლეობის ასაკობრივი სტრუქტურის ასეთ ცვლილებას უარყოფითი შედეგები მოაქვს არა მარტო წმინდა დემოგრაფიული თვალსაზრისით, როდესაც განუწყვეტლივ მცირდება შობადობა და მოსახლეობის რაოდენობა, არამედ ხანდაზმული და განსაკუთრებით დღევარძელი ადამიანების ჯანმრთელობის დაცვისა და საერთოდ ყოფა-ცხოვრების სფეროში. სულ უფრო რთული ხდება მათთვის ნორმალური საარსებო პირობების შექმნა, მით უმეტეს მაშინ, როდესაც ქვეყნის ეკონომიკა წელში ვერ გაიმართა. ამასთან, ხანდაზმულები გაცილებით ნაკლებს აწარმოებენ, ვიდრე მოიხმარენ, განსაკუთრებით უმუშევრობის მაღალი დონის პირობებში. როგორც ავლნიშნეთ, ახალგაზრდების ასაკობრივი ჯგუფის (0-14 წლები) მოსახლეობის რაოდენობა, რომელმაც მომავალში უნდა უზრუნველყოს დაბერებული მოსახლეობის ნორმალური საარსებო პირობები, კატასტროფულად მცირდება. მართალია, ცხრილში მოტანილი მონაცემები გასულ საუკუნეში მოიცავს ქვეყნის მთელ ტერიტორიას, ხოლო 21-ე საუკუნის დასაწყისში მხოლოდ იმ ტერიტორიას, სადაც ვრცელდება ცენტრალური ხელისუფლების იურისდიქცია (აფხაზეთსა და ცხინვალის რეგიონის გარდა), მაგრამ თანაფარდობა, ჩვენი გაანგარიშებით, ძირითად ასაკობრივ ჯგუფებს შორის არსებითად არ იცვლება. ამდენად, დინამიკაში ძალაში რჩება მეტად დეფორმირებული ასაკობრივი სტრუქტურა.

1939 წელს ბავშვების (0-14 ასაკობრივი ჯგუფი) რაოდენობა თითქმის მილიონით (997 ათასით) ჭარბობდა 60 წლისა და უფროსი ასაკის მოსახლეობის რაოდენობას, ხოლო 2002 წელს ასი ათასით. 2014 წელს უკვე დაბერებული - (60 წლისა და უფროსი ასაკის) მოსახლეობის რაოდენობამ გადააჭარბა ბავშვების რაოდენობას 50 ათასით, ხოლო 2015 წელს - 69 ათასით. ცნობილია, რომ დაბერებული მოსახლეობა გაცილებით მეტ მოვლასა და ხარჯებს საჭიროებს ახალგაზრდებთან შედარებით. მხოლოდ ჯანმრთელობის დაცვაზე 8-10-ჯერ მეტი სახსრებია საჭირო დაბერებული მოსახლეობის სამკურნალოდ, ვიდრე ახალგაზრდებისათვის, რაც ბევრისათვის ხელმისაწვდომი

არ არის. ამის გამო, როგორც ერთ ძველ დოკუმენტშია აღნიშნული, „დაშლილი ავადმყოფისათვის„ შემდეგში კიდევ უფრო მეტი სახსრების გაღება ხდება საჭირო. სანამ ქვეყანაში მკაცრი წესრიგი არ დამყარდება და ეკონომიკა არ განვითარდება, სანამ საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროში სამართლიანობა არ დამყარდება, საუბარიც კი ზედმეტია იმ მწვავე პრობლემების გადანყვეტაზე, რომელიც სამშობლოსა და ხალხის წინაშე დგას. სამართლიანობის გარეშე მომავალი არ გვინერია. „სამართალი ბატონისშვილის ვახტანგისა „სწორედ „სამართლის ქმნის„ აუცილებლობით იწყება: „უსამართლობა ამა სოფელს კაცსა უძეოდ აღმოჰფხურის და გარდაავლინებს, დღეთსიგრძეობასა მოუკლებს, ქვეყანას აუოხრებს, ცანი ცვარს დააკლებენ და ქვეყანა - ნაყოფს, ამ სოფელს შეარცხვენს და იმ სოფელს წასწყმედს და საუკუნო სატანჯველს დაუმკვიდრებს. ესენი ყველაყა უსამართლობისაგან გამოვლენ, და სამართლის ქნა მეფესა და მსაჯულს ამ ყოვლის ბოროტისაგან შორედჰყოფს და განსდევნის„.⁷⁵

ხონის მუნიციპალიტეტის მოსახლეობა ბოლო აღწერათშორის პერიოდში (2002-2014 წლებში) 8 179 კაცით შემცირდა - 31 749 კაციდან 23 570 კაცამდე. თუ ასე გაგრძელდა რამდენიმე წელიწადში მუნიციპალიტეტი გაუკაცრიელდება. მისი მოსხლეობა მცირდება როგორც მოსახლეობის ბუნებრივი კლების, ისე ინტენსიური გარე და შიგა მიგრაციული პროცესების შედეგად. მოსახლეობის ბუნებრივი კლების გამო (2002-2014 წლებში) ხონის მოსახლეობა 895 კაცით შემცირდა, ანუ 10,9 პროცენტით, მიგრაციის უარყოფითი სალდოს გამო კი 7 284 კაცით - 89,1 პროცენტით. ამრიგად, ხონის მოსახლეობის რაოდენობის შემცირება 8 179 კაცით ძირითადად გამოწვეულია მიგრაციის ფაქტორით. შეიძლება იმის გამოანგარიშებაც, თუ რამდენი წელიწადი დასჭირდება ხონის მუნიციპალიტეტის გაუკაცრიელებას. თუ 8179 კაცით მუნიციპალიტეტი შემცირდა 13 წელიწადში, მაშინ დარჩენილი მოსახლეობა - 23 570 კაცი შემცირდე-

75 ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბილისი, 1963, გვ. 479

ბა X წელიწადში. ყველასათვის ცნობილი ფორმულის გამოყენების შედეგად $X = 23570 \times 13 : 8179 = 37,5$. ამრიგად ხონის მუნიციპალიტეტი არსებული ტენდენციების შენარჩუნების პირობებში 37,5 წელიწადში გაუკაცრიელდება. ეს პროცესი შეიძლება ადრეც მოხდეს აღნიშნული ფაქტორების გააქტიურების შედეგად. უაღრესად მძიმე დემოგრაფიული ვითარების დასაძლევად საჭიროა ცენტრალურმა და ადგილობრივმა ხელისუფლებებმა საგანგებო ღონისძიებები დროულად გაატაროს.

მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობა

მე-19 საუკუნეში, 1894-1898 წლების გარდა, ქუთაისის გუბერნიის მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობის მონაცემები მეტად ღარიბია და ამასთან, დემოგრაფიული მოვლენებისა და პროცესების ანალიზის გაკეთებისათვის ნაკლებად სანდო. სამაგიეროდ, თბილისის გუბერნიის შესახებ, განსაკუთრებით 1875-1879 წლების დემოგრაფიული მონაცემები, ნაკლებად იწვევს ეჭვს. ამ წლების თბილისის გუბერნიის მოსახლეობის მოძრაობის დანვრისგან ანალიზი, საკმაოდ დიდი მოცულობით, (446 გვერდი) დაბეჭდილია კავკასიის შესახებ ცნობების მე-9 ტომში.⁷⁶ ნაშრომი, მიუხედავად იმისა, რომ არა არის დაზღვეული შეცდომებისაგან, მაინც მნიშვნელოვანი დოკუმენტია მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში აღმოსავლეთ, და შეიძლება ითქვას, მთლიანად საქართველოში დემოგრაფიული ვითარების შესწავლისათვის. ნაშრომს ღირსებას მატებს ისიც, რომ მასში თბილისის გუბერნიის დემოგრაფიული მონაცემები (შობადობა, მოკვდაობა, ბუნებრივი მატება და სხვა.) შედარებულია ევროპის ქვეყნების, (განსაკუთრებით ევროპული რუსეთისა და უკრაინის) იმ პერიოდის ანალოგიურ მონაცემებთან. მართალია მათი ანალიზი სცილდება ჩვენი საკვლევი თემის ფარგლებს, მაგრამ იმდენად საინტერესოა შედარებითი ანალიზი, რომ ვერ ვთქვით უარი მათ განხილვაზე. ეს მით უფრო დასაშვებია, რომ მცირერიცხოვანი, სულ რაღაც 40 ათასიანი ხონის საპოლიციო უბნის დემოგრაფიული მონაცემები, როგორც ავლნიშნეთ, იმერეთისა და მთლიანად დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის დემოგრაფიული მონაცემების იდენტურია.

76 А. С. Надежин. движение населения в Закавказском крае. Тифлисская губерния за 1875-1879 г. Сборник сведений о Кавказе. Том. IX. Тифлис, 1885, с. 1-446

**მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობა 1894-1898 წლებში თბილისისა
და ქუთაისის გუბერნიებში**

	დაბადება			გარდაცვალება			ბუნებრივი მატება		
	დაბადებულია რაოდენობა 1894-1898 წლებში	საშუალოდ წელიწადში	საშუალოდ წელიწადში მოსახლეობის ყოველ 1000 სულზე	გარდაცვლილია რაოდენობა 1894-1898 წლებში	საშუალოდ წელიწადში	საშუალოდ წელიწადში მოსახლეობის ყოველ 1000 სულზე	მოსახლეობის ბუნებრივი მატება	საშუალოდ წელიწადში	საშუალოდ წელიწადში მოსახლეობის ყოველ 1000 სულზე
ქუთაისის გუბერნია	149578	29916	27,8	87693	17539	16,5	61887	12,378	11,5
მათ შორის									
ქალაქებში	9701	1940	24,1	6280	1256	15,4	3423	685	8,4
მაზრეებში	139877	27976	28,2	81413	16283	16,4	58464	11693	11,8
თბილისის გუბერნია	165546	33104	34,5	105072	21015	21,8	60472	12094	12,6
მათ შორის									
ქალაქებში	30560	6112	28,4	23905	4781	21,8	6655	1331	6,2
მაზრეებში	134986	26992	36,3	81167	16233	21,8	53817	10763	14,5

წყარო: Сборник статистических сведений по Закавказскому краю, часть I, Тбилиси, 1902, с. 25-30. ცხრილი გაანგარიშებულია ავტორის მიერ.

ხონის საპოლიციო უბნის მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობის შესახებ მე-19 საუკუნეში მონაცემები არ არსებობს. სამაგიეროდ ჩვენ გვაქვს 1894-1898 წლების მონაცემები თბილისისა და ქუთაისის გუბერნიების ცალკეული ქალაქებისა და მაზრების მიხედვით შობადობის, მოკვდაობისა და ბუნებრივი მატების შესახებ, რომლებიც სა-

იმედოვნობითაც გამოირჩევა. თუ ჩვენ, მაგალითად ქუთაისის გუბერნიის მონაცემებს გავაერცელებთ ხონის სასოფლო საზოგადოების მოსახლეობის მონაცემებზე, ამით დიდ შეცდომას არ დავუშვებთ შეცდომა შეიძლება მხოლოდ მიზერული იყოს. მაგალითად, 1894-1898 წლებში ქუთაისის გუბერნიის მაზრებში საშუალოდ წელიწადში შობადობის ზოგადი კოეფიციენტი, ანუ მოსახლეობის ყოველ 1000 მცხოვრებზე დაბადებული ბავშვთა რაოდენობა, 28,2 ბავშვს უდრის და მოკვდაობისა - 16,4 კაცს, ხოლო მოსახლეობის ბუნებრივი მატებისა - 11,8 კაცს. ნიშანდობლივია, რომ ქუთაისის მაზრის რომელშიდაც შედის ხონის სასოფლო საზოგადოება) ბუნებრივი მოძრაობის მაჩვენებლები თითქმის ქუთაისის გუბერნიის მაჩვენებლების ანალოგიურია. კერძოდ, ქუთაისის მაზრაში ყოველ 1000 კაცზე დაიბადა 28,4 ბავშვი, გარდაიცვალა 16,1 ხოლო ბუნებრივმა მატებამ 12,3 კაცი შეადგინა. ბოლო მონაცემები კიდევ უფრო ახლოს უნდა იდგეს ხონის სასოფლო საზოგადოების მოსახლეობის ბუნებრივ მოძრაობის მონაცემებთან და თამამად შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ხონის მოსახლეობის შობადობის, მოკვდაობისა და ბუნებრივი მატების ზოგადი კოეფიციენტები (ოდნავი განსხვავებით) აღნიშნულ პერიოდში, შესაბამისად 28,4-ს; 16,1-ს და 12,3-ს უდრიდა.

საქართველოს მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობის მაჩვენებლები, სხვა ქვეყნებთან შედარებით, დაბალია. ამასთან, სოფლად როგორც შობადობის, ისე მოკვდაობისა და ბუნებრივი მატების დონის მაჩვენებლები შესამჩნევად მაღალია ქალაქის მაჩვენებლებთან შედარებით. კერძოდ, 1894-1898 წლებში საშუალოდ წელიწადში სოფლად თბილისის გუბერნიაში მოსახლეობის 1000 სულზე 36,3 ბავშვი დაიბადა, ხოლო ქალაქად - 18,4 ბავშვი. ანალოგიური მაჩვენებელი ქუთაისის გუბერნიაში 28,2 და 24,1 პრომილეს უდრიდა. მოკვდაობის მაჩვენებელი როგორც ქუთაისის, ისე თბილისის გუბერნიებში სოფლად და ქალაქად თითქმის ერთნაირი იყო, ამის გამო ბუნებრივი მატების დონე სოფლად გაცილებით მაღალი იყო ქალაქთან შედარებით. მაგალითად 1894-1898 წლებში თბილისის გუბერნიაში საშუ-

ალოდ წელიწადში სოფლად მოსახლეობის ყოველ 1000 სულზე ბუნებრივი მატება 14,5 კაცს შეადგენდა, ქალაქად - 6,2 კაცს.

ინტერესს მოკლებული არ არის აღინიშნოს 1897 წელს საქართველოს მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობის ზოგადი კოეფიციენტების შესახებ, რომელიც გვიჩვენებს დაბადების, გარდაცვალებისა და ბუნებრივი მატების შემთხვევთა რაოდენობას მოსახლეობის 1000 სულზე. ეს მით უფრო არსებითია, რომ 1897 წელს ჩატარდა რუსეთის იმპერიის მოსახლეობის აღწერა და მოსახლეობის რაოდენობის მონაცემებიც საიმედოობით გამოირჩევა.

1897 წელს საქართველოს მოსახლეობამ 2 მილიონ 109 ათას კაცს მიაღწია და 1814 წელთან შედარებით 5-ჯერ გაიზარდა. 1800 წელს, ქართველი დემოგრაფების გაანგარიშებით, საქართველოს მოსახლეობა ამჟამინდელ საზღვრებში 675 ათას კაცს უდრიდა. 1810-იანი წლების დასაწყისში საქართველოში შავი ჭირი მძვინვარებდა, რომელმაც განსაკუთრებით იმერეთში, მუსრი გაავლო მოსახლეობას და მისი რიცხოვნობა თითქმის გაანახევრა - 1814 წლისათვის დაახლოებით 400 ათას კაცამდე შემცირდა. მოსახლეობის ამ რიცხვიდან მთელ საქართველოში დაახლოებით 250 ათასი კაცი იყო ქართველი, ანუ იმდენი, რამდენი კაციც ცხოვრობდა ქუთაისში 1889 წელს.

1897 წლის მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობის მაჩვენებლები ოდნავ დაბალი 1894-1898 წლების საშუალო წლიურ მაჩვენებლებზე. მაგალითად, ქუთაისის გუბერნიაში მოსახლეობის 1000 კაცზე დაიბადა 1897 წელს 26,2 ბავშვი, ხოლო 1894-1898 წლებში საშუალოდ წელიწადში 27,8 ბავშვი გარდაიცვალა 16,3 და 16,5 კაცი, ხოლო ბუნებრივი მატება 9,9 და 11,5 კაცს უდრიდა. თბილისის გუბერნიაში შესაბამისი მაჩვენებლები კიდევ ოდნავ გაიზარდა (იხ. ცხრილი 8).

ცხრილი 8

**მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობის მაჩვენებლები საქართველოში
1897 წელს**

	მოსახ- ლეობის რაოდენ- ობა	დაიბადა		გარდაიცვალა		ბუნებრივი მატება	
	აბსო- ლუტუ- რად	აბსო- ლუტუ- რად	მოსახ- ლეობის 1000 სულზე	აბსო- ლუტუ- რად	მოსახ- ლეობის 1000 სულზე	აბსო- ლუტუ- რად	მოსახ- ლეობის 1000 სულზე
ქუთაისის გუბერნია	1 058 241	27 759	26,2	17 234	16,3	10 525	9,9
თბილისის გუბერნია	966 808	34 462	35,6	22 077	22,8	12 385	12,8
საქართ- ველო სულ	2 025 049	62 221	30,7	39 311	19,4	22 910	11,3

წყარო: Сборник статистических сведений по Закавказскому краю, часть I, Тбилиси, 1902, с. 25-30. Кутаисская губерния, т. LXVI, 1905, с.1, Тифлисская губерния, т. LXIX, 1905, с. 1.
ცხრილი გაანგარიშებულია ავტორის მიერ.

თბილისის გუბერნიის მოსახლეობა 1897 წელს შეადგენდა 1 051 032 კაცს. ამ პერიოდში თბილისის გუბერნიაში შედიოდა ზაქათალას ოკრუგი, რომლის მოსახლეობა 84 284 ნკაცს უდრიდა. ზაქათალას ოკრუგის მიხედვით მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობის მაჩვენებლები დამუშავებული არ იყო. ამიტომ თბილისის გუბერნიის მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობის მაჩვენებლების გაანგარიშების დროს თბილისის გუბერნიის მოსახლეობის რაოდენობას გამოვაკე-
ლით ზაქათალას ოკრუგის მოსახლეობის რაოდენობა.

ჩვენ საშუალება გვაქვს შევადაროთ თბილისის გუბერნიის ბუნებრივი მოძრაობის 1894-1898 წლების მონაცემები 1875-1879 წლების მონაცემებთან. მაჩვენებლები დაახლოებით ერთმანეთს თანხვედება. 1875-1879 წლებში თბილისის გუბერნიაში საშუალოდ წელიწადში მოსახლეობის 1000 სულზე 36,8 ბავშვი დაიბადა, თითქმის იმდენივე, რამდენიც 1894-1898 წლებში - 36,3 პრომილე. მხოლოდ ქალაქად შემცირდა საგრძნობლად მოკვდაობის მაჩვენებელი - 1875-1879

წლებში იგი 28,1 პრომილეს უდრიდა, 1894-1898 წლებში კი 21,8 პრომილეს (იხ. ცხრილი 9).

ცხრილი 9

თბილისის გუბერნიის მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობის მაჩვენებლები
1875-1879 და 1894-1898 წლებში საშუალოდ წელიწადში მოსახლეობის
1000 სულზე

	1875-1879			1894-1898		
	დაიბადა	გარდაიცვალა	ბუნებრივი მატება	დაიბადა	გარდაიცვალა	ბუნებრივი მატება
თბილისის გუბერნია	36,8	23,9	12,9	34,5	21,8	12,6
ქალაქი	33,9	28,1	5,8	28,4	21,8	6,2
სოფელი	37,5	22,9	14,6	36,3	21,8	14,5

აღნიშნული მონაცემები მრავალმხრივ არის საინტერესო, როგორც ქვეყნის დემოგრაფიული განვითარების, ისე სხვა ქვეყნების მონაცემებთან შესადარისობის თვალსაზრისით. მაგალითად, 1875-1879 წლებში თბილისის გუბერნიაში მოსახლეობის 1000 სულზე 36,8 ბავშვი დაიბადა, ევროპის ბევრ ქვეყანაში ანალოგიური მაჩვენებელი კი იგივე იყო, ხოლო ზოგიერთ ქვეყანაში შესამჩნევად მაღალი. კერძოდ, ამ პერიოდში უნგრეთში მოსახლეობის 1000 სულზე 42,2 ბავშვი დაიბადა, საქსონიაში ამდენივე, სერბიაში - 42,5, პრუსიაში - 38,6, იტალიაში - 36,7 ინგლისში - 35,4, ესპანეთში - 36,0 და ა. შ. ყველაზე მაღალი ეს მაჩვენებელი იყო ევროპულ რუსეთში - 49,5.⁷⁷

აღსანიშნავია, რომ 1868-1870 წლებში მოსახლეობის 1000 სულზე ევროპული რუსეთის 50 გუბერნიიდან 25 გუბერნიაში თითქმის 1,5 ჯერ მეტი ბავშვი დაიბადა, ვიდრე თბილისის გუბერნიაში. კერძოდ, მოსახლეობის 1000 სულზე ორენბურგის გუბერნიაში 60,3 ბავშვი დაიბადა; სამარის გუბერნიაში - 56,8; ხარკოვის გუბერნიაში - 54,7; კიევის გუბერნიაში - 50,6; მოსკოვის გუბერნიაში - 56,3 და ა. შ.⁷⁸

77 А.С. Надежин. даახ. ნაშრომი. с. 239, 243. ავტორს მონაცემები მოტანილი აქვს იტალიური ნაშრომიდან: „Movimento dello Stato Civile“ Roma, 1882, გვ. CCXLIII.

78 იქვე, გვ. 243.

1875-1879 წლებში თბილისის გუბერნიაში მაღალი იყო მთელ გარდაცვლილებში 10 წლამდე ასაკში გარდაცვლილთა რაოდენობა, თუმცა ეს მაჩვენებელიც უკეთესია ევროპულ რუსეთსა და დასავლეთ ევროპის ბევრ ქვეყანასთან შედარებით. ამ პერიოდში საშუალოდ წელიწადში გუბერნიის სოფლებში 12 008 კაცი გარდაიცვალა და აქედან 10 წლამდე ასაკში - 4993, ანუ 41,6 პროცენტი ე. ი. ყოველ 1000 გარდაცვლილიდან 416 ათ წლამდე ასაკში გარდაიცვალა. ეროვნების მიხედვით ეს მაჩვენებელი მნიშვნელოვნად განსხვავდებოდა ერთმანეთისგან. ყოველ 1000 გარდაცვლილ ქართველიდან 310 გარდაიცვალა 10 წლამდე, ბერძენი - 630, სომეხი 621, რუსი - 501, თათარი - 505.

ევროპის ქვეყნების უმრავლესობაში მთელ გარდაცვლილებში 10 წლამდე გარდაცვლილთა წილი გაცილებით მაღალი იყო თბილისის გუბერნიის მაჩვენებელთან შედარებით. კერძოდ, ყოველი 1000 გარდაცვლილიდან 10 წლამდე ასაკში გარდაცვლილთა რაოდენობა იტალიაში უდრიდა 523-ს, საქსონიაში - 593-ს, ფინეთში - 511-ს, პოლანდიაში 470-ს, პორტუგალიაში - 460-ს, ესპანეთში - 518-ს, ინგლისში - 440-ს და რუსეთში - 623-ს (ამ შემთხვევაშიც ევროპული რუსეთი პირველობას არავის უთმობდა).⁷⁹ ბავშვთა ასეთი მაღალი მოკვდაობის დონე იმ პერიოდში მნიშვნელოვანწილად განპირობებული იყო კლიმატური პირობებით, საშუალო წლიური ტემპერატურით, ცხოვრების პირობებით, ეთნიკური ზნე-ჩვეულებებით, ხალხური მედიცინის დონით, მოსახლეობის საყოფაცხოვრებო და სხვა თავისებურებებით. ამასთან, ეპიდემიოლოგიური დაავადებები: ყვავილი, ყივანახველა, წითელა, ქუნთრუშა, ყბაყურა და ტიფი ბავშვების სიცოცხლეს ანადგურებდა. ამჟამად ამ დაავადებებით გასულ წლებში ერთი ბავშვიც კი არ დაღუპულა ეკონომიკურად განვითარებულ ქვეყნებში, ხოლო 10 წლამდე ასაკში მოსახლეობის 1000 სულზე წელიწადში 4-5 ბავშვიც არ იღუპება.

მე-19 საუკუნეში ევროპის ქვეყნებში ძალიან მაღალი იყო ბავშვთა

79 А.С. Надежин. დასახ. ნაშრომი. ავტორს მონაცემები მოტანილი აქვს იტალიური ნაშრომიდან : „Movimento dello Stato Civile“ Roma, 1882, გვ. CCCXXV-CCCXLI.

მოკვდაობის მაჩვენებელი. დაბადებულ ბავშვთა ნახევარი 15 წლის ასაკამდეც ვერ აღწევდა. თაობათა განახლება სწრაფად ხდებოდა. ბავშვთა მოკვდაობის მაღალი დონე შობადობის მაღალ დონესაც განაპირობებდა. ოჯახში ორი-სამი შვილის ყოლის შემთვევაში შეიძლება ოჯახი უშვილოდ დარჩენილიყო. ახლანდელი 3 ბავშვი, მაშინდელ 6-7 ბავშვს მაინც უდრიდა. 1885 წელს კიევის გუბერნიაში მოსახლეობის ყოველ 1000 სულზე 61 ბავშვი დაიბადა. 1867-1887 წლებში რუსეთის ევროპული ნაწილის 50 გუბერნიაში მართლმადიდებლებს ერთ ქორწინებიდან საშუალოდ ხუთ-ექვს ბავშვზე ნაკლები თითქმის არ ჰყავდათ, რაც საკმაოდ მაღალი მაჩვენებელია. ზოგიერთ გუბერნიაში (მოსკოვის, ვიატსკის, ტავრიჩესკის და სხვ.) ეს მაჩვენებელი 8-9 ბავშვსაც უდრიდა.⁸⁰ ამ დროს მართლმადიდებლები მთელი მოსახლეობის 82,1 პროცენტს შეადგენდნენ. მაღალი იყო აგრეთვე კანონგარეშე ბავშვების დაბადების მაჩვენებელი. 1867 წელს 100 დაბადებული ბავშვიდან 3,4 ბავშვი კანონგარეშედ იყო დაბადებული, მოსკოვის გუბერნიაში ეს მაჩვენებელი 18,4, ხოლო პეტერბურგის გუბერნიაში - 34,4 პროცენტს უდრიდა. რუსეთის მოსახლეობის დიდი უმრავლესობა ცხოვრობდა ევროპული რუსეთის 50 გუბერნიაში (93,8 პროცენტი).

რუსეთში მე-19 საუკუნეში, როგორც ითქვა, ძალიან მაღალი იყო ბავშვთა მოკვდაობის დონე. მაგალითად, 1886 წელს ერთ წლამდე ასაკში გარდაიცვალა დაბადებულ ბავშვთა 24,8 პროცენტი, ანუ ყოველი 1000 დაბადებული ბავშვიდან 248 ბავშვი, ერთი წლის ასაკში გარდაიცვალა 71 ბავშვი და ა. შ. 1886 წელს დაბადებული 3 972 787 ბავშვიდან 0-4 წლის ასაკში გარდაიცვალა 1 603 567 ბავშვი, ანუ 1000 დაბადებული ბავშვიდან 403 ბავშვი (იხ. ცხრილები 10,11) ხუთ წლამდე ვერ აღწევდა. თითქმის ანალოგიური ვითარება იყო უკრაინაშიც.

თბილისის გუბერნიის სოფლის მოსახლეობაში 0-4 წლების ასაკში ბავშვთა გარდაცვალების მაჩვენებლები რადიკალურად განსხვავდება რუსეთისა და უკრაინის მაჩვენებლებისაგან. მაგალითად, თუ რუ-

80 Движение населения Европейской России за 1887 год. С. Петербург, 1891, с. 26.

სეთსა და უკრაინაში ერთ წლამდე ასაკში ყოველ დაბადებულ 1000 ბავშვზე შესაბამისად 248 და 187 ბავშვი გარდაიცვალა, თბილისის გუბერნიის სოფლის მოსახლეობაში ანალოგიური მაჩვენებელი მხოლოდ 42 ბავშვს უდრიდა.

ცხრილი 10

რუსეთის ევროპული ნაწილის 50 გუბერნიასა და უკრაინის 9 გუბერნიაში (1886 წელს), თბილისის გუბერნიის სოფლის მოსახლეობასა (1875 წელს) და საქართველოში (2014 წელს) დაბადებულთა გარდაცვალების მაჩვენებლები 0-4 წლების ასაკში

	დაიბადა	მათ შორის გარდაიცვალა					
		ერთ წლამდე ასაკში	ერთი წლის ასაკში	ორი წლის ასაკში	სამი წლის ასაკში	ოთხი წლის ასაკში	სულ 0-4 წლების ასაკში
	1886 წელს	1886 წელს	1887 წელს	1888 წელს	1889 წელს	1890 წელს	1886-1890 წლებში
რუსეთი	3 972 797	985 636	282 259	153 662	101 710	80 300	1603567
უკრაინა	930 833	173 803	69 864	46 465	31 337	26 076	347 545
	1875 წელს	1875 წელს	1876 წელს	1877 წელს	1878 წელს	1879 წელს	1875-1879 წლებში
თბილისის გუბერნია	19 155	812	765	1178	761	410	3926
	2014 წელს	2014 წელს	2015 წელს	2016 წელს	2017 წელს	2018 წელს	2014-2018 წლებში
საქართველო	60 635	578	42	23	15	16	674

წყარო: Материалы по естественному движению населения Украины, 1867-1914 г.г., т. III, выпуск I. Харьков, с. 8-9, 62-67; Сборник сведений о Кавказе, том IX. Тифлис, 1885, с. 237, 358-362; საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახურის მონაცემები. ცხრილი გაანგარიშებულია ავტორის მიერ.

რუსეთში, უკრაინაში (1886 წელს), თბილისის გუბერნიის სოფლის მოსახლეობასა (1875 წელს) და საქართველოში (2014 წელს) დაბადებულ ყოველ 1000 ბავშვზე 0-4 წლების ასაკში გარდაცვალების მაჩვენებლები

	ერთ წლამდე ასაკში	ერთი წლის ასაკში	ორი წლის ასაკში	სამი წლის ასაკში	ოთხი წლის ასაკში	სულ 0-4 წლების ასაკში
	1886 წელს	1887 წელს	1888 წელს	1889 წელს	1890 წელს	1886-1890 წლებში
რუსეთი	248	71	38	26	20	403
უკრაინა	187	75	50	33	28	373
	1875 წელს	1876 წელს	1877 წელს	1878 წელს	1879 წელს	1875-1879 წლებში
თბილისის გუბერნია	42	40	61	40	22	205
	2014 წელს	2015 წელს	2016 წელს	2017 წელს	2018 წელს	2014-2018 წლებში
საქართველო	9,7	0,7	0,4	0,2	0,2	11

მთლიანად 0-4 წლების ასაკში 1000 დაბადებული ბავშვიდან რუსეთში გარდაიცვალა 403 ბავშვი, თბილისის გუბერნიაში თითქმის მისი ნახევარი -205 ბავშვი. აღსანიშნავია, რომ 1886 წლის შემდეგ წლებში რუსეთსა და უკრაინაში ვითარება კიდევ უფრო დამძიმდა. მაგალითად, 1886-1910 წლებში, 25 წლის განმავლობაში, ევროპული რუსეთის 50 გუბერნიაში დაიბადა 116 487 104 ბავშვი, ერთ წლამდე ასაკში კი გარდაიცვალა 30 310 973 ბავშვი ე. ი. საშუალოდ წელიწადში ამ 25 წლის განმავლობაში ყოველ დაბადებულ 1000 ბავშვზე ერთ წლამდე ასაკში 260 ბავშვი გარდაიცვალა და ეს მონაცემი, შეიძლება ითქვას, გაცილებით მაღალი იყო 1886 წელთან შედარებით - ყოველ 1000 დაბადებულ ბავშვზე ერთ წლამდე ასაკში 248 გარდაცვლილი ბავშვი.⁸¹

რუსეთსა და უკრაინაში თბილისის გუბერნიასთან შედარებით

81 Материали по естественному движению населения украины 1867-1914 гг. Харьков, 1924, с. 27-33, 58-70

ჩვილი ბავშვების გარდაცვალების გაცილებით მაღალი დონის შესაძლო მიზეზების შესახებ ჩვენ ზემოთ ავლნიშნეთ და აქ აღარ განვმეორდებით.

რუსეთში სტაბილურად მაღალი იყო გარდაცვლილთა მთელ რაოდენობაში 15 წლამდე ასაკობრივ ჯგუფებში გარდაცვლილთა რაოდენობა (იხ. ცხრილი 12). 1894-1898 წლებში მთელ გარდაცვლილებში ერთ წლამდე ასაკში გარდაცვლილთა რაოდენობამ 40,1 პროცენტი შეადგინა, 1-4 წლების ასაკში - 21,4 პროცენტი, 5-9 წლების ასაკში - 5,3 პროცენტი, ხოლო 10-14 წლების ასაკში - 2,0 პროცენტი. ამრიგად, რუსეთის ევროპული ნაწილის 50 გუბერნი-აში 1894-1898 წლებში გარდაცვლილთა მთელ რაოდენობაში 15 წლის ასაკამდე გარდაცვლილთა რაოდენობამ 68,8 პროცენტი შეადგინა. ასეთი მაღალი მაჩვენებელი იმ პერიოდში ევროპის არც ერთ ქვეყანას არ ჰქონია. 1875-1879 წლებში თბილისის გუბერნი-აში, გარდაცვლილთა მთელ რაოდენობაში 15 წლამდე გარდაცვლილთა რაოდენობამ 44,8 პროცენტი შეადგინა.⁸²

რუსეთის ევროპულ ნაწილში მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარ-სა და მე-20 საუკუნის დასაწყისში დაბადებულთა აბსოლუტური რაოდენობა საგრძნობლად გაიზარდა. თუ 1894-1898 წლებში სა-შუალოდ წელიწადში 4 576 764 ბავშვი დაიბადა, 1906-1914 წლებში ამ მაჩვენებელმა ხუთ მილიონს გადააჭარბა - 5 226 650 ბავშვი შეადგინა. რუსეთის ევროპულ ნაწილში მოკვდაობის მაღალი დონის მიუხედავად, შობადობის გაცილებით მაღალი დონის გამო, მოსახლეობის ბუნებრივი მატებაც მაღალი იყო. 1867-1914 წლებში, 48 წლის განმავლობაში, მოსახლეობის ბუნებრივი მატების შედეგად რუსეთის ევროპული ნაწილის მოსახლეობა 64 441 162 კაცით გაიზარდა.⁸³

82 А.С. Надежин. *დასახ. ნაშრომი*. გვ. 363

83 Материали по естественному движению населения украины 1867-1914 гг. с.9.

**გარდაცვლილები ასაკის მიხედვით რუსეთის ევროპული ნაწილის
50 გუბერნიაში 1894-1898 წლებში**

	1894	1895	1896	1897	1898	1894-1898
სულ გარდაცვლილთა რაოდენობა აბსოლუტურად	3 062 022	3 213 904	3 063 047	2 976 453	3 156 303	15 471 729
%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
მათ შორის ერთ წლამდე ასაკში აბსოლუტურად	1 163 390	1 270 181	1 269 940	1 217 797	1 289 718	6 211 026
%	38,0	39,5	41,5	40,9	40,9	40,1
1-4 წლების ასაკში აბსოლუტურად	681 069	711 025	628 881	627 904	667 197	3 316 076
%	22,2	22,1	20,5	21,1	21,1	21,4
5-9 წლების ასაკში აბსოლუტურად	200 382	193 536	147 138	145 286	142 328	828 670
%	6,6	6,2	4,8	4,9	4,6	5,3
10-14 წლების ასაკში აბსოლუტურად	66 900	67 060	56 694	57 294	56 846	304 794
%	2,2	2,1	1,8	1,9	1,8	2,0
15-59 წლების და უფროს ასაკში აბსოლუტურად	566 786	567 552	552 500	534 921	563 551	2 785 310
%	18,5	17,6	18,0	18,0	17,8	18,0
60 წლისა და უფროს ასაკში აბსოლუტურად	382 250	403 566	406 017	388 305	433 282	2 013 420
%	12,5	12,5	13,3	13,0	13,7	13,0
ასაკი უცნობია აბსოლუტურად	1 245	984	1877	4946	3381	12433
%	0,0	0,0	0,1	0,2	0,1	0,1

წყარო: Материалы по естественному движению населения Украины, 1867-1914 г.г., т. III, выпуск I. Харьков, с. 62-67. ცხრილი გაანგარიშებულია ავტორის მიერ.

მოსახლეობის აღწარმოება თაობათა მუდმივ განახლებას გულის-
ხმობს. ეს პროცესი დამოკიდებულია შობადობისა და მოკვდაობის
მაჩვენებლების ურთიერთშეფარდებაზე და მათი ურთიერთმოქმე-
დების შედეგს წარმოადგენს. შობადობასა და მოკვდაობაზე მრავალი
ფაქტორი მოქმედებს და საზოგადოების განვითარების შესაბამისად
ისინი იცვლებიან დროსა და სივრცეში. კერძოდ, ამჟამად შობადობის
დონის მაჩვენებელი რადიკალურად განსხვავდება მსოფლიოს ყველა
ქვეყანაში ერთი საუკუნის წინანდელი მონაცემებისაგან, რომ არაფე-
რი ვთქვათ უფრო ადრინდელ პერიოდზე. საზოგადოებრივი განვითა-
რების დონის პარალელურად ეკონომიკურად განვითარებულ ქვეყ-
ნებში შობადობის დონე კრიზისულ ზღვრამდე დაეცა, მაშინ, როდესაც
ნაკლებად განვითარებულ ქვეყნებში ეს მაჩვენებელი ისევ მაღალი
დარჩა - შობადობის შემცირება ისეთი მაღალი ტემპით არ მომხდარა,
როგორც მაგალითად, ეს მოხდა ევროპის ქვეყნებში. ამასთან, მარ-
თალია, საზოგადოებრივ წყობაზე უშუალოდ არ არის დამოკიდებუ-
ლი შობადობა და მოკვდაობა, რადგან ნებისმიერი საზოგადოებრივი
წყობა ცდილობს მოსახლეობის სოციალურ-ეკონომიკური პირობების
გაუმჯობესებას, მაგრამ ისიც ცხადია, რომ საბჭოთა კავშირში პოლი-
ტიკური წყობის შეცვლამ სიღრმისეულად შეცვალა მოკვდაობისა და
განსაკუთრებით შობადობის მაჩვენებლები და დროის მცირე მონაკ-
ვეთში ზოგიერთ მოკავშირე რესპუბლიკაში დემოგრაფიული ვითა-
რება კატასტროფის ზღვარზე აღმოჩნდა. რადიკალურად შეიცვალა
მოსახლეობის აღწარმოების რეჟიმის სახეობების (გაფართოებული,
მარტივი, შეკვეცილი) კონკრეტული რაოდენობრივი მახასიათებლე-
ბი. ამასთან, თუ ადრე, კერძოდ, საბჭოთა კავშირის მოსახლეობისათ-
ვის დამახასიათებელი იყო გაფართოებული აღწარმოება, როდესაც
მომდევნო თაობის რაოდენობა აღემატება წინა თაობის რაოდენობას,
პოსტსაბჭოთა სივრცეში, იმ ქვეყნებში, რომლებიც ქრისტიანულ სარ-
წმუნოებას აღიარებენ, მცირე ხნით, ჯერ მოსახლეობის აღწარმოების
მარტივი რეჟიმი (რაოდენობრივად მომდევნო და წინა თაობები ტო-
ლია) იყო, ხოლო შემდეგ - შეკვეცილი რეჟიმი (როდესაც მომდევნო
თაობა რაოდენობრივად ნაკლებია წინა თაობის რაოდენობაზე). შეკ-
ვეცილი რეჟიმის შემთხვევაში გადამწყვეტი როლი, ცნობილი მიზეზე-

ბის გამო, უაღრესად მძიმე ეკონომიკურმა პირობებმა ითამაშა, მაშინ როდესაც მაჰმადიანურ ქვეყნებში გადამწყვეტი როლი რელიგიურმა და ცხოვრების წესში გამჯდარმა მრავალშვილიანობის ფაქტორმა შეასრულა. შეიძლება ასეთი თვალნათელი მაგალითიც მოვიტანოთ. 1989-2016 წლებში საბჭოთა კავშირის ცხრა მოკავშირე ქრისტიანული აღმსარებლობის ქვეყანაში 14 მილიონით შემცირდა მოსახლეობა, ხოლო ექვს მოკავშირე მაჰმადიანური აღმსარებლობის ქვეყანაში 23 მილიონით გაიზარდა. რა თქმა უნდა, ამ პროცესზე მრავალი ფაქტორი მოქმედებდა, მაგრამ გადამწყვეტი მაინც სოციალურ- ეკონომიკური და რელიგიური ფაქტორი აღმოჩნდა. მეტად ნიშანდობლივია ის ფაქტიც რომ 1989 წელს ცხრა ქრისტიანული ქვეყნის (რუსეთი, უკრაინა, ბელორუსი, საქართველო, ლიტვა, მოლდოვა, ლატვია, სომხეთი, ესტონეთი) მოსახლეობის რაოდენობა 230 მილიონ კაცს უდრიდა, ხოლო ექვსი მაჰმადიანური ქვეყნის (უზბეკეთი, ყაზახეთი, აზერბაიჯანი, ყირგიზეთი, ტაჯიკეთი, თურქმენეთი) მოსახლეობა - 56 მილიონს. ამრიგად, სულ რაღაც 27 წელიწადში 230 მილიონი მოსახლეობა 14 მილიონით შემცირდა, ხოლო 56 მილიონი მოსახლეობა 23 მილიონით გაიზარდა და ეს პროცესი კიდევ უფრო დიდი მასშტაბით გრძელდება.

უკვე თითქმის ორ საუკუნეზე მეტია, თუ არ ჩავთვლით 1810-იანი წლების დასაწყისს, როდესაც შავმა ჭირმა საქართველოს მოსახლეობა თითქმის გაანახევრა, ქვეყანაში ყოველ წელს მოსახლეობის ბუნებრივმატებას ჰქონდა ადგილი - დაბადებულთა რაოდენობა ჭარბობდა გარდაცვლილთა რაოდენობას. დიდი სამამულო ომის პერიოდშიც კი მოსახლეობის ბუნებრივმატება 1941-1945 წლებში 135 ათასი კაცი შეადგინა.

საქართველოში ბოლო პერიოდში რეგიონებისა და მუნიციპალიტეტების უმრავლესობაში მოსახლეობის აღწარმოების შეკვეცილი რეჟიმი ჩამოყალიბდა. მართალია, მთლიანად ქვეყანაში მოსახლეობის უმნიშვნელო ბუნებრივიმატებაა წლების მიხედვით, მაგრამ ესმატება ძირითადად თბილისის, აჭარისა და ქვემო ქართლის ხარჯზე ხდება. თბილისში, როგორც საქართველოს დედაქალაქში, თავმოყრილია ქვეყნის საწარმოთა უმრავლესობა, ბანკები, უმაღლესი სასწავლებლები და სხვ. ორგანიზაციები, რაც შედარებით ხელსაყრელ სო-

ციალურ-ეკონომიკურ პირობებს ქმნის უკეთესი დემოგრაფიული მაჩვენებლების შენარჩუნებისათვის, ხოლო აჭარასა და ქვემო ქართლში მოსახლეობის დიდ ნაწილი მაჰმადიანურ სარწმუნოებას აღიარებს.

იმერეთის რეგიონი ერთ-ერთ მძიმე დემოგრაფიულ ვითარების მქონე რეგიონად ითვლება. საკმარისია აღინიშნოს, რომ ამ რეგიონში მოსახლეობის ბოლო ორი აღწერათა შორის პერიოდში (2002-2014 წლებში, 13 წელიწადში): მისი მოსახლეობა 700 ათასი კაციდან 534 ათას კაცამდე შემცირდა, ანუ 166 ათასი კაცი. იმერეთის ყველა მუნიციპალიტეტში, საჩხერის მუნიციპალიტეტის გარდა, 20 წელზე მეტია მოსახლეობის ბუნებრივი კლება აღინიშნება. საჩხერის მუნიციპალიტეტში მოსახლეობის ბუნებრივი მატება განაპირობა ცნობილი საზოგადო მოღვაწისა და მეცენატის ბატონ ბიძინა ივანიშვილის წლების განმავლობაში თავისი მშობლიური კუთხისთვის უანგაროდ გაწეულმა ქველმოქმედებამ მოსახლეობის საცხოვრებელი პირობების გასაუმჯობესებლად.

დაბადებულთა რიცხვი იმერეთში 1970-2009 წლებში ათწლეულების მიხედვით და 2010-2018 წლებში (9 წელიწადში)

წლები	იმერეთი	მათ შორის					
		ზონი	ქუთაისი	ბაღდადი	ვანი	ზესტაფონი	თერჯოლა
1970-1979	121 738	5 066	32 823	4 870	5 986	12 837	6 976
1980-1989	122 170	4 900	36 738	4 319	5 298	12 364	6 655
1990-1999	103 906	4 127	36 067	3 760	4 146	10 940	5 512
2000-2009	74 872	2 668	28 014	2 380	2 429	7 888	3 967
2010-2018	75 214	3 096	23 291	2 927	3 352	7 842	4 477

ცხრილის გაგრძელება

წლები	მათ შორის					
	სამტრედიო	საჩხერე	ტყიბული	წყალტუბო	ჭიათურა	ხარაგაული
1970-1979	10 933	8 604	6 047	10 223	11 974	5 399
1980-1989	10 208	8 304	5 927	9 654	12 689	5 114
1990-1999	8 247	6 582	3 698	7 837	9 331	3 659
2000-2009	5 420	6 338	2 437	5 051	5 978	2 302
2010-2018	6 322	6 297	2 542	6 558	5 880	2 630

ნაშრომში განალიზებულია მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობის მაჩვენებლები 1970-2018 წლებში ძირითადად ათწლიანი ინტერვალით. შობადობის აბსოლუტური მაჩვენებლები განსაკუთრებით შემცირდა 1990-1999 და 2000-2009 წლებში (იხ. ცხრილი 13) მოსახლეობის სრულყოფილი ანალიზისა და სათანადო დასკვნების გასაკეთებლად მონაცემები მოტანილია იმერეთის ყველა მუნიციპალიტეტების მიხედვით. 2000-2009 წლებში იმერეთში შობადობის აბსოლუტურმა მაჩვენებელმა შეადგინა 1970-1979 წლების 61,5 პროცენტი. რეგიონის 11 მუნიციპალიტეტიდან ამ პერიოდში შობადობა განახევრდა 7 მუნიციპალიტეტში (ბაღდადში, ვანში, სამტრედიაში, ტყიბულში, წყალტუბოში, ჭიათურაში, ხარაგაულში). დანარჩენ მუნიციპალიტეტებშიც შობადობა ფაქტობრივად განახევრდა. მაგალითად, 2000-2009 წლებში ხონის მუნიციპალიტეტში შობადობამ 1970-1979 წლების მაჩვენებლის 52,7 პროცენტი შეადგინა.

ცხრილი 14

გარდაცვლილთა რიცხვი იმერეთში 1970-2009 წლებში
ათწლეულების მიხედვით და 2010-2018 წლებში (9 წელიწადში)

წლები	იმერეთი	მათ შორის					
		ხონი	კუთაისი	ბაღდადი	ვანი	ზესტაფონი	თერჯოლა
1970-1979	63 370	3 739	11 708	3 228	4182	7325	5144
1980-1989	71 516	3 635	14 995	3394	4686	8096	5541
1990-1999	89 878	4 081	23 305	4387	5984	9931	6616
2000-2009	83 154	3690	22 146	3717	4242	9089	5281
2010-2018	78 688	3811	18 852	3681	4114	8342	5561

ცხრილის გაგრძელება

წლები	მათ შორის					
	სამტრედია	საჩხერე	ტყიბული	წყალტუბო	ჭიათურა	ხარაგაული
1970-1979	6 524	3 343	3 188	5 917	5 165	3 907
1980-1989	6 739	3 852	3 883	6 574	6 082	4 039
1990-1999	8 255	4 431	4 265	7 807	6 640	4 176
2000-2009	7 050	5 531	3 883	7 339	7 447	3 739
2010-2018	7 167	5 319	3 878	7 882	6 579	3 502

2010-2018 წლებში (9 წელიწადში) შობადობის აბსოლუტური მაჩვენებლები ოდნავ გაიზარდა 2000-2009 წლებთან შედარებით. ეს

იმის შედეგია, რომ წინა წლებში მოსახლეობის გარკვეულმა ნაწილმა უკეთესი მერმისის მოლოდინში თავი შეიკავა დაქორწინებისა და ბავშვის გაჩენისაგან. მაგრამ ყველაფერს აქვს თავისი საზღვარი. ადამიანი უსაზღვროდ ვერ დაელოდება ვითარების გაუმჯობესებას და, როგორც ჩანს, დამთავრდა ბავშვთა დაბადების გადავადების პროცესი. ამ ფაქტორმა მნიშვნელოვანწილად განაპირობა შობადობის აბსოლუტური მონაცემებისა და საერთოდ შობადობის ჯამობრივი კოეფიციენტის ამაღლება. ანალოგიური ტენდენცია შეინიშნება ევროპის ქვეყნებშიც.

ცხრილი 15

მოსახლეობის ბუნებრივი მატება (კლება) იმერეთში 1970-2009 წლებში ათწლეულების მიხედვით და 2010-2018 წლებში (9 ნელინადში)

წლები	იმერეთი	მათ შორის					
		ხონი	ქუთაისი	ბაღდადი	ვანი	ზესტაფონი	თერჯოლა
1970-1979	58 368	1327	21 115	1642	1804	5512	1832
1980-1989	50 654	1265	21 743	925	612	4268	1114
1990-1999	14 028	46	12 762	-627	-1838	1009	-1104
2000-2009	-8282	-1022	5 868	-1337	-1813	-1201	-1314
2010-2018	-3474	-715	4 439	-754	-762	-500	-1084

ცხრილის გაგრძელება

წლები	მათ შორის					
	სამტრედია	საჩხერე	ტყიბული	წყალტუბო	ჭიათურა	ხარაგაული
1970-1979	4 409	5 261	2859	4306	6809	1492
1980-1989	3 469	4 452	2044	3080	6607	1075
1990-1999	-8	2 151	-567	30	2691	-517
2000-2009	-1630	807	-1446	-2288	-1469	-1437
2010-2018	-845	978	-1336	-1324	-699	-872

წყარო: საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახურის მონაცემები. ცხრილებში მონაცემები ათწლიანი ინტერვალით დაჯგუფებულია ავტორის მიერ.

1970-1979 წლებთან შედარებით შემდეგ ათწლეულებში მეტ-ნაკლები ზომით გაიზარდა მოკვდაობის აბსოლუტური მონაცემები იმერეთის მუნიციპალიტეტებში (იხ. ცხრილი 14). შობადობის შემცირე-

ბისა და ინტენსიური გარე და შიგა მიგრაციის გამო გაიზარდა 60 წლისა და უფროსი ასაკის მოსახლეობის რაოდენობა. ამ ასაკში კი მაღალია გარდაცვალების ალბათობა. შობადობის შემცირებისა და მოკვდაობის გაზრდის შედეგად 1990-1999 წლებში იმერეთის 6 მუნიციპალიტეტში მოსახლეობის ბუნებრივი კლება აღინიშნა, ხოლო 2000-2009 და 2010-2018 წლებში ყველა მუნიციპალიტეტში, საჩხერის გარდა (იხ. ცხრილი 15).

ქორწინება და განქორწინება

მოსახლეობის ბუნებრივ მოძრაობას, შობადობასა და მოკვდაობასთან ერთად მიაკუთვნებენ ქორწინებებსა და განქორწინებებს. მართალია, ისინი უშუალოდ არ ცვლიან მოსახლეობის რაოდენობას, მაგრამ ცხადია, როგორც ფაქტორები არსებით გავლენას ახდენენ შობადობასა და მოკვდაობაზე, რაც საბოლოოდ მოსახლეობის რაოდენობის ცვლილებებშიც აისახება. ქორწინება გულისხმობს კანონით ან ჩვეულებით ნებადართულ კავშირს მამაკაცსა და ქალს შორის. იგი აწესრიგებს მათ ურთიერთობებს, დამოკიდებულებას შვილებისადმი, საზოგადოებრივ ცხოვრებაში მათ ადგილს. ამავე დროს ქორწინება ოჯახის ფორმირებისა და ოჯახური სტრუქტურის ცვალებადობის მნიშვნელოვანი ფაქტორია. ქორწინებითი სტრუქტურა, რომელიც მოიცავს ქორწინებაში მყოფთა, ქორწინებაში არასოდეს მყოფთა, ქვრივთა და განქორწინებულთა რაოდენობას, დემოგრაფიული მოვლენებისა და პროცესების მეტად საჭირო ანალიზის გაკეთების საშუალებას იძლევა (იხ. ცხრილი 16). სხვადასხვა ასაკის დაუქორწინებელი ქალებისა და ქვრივების წილი გავლენას ახდენს შობადობის დონეზე. რაც უფრო მაღალია ამ მაჩვენებლის სიდიდე, მით უფრო იკლებს შობადობის დონე, მით უფრო თანამედროვე პირობებში, როდესაც შობადობა იზღუდება ჩასახვის სანინაალმდეგო საშუალებებითა და ხელოვნური აბორტებით. იგივე ითქმის ქვრივთა და განქორწინებულთა შესახებ. ცნობილია, რომ დაქვრივება და განქორწინება მნიშვნელოვნად ამცირებს შობადობას. ამასთან, როგორც ჩატარებული გამოკვლევები გვიჩვენებს დაუქორწინებულთა და ქვრივთა სიცოცხლის ხანგრძლივობა დაბალია ქორწინებაში მყოფ პირებთან შედარებით. მოსახლეობის 2014 წლის დამუშავებული მონაცემები არ იძლევა იმის საშუალებას, რომ ხონში განვსაზღვროთ არასოდეს დაქორწინებულთა და დაქვრივების შედეგად გამოუყენებელი დემოგრაფიული პოტენციალი, მაგრამ ქვეყნის მასშტაბით იგი შეიძლება დაახლოებით ვიანგარიშოთ.

მოსახლეობის 2014 წლის აღწერის მონაცემების მიხედვით, საქართველოში 50 წლისა და უფროსი ასაკის 46 175 ქალი არასოდეს ყოფილა დაქორწინებული. ამავე დროს 50 წლისა და უფროსი ასაკის ფაქტობრივ ქორწინებაში მყოფმა 692 299 ქალმა დაბადა მთელი სიცოცხლის განმავლობაში 1 526 685 ბავშვი, ე.ი. ერთმა ქალმა საშუალოდ 2,2 ბავშვი. თუ 50 წელს გადაცილებული ყველა 46 175 ქალი თავის დროზე გათხოვდებოდა და შენარჩუნებული იქნებოდა ისეთივე შობადობის დონე, როგორიც იყო მათ თანატოლ, მათივე ასაკის ფაქტობრივად ქორწინებაში მყოფ ქალებში, მაშინ იმის გამო, რომ, 46 175 ქალი არასოდეს ყოფილა დაქორწინებული, ქვეყანაში არ დაიბადა 101 585 ბავშვი ($46\,175 \times 2,2$). რა თქმა უნდა, ყველა ქალი ვერ გათხოვდება, მაგრამ ისიც აღსანიშნავია, რომ 50 წლისა და უფროსი ასაკის ქალებში მაღალია დაუქორწინებელ ქალთა რაოდენობა.

ცხრილის მონაცემების თანახმად, 2014 წელს ხონში 15 წლისა და უფროსი ასაკის ქალებში გაცილებით მეტია ქვრივების რაოდენობა მამაკაცების ანალოგიურ მონაცემებთან შედარებით. კერძოდ, ქვრივი ქალების რაოდენობა 24,9 პროცენტს შეადგენს, ხოლო მამაკაცებისა - 4,3 პროცენტს (იხ. ცხრილი 16). ქალების დაქვრივების მაჩვენებელი 6,6 პროცენტული პუნქტით მეტია ქვეყნის საშუალო მაჩვენებელზე და 3,1 პროცენტული პუნქტით იმერეთის ანალოგიურ მონაცემებზე. აბსოლუტური მონაცემებით ხონში ქვრივი ქალის რაოდენობა 2586 ქალს უდრიდა, საქართველოში - 295 298-ს, ხოლო იმერეთში - 50 247 ქალს, მამაკაცებისა კი შესაბამისად - 408; 48215 და 9198 მამაკაცს. ქვრივი ქალების ასეთ საგრძნობ მეტობას მამაკაცებთან შედარებით, განაპირობებს ის გარემოება, რომ ქალები საშუალოდ 8-9 წლით მეტს ცოცხლობენ მამაკაცებთან შედარებით და მაღალ ასაკობრივ ჯგუფებში ეს მეტობა სულ უფრო გამოკვეთილია. თუმცა ფერტილულ ასაკშიც, როდესაც ქალებს აქვთ ბავშვების გაჩენის უნარი (15-49 წლები), ქვეყანაში ქალების საკმაო ნაწილი დაქვრივებულია, რაც შესამჩნევად ამცირებს შობადობას. ამასთან, 50 წელს გადაცილებულ ქვრივ ქალებში, ბევრი ფერტილურ ასაკშია დაქვრივებული.

**მოსახლეობის განაწილება ქორწინებითი მდგომარეობის მიხედვით
საქართველოში, იმერეთსა და ხონში მოსახლეობის 2014 წლის
აღწერის მონაცემების მიხედვით**

ქორწინებითი სტრუქტურა	საქართველო		იმერეთი		ხონი	
	აბსოლუ- ტურად	%	აბსოლუ- ტურად	%	აბსოლუ- ტურად	%
მამაკაცი						
15 წლისა და უფროსი ასაკის მოსახლეობა	1 409 438	100,0	209 805	100,0	9 566	100,0
მათ შორის						
არასოდეს ყოფილა ქორწინებაში	348 662	24,7	50 454	24,0	2564	26,8
იმყოფება ქორწინებაში	927 873	65,8	140 104	66,8	6 081	63,5
ქერევი	48 215	3,4	9 198	4,4	408	4,3
განქორწინებული- გამორეხული	32 228	2,3	3 884	1,9	227	2,4
არ არის მითითებული	52 460	3,8	6 165	2,9	286	3,0
ქალი						
15 წლისა და უფროსი ასაკის მოსახლეობა	1 613 037	100,0	231 182	100,0	10 380	100,0
მათ შორის						
არასოდეს ყოფილა ქორწინებაში	265 695	16,5	32 184	13,9	1 436	13,8
იმყოფება ქორწინებაში	944 525	58,5	138 679	60,0	5 900	56,9
ქერევი	295 298	18,3	50 247	21,8	2 586	24,9
განქორწინებული- გამორეხული	68 819	4,3	5 570	2,4	238	2,3
არ არის მითითებული	38 700	2,4	4 508	1,9	220	2,1

წყარო: საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახურის მონაცემების საფუძველზე ცხრი-
ლი გაანგარიშებულია ავტორის მიერ.

აღსანიშნავია, რომ ხონში ქორწინებისა და განსაკუთრებით გან-
ქორწინების დონეები დაბალია ვიდრე მთლიანად იმერეთსა და სა-
ქართველოში. მაგალითად, 2016 წელს მოსახლეობის ყოველ 100

სულზე ხონში 6,1 ქორწინება მოხდა, ხოლო საქართველოსა და იმერეთში შესაბამისად - 6,7 და 7,2 ქორწინება. განქორწინების მაჩვენებელმა კი მოსახლეობის ყოველ 1000 სულზე ხონში 1,7 შეადგინა, ხოლო საქართველოსა და იმერეთში შესაბამისად 2,5 და 2,7.

ცხრილი 17

საქართველოში, იმერეთსა და ხონში ქორწინებისა და განქორწინების მაჩვენებლები ცალკეულ წლებში

წლები	საქართველო			იმერეთი			ხონი		
	ქორწინება	განქორწინება	ქორწინებათა რიცხვი ერთ განქორწინებაზე	ქორწინება	განქორწინება	ქორწინებათა რიცხვი ერთ განქორწინებაზე	ქორწინება	განქორწინება	ქორწინებათა რიცხვი ერთ განქორწინებაზე
1970	32 529	4 175	7,6	5141	330	15,6	258	8	32,2
1979	46 760	5 530	8,4	7656	443	17,3	352	21	16,8
1989	33 776	6 108	5,6	4976	491	10,1	208	30	6,9
2002	12 535	1 836	6,8	1967	210	9,4	59	6	9,8
2014	31 526	9 119	3,5	4813	1423	3,4	177	53	3,3
2018	23 202	10 288	2,2	3661	1668	2,2	119	43	2,8

წყარო: საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახურის მონაცემების საფუძველზე ცხრილი შედგენილია ატორის მიერ, მონაცემები გაანგარიშებულია იმ ტერიტორიის მიხედვით, სადაც რეგისტრირებულია ცენტრალური ხელისუფლების იურისდიქცია, ე.ი 1970, 1979 და 1989 წლებში აფხაზეთის და ცხინვალის რეგიონის გარეშე.

ქორწინებისა და განქორწინების მაჩვენებლები დინამიკაში სულ უფრო უარესდება. მცირდება ქორწინებათა და იზრდება განქორწინებათა რიცხვი. ერთ განქორწინებაზე სულ უფრო ნაკლები ქორწინებათა რიცხვი მოდის (იხ. ცხრილი 17). ცნობისთვის ავლნიშნავთ, რომ 1950 წელს ქვეყანაში 73 ქორწინება მოდიოდა ერთ განქორწინებაზე⁸⁴, 1970 წელს - 7 ქორწინება, იმერეთში 15 - ქორწინება, ხოლო ხონში 32 ქორწინება. 2018 წელს საქართველოში ორ ქორწინებაზე ერთი

84 Население СССР, 1987, с. 193

განქორწინება მოდიოდა, იმერეთში - ასევე 2 ქორწინებაზე, ხოლო ხონში - 3 ქორწინებაზე. ამდენად, თითქმის ყოველი მეორე რეგისტრირებული ქორწინება განქორწინებით მთავრდება. სახეზეა ოჯახის კრიზისი. ქორწინება ისეთ გადანაცვეტილებათა რიგს მიეკუთვნება, რომელიც ადამიანმა, ყველაზე უკეთეს შემთხვევაში, თავისი სიცოცხლის განმავლობაში ერთხელ უნდა მიიღოს, ამჟამად, კი, ასეთ გადანაცვეტილებას არათუ ორჯერ, არამედ სამ-ოთხჯერაც კი იღებენ. ოჯახის დანგრევასთან ერთად ადამიანებს ენგრევათ თავიანთი მომავალი, მცირდება შობადობა, ყოველწლიურად ათასობით ბავშვი რჩება ერთ-ერთი მშობლის (ძირითადად დედის) ამარა. ყოველივე ეს იწვევს აუნაზღაურებელ, მეტად უარყოფით სოციალურ-ეკონომიკურ შედეგებს. ჯერ კიდევ წინა წლებში, როდესაც განქორწინებათა აბსოლუტური მონაცემები შედარებით დაბალი იყო, ათასობით ბავშვი დედის ან მამის გარეშე რჩებოდა. მაგალითად, 1989 წელს საქართველოში განქორწინების შედეგად ერთ-ერთი მშობლის ამარა დარჩა 4477 ბავშვი⁸⁵. ამრიგად, ბოლო ნახევარ საუკუნეში თითქმის 200-250 ათასი ბავშვი იზრდებოდა ძირითადად მხოლოდ დედის ან მამის მზრუნველობისა და მეთვალყურეობის ქვეშ. უნდა გავითვალისწინოთ ისიც, რომ 18 წლამდე ასაკის მიღწევამდე ბავშვთა გარკვეულ ნაწილს ელუპებათ მამა ან დედა. ახლა თუ იმასაც მივიღებთ მხედველობაში, რომ საბავშვო ბაღებში ქალები მუშაობენ აღსაზრდელად, სკოლებში კიდევ მასწავლებელთა 80 პროცენტი ქალია, ამასთან, ქალების სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობა 8-9 წლით მეტია მამაკაცების სიცოცხლის ხანგრძლივობაზე და ძირითადად ბებიები ზრუნავენ ბავშვთა მოვლა-პატრონობაზე, ბავშვები მოკლებულნი არიან მამებთან, ბაბუებთან, საერთოდ მამაკაცებთან ურთიერთობას, მამაკაცურ ხასიათთან ზიარებას, მათ უმუშავდებათ არამყარი ხასიათი და ჩვევები, უძნელდებათ ცხოვრებისეულ სიძნელეებთან ბრძოლა, მიუხედავად იმისა, რაც არ უნდა ბევრი ვისაუბროთ მამაკაცებისა და ქალების თანასწორობაზე.

85 Демографический ежегодник СССР, 1990, Москва 1990, с. 304.

ქორწინებისა და განქორწინების დინამიკა ბოლო, თითქმის ნახევარი საუკუნის განმავლობაში მეტად ცვალებადია (იხ. ცხრილები 18, 19). განსაკუთრებით თვალშისაცემია ის გარემოება, რომ 2002 წელს ქორწინებისა და განქორწინების მაჩვენებლები უძალესად შემცირებულია, რაც ძირითადად განპირობებულია ორი ფაქტორით. ქვეყანაში შექმნილი მძიმე ეკონომიკური პირობების გამო ბევრმა დაქორწინება და ბავშვის გაჩენა გადაავადა უკეთესი მერმისის მოლოდინში. ამასთან, 1990-იანი წლებიდან, როდესაც რელიგიური გრძნობების აბსოლუტურად თავისუფალი გამოხატვის შესაძლებლობა შეიქმნა, ბევრმა ამჯობინა მხოლოდ საეკლესიო ქორწინების გაფორმება, მით უმეტეს, რომ ქრისტიანული რელიგია განიხილავს საიდუმლოთი შეკრულ ცოლ-ქმრულ ურთიერთობას როგორც ეკლესიასთან ქრისტეს სულიერ კავშირს. ამ ფაქტორების გამო რეგისტრირებულ ქორწინებათა რაოდენობა მნიშვნელოვნად შემცირდა, კერძოდ, 2002 წელს 1979 და 1989 წლებთან შედარებით შესაბამისად თითქმის 40 ათასი და 26 ათასი ერთეულით და ამ წელს მხოლოდ 12 535 ქორწინება დარეგისტრირდა. ყოველივე ამაში მოსახლეობის რაოდენობის შემცირებამაც არც თუ მცირე როლი ითამაშა.

გარკვეულ პერიოდში საეკლესიო ქორწინების გაფორმების გამო ცოლ-ქმრული წყვილების არც თუ უმნიშვნელო ნაწილმა თავი შეიკავა სამოქალაქო ქორწინებისგან, რომელიც სახელმწიფო ხელისუფლების სათანადო ორგანოებში ქვეყანაში მიღებული კანონით დადგენილი წესების მიხედვით ფორმდება, მაგრამ რადგანაც ცხოვრებაში წამოჭრილი ოჯახურ-სამართლებრივი საკითხების გადაწყვეტა სახელმწიფოსთან ურთიერთობაში ხდება არა საეკლესიო, არამედ სამოქალაქო, იურიდიულად გაფორმებული ქორწინების მოწმობის საფუძველზე, ამიტომ ვინც საეკლესიო ქორწინების პარალელურად სამოქალაქო ქორწინება არ გააფორმა, მათ დაგვიანებით მაინც მოუხდათ ცოლ-ქმრული ურთიერთობის რეგისტრაცია ქვეყანაში არსებული კანონების შესაბამისად.

ზემოთ აღწნული ფაქტების მიუხედავად, დინამიკაში ქორწინებო-

სა და განქორწინების მეტად არასასურველი ტენდენცია შეინიშნება - მცირდება ქორწინებისა და იზრდება განქორწინების მაჩვენებლები, რასაც ცხრილების მონაცემებიც ნათლად გვიჩვენებს. რადგანაც ჭეშმარიტება ყოველთვის კონკრეტულია, მოვიტანოთ ქორწინებისა და განქორწინების კოეფიციენტები, რომლებიც გვიჩვენებს დაქორწინებულთა და განქორწინებულთა რაოდენობას მოსახლეობის 1000 კაცზე.

უპირველეს ყოვლისა უნდა ავლნიშნოთ, რომ დინამიკაში, 1970-2018 წლებში, ქვეყანაში ქორწინებისა და განქორწინების აბსოლუტურმა მონაცემებმა და შესაბამისად ზოგადმა კოეფიციენტებმა მეტად დიდი ცვლილებები განიცადა, რომლის ძირთად მიზეზებზე ზემოთაც გვექონდა საუბარი. საბჭოთა კავშირის ელვისებური დაშლის შედეგად, როდესაც მყისიერად დაირღვა ერთიანი ფუნქციონირებადი სივრცე და შესაბამისი სტრუქტურები არ აღმოჩნდნენ მზად დამოუკიდებელი არსებობისთვის, გარდაუვალი გახდა კატასტროფები ან უკვე დამოუკიდებელი ქვეყნების პოლიტიკურ და სოციალურ-ეკონომიკურ ცხოვრებაში, რასაც თან მოჰყვა, ასევე მყისიერად ქრისტიანული რელიგიის აღმსარებლობის ქვეყებში, დემოგრაფიული მაჩვენებლების მნიშვნელოვანი გაუარესება.

1970-იან წლებში საქართველოში ქორწინებისა და განქორწინების მაჩვენებლები თანაბარზომიერად იზრდებოდა. თუ 1970 წელს 31 137 ქორწინება მოხდა, 1979 წელს უკვე 46 760 წყვილი დაქორწინდა და მოსახლეობის ყოველ ათას კაცზე შესაბამისად 7,7 და 10,6 ქორწინება შეადგინა. ამავე წლებში განქორწინებათა რიცხვი 4175-დან 5530-მდე გაიზარდა, ხოლო ათას კაცზე 1,0-დან 1,1-მდე. განქორწინების მაჩვენებელი მნიშვნელნად დაბალი იყო საბჭოთა კავშირის მაჩვენებელთან შედარებით. მაგალითად, 1979 წელს ყოველ ათას კაცზე საქართველოში 1,0 განქორწინება მოხდა, საბჭოთა კავშირში - 3,6. 1989 წელს ეს მაჩვენებელი შესაბამისად 1,4 და 3,4 განქორწინებას უდრიდა. აღსანიშნავია, რომ 1989 წელს საქართველოში განქორწინების მაჩვენებელი ყველაზე დაბალი იყო საბჭოთა კავშირის რესპუბლიკებს შორის სომხეთის გარდა (1,2).

2018 წელს საქართველოში მოსახლეობის ყოველ 1000 კაცზე 6,2 ქორწინება მოხდა და 2,8 განქორწინება. აღსანიშნავია, რომ განქორწინება ძირითადად ქალაქში ხდებოდა. ბოლო წლებში სულ უფრო იზრდება სოფლად განქორწინების როგორც აბსოლუტური, ისე შეფარდებითი მაჩვენებლები. მაგალითად, იმერეთში 1980-1989 წლებში 4702 წყვილი განქორწინდა - 4563 ქალაქად (97,0 პროცენტი) და 139 სოფლად (3,0 პროცენტი), 2000-2009 წლებში - 2728 წყვილი, 2484 ქალაქად (91 პროცენტი) და 244 სოფლად (9 პროცენტი), ხოლო 2010-2018 წლებში (ცხრა წელიწადში) კიდევ 11 300 ოჯახი დაინგრა - 7343 ქალაქად (65 პროცენტი) და 3963 სოფლად (35 პროცენტი). დაახლოებით ანალოგიური სიტუაციაა შექმნილი ცალკეულ მუნიციპალიტეტებში, გამონაკლისი რა თქმა უნდა არც ხონია. ჩვენი საკვლევი პერიოდის განმავლობაში (1970-2018 წლებში) ხონში 9749 წყვილი დაქორწინდა და 939 წყვილის ოჯახი კი დაინგრა (ცხრილი 18).

ცხრილი 18

ქორწინებისა და განქორწინების რეგისტრირებული მაჩვენებლები
 ხონში 1970-2009 წლებში ათწლეულების მიხედვით და 2010-2018 წლებში
 ცხრა წელიწადში

წლები	ქორწინება			განქორწინება			ქორწინებათა რიცხვი ერთ განქორწინებაზე		
	სულ	ქ. ხონი	სოფელი	სულ	ქ. ხონი	სოფელი	სულ	ქ. ხონი	სოფელი
1970-1979	2 957	1002	1955	125	125	0	24	8	-
1980-1989	2 620	955	1665	276	265	11	9	4	151
1990-1999	1 521	562	959	124	123	1	12	5	959
2000-2009	1 131	394	737	83	74	9	14	5	82
2010-2018	1520	593	927	331	148	183	5	4	5
1970-2018	9749	3506	6243	939	735	204	10	5	31

წყარო: საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული მონაცემების საფუძველზე ცხრილი გაანგარიშებულია ავტორის მიერ.

ისე როგორც მთლიანად ქვეყანაში, ხონის მუნიციპალიტეტშიც 1990-იან წლებში ქორწინებათა რიცხვი მნიშვნელოვნად შემცირდა 1970-იან და 1980-იან წლებთან შედარებით (2,1-ჯერ). საგრძნობლად

გაუარესდა ქორწინების და განქორწინების ზოგადი კოეფიციენტებიც. მაგალითად, ხონის მოსახლეობის ყოველ 1000 კაცზე 1989 წელს 6,0 ქორწინება მოხდა, 2002 წელს ხონში ქორწინების კოეფიციენტი ქვეყნის საშუალო მონაცემებს საგრძნობლად ჩამორჩება.

ქორწინებისა და განქორწინების პრობლემების ანალიზის დროს გამოიკვეთა ერთი მეტად არასასურველი მოვლენა. ხონში, ისევე როგორც მთლიანად ქვეყანასა და რეგიონებში, ბოლო პერიოდში სწრაფად მცირდება ქორწინებათა რიცხვი ერთ განქორწინებაზე. 1970-იან წლებში ხონის მუნიციპალიტეტში სოფლად განქორწინება საერთოდ არ მომხდარა, პრაქტიკულად არც 1990-იან წლებში მომხდარა განქორწინება (1 განქორწინება). 2000-იან წლებში სოფლად საშუალოდ წელიწადში 82 ქორწინება მოდიოდა ერთ განქორწინებაზე, ხოლო 2010-2018 წლებში - ხუთი ქორწინება. ცხრილიდან ნათლად ჩანს, რომ ეს მაჩვენებელი ბოლო წლებში ქალაქსა და სოფელს შორის თანდათანობით თანაბრდება.

ქორწინება და განქორწინება მრავალმხრივ ახდენს გავლენას შობადობაზე. მუნიციპალიტეტების დონეზე ეს მონაცემები არ მუშავდება. ამიტომ ჩვენ ქვეყნის მასშტაბით მოვიტანთ შესაბამის მონაცემებს.

თანამედროვე სამეცნიერო-დემოგრაფიული მეცნიერების მონაცემებით, განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ქალის დაქორწინებას სპეციალისტების მიერ რეკომენდირებულ ასაკში. ასეთ ასაკად მიჩნეულია 18-20 წელი. უფრო ადრეულ ასაკში სქესობრივი ცხოვრების დაწყება და ნაადრევი ორსულობა საზიანოა არა მარტო ქალისთვის, არამედ შთამომავლობისათვისაც. ქალი ბერდება დროზე ადრე და სხვა. ნაადრევი ქორწინება შესამჩნევად ამცირებს ქალთა ნაყოფიერებას და მაშასადამე შობადობას. ეს მოვლენა საყოველთაოდ ცნობილია. ჯერ კიდევ 19-ე საუკუნის შუა ხანებში აღნიშნავდნენ, რომ ნაადრევი ქორწინება იწვევს შობადობის შემცირებას.⁸⁶ ადრეულ ასაკში ქალის ორგანოები არ არის მზად ბავშვის დაბადებისათვის,

86 Свод статистических данных о Кавказе, Т. 1, Тифлис, 1869, с. 37.

რაც ხშირად მეტად მძიმე შედეგებით მთავრდება. არც ისე იშვიათად მშობიარობისას საფრთხე ექმნება ახალგაზრდა ქალის სიცოცხლეს, იზრდება უნაყოფობის შემთხვევები და ბავშვთა მოკვდაობა. საქართველოში კი ბოლო წლებში მნიშვნელოვნად გაიზარდა ახალგაზრდა ქალების დაქორწინების მაჩვენებელი და ახალგაზრდა დედების რიცხვი. საკმარისია ავლნიშნოთ, რომ 2017 წელს 15 წლამდე ასაკის 10 ქალმა გააჩინა ბავშვი, 15 წლის ასაკის 37 ქალმა - 40 ბავშვი. (აქედან პირველი შვილი იყო 37, ხოლო მეორე - 3), 16 წლის 166 ქალმა - 208 ბავშვი. (პირველი შვილი იყო 188, მეორე - 17, მესამე - 2 და მეოთხე - 1) და ა. შ. ამასთან, თუ დინამიკაში განვიხილავთ წლების მიხედვით საკმაოდ ბევრი ქალი თხოვდება ნაადრევ ასაკში. ხანგრძლივ პერიოდში, 1990-2014 წლებში, 25 წელიწადში საქართველოში 20 წლამდე ასაკში დაქორწინდა 130 939 ქალი. ამავე პერიოდში კი ამავე ასაკში განქორწინდა 1213 ქალი და ხელახლა დაქორწინდა 437 ქალი. წინა პერიოდებში ქართველი ქალების ხელახლა დაქორწინების მაჩვენებელი უაღრესად დაბალი იყო. განათხოვრებს უჭირდათ ხელახლა გათხოვება. კერძოდ, 1950 წლიდან 1979 წლამდე საჭოთა კავშირში შემაჯალ 15 რესპუბლიკას შორის საქართველოში ყველაზე დაბალი იყო ქალების ხელახლა დაქორწინების მაჩვენებელი განქორწინებისა და დაქვრივებიდან 5 წლის განმავლობაში. მაგალითად, 1975-1979 წლებში საქართველოში ხელახლა დაქორწინდა მხოლოდ 27 - ქალი, ლატვიაში - 219, რუსეთში - 216, ყაზახეთში - 194, ესტონეთში - 194, ტაჯიკეთში - 185 და ა.შ., ხოლო იგივე მაჩვენებელი 10 წელიწადში იმავე პერიოდში (1975-1979 წლებში) შეადგენდა საქართველოში - 43 ქალს, ლატვიაში - 285-ს, რუსეთში - 274-ს, ყაზახეთში - 254-ს, ესტონეთში - 244-ს, ყირგიზეთში - 244 ქალს და ა.შ.⁸⁷

ბოლო ხანს საგრძნობლად გაიზარდა ისეთი წყვილების რიცხვი, რომელთა ქორწინების ხანგრძლივობა განქორწინების რეგისტრაციისას დროის მცირე მონაკვეთს მოიცავს. მაგალითად, 2004 წელს 78 ოჯახი მხოლოდ ერთ წლამდე იმყოფებოდა ქორწინების რეგისტ-

87 Население СССР, 1987, Москва, 1988, с. 206-207.

რაციაში, ხოლო 2015 წელს უკვე 927 ოჯახი განქორწინდა შექმნიდან ერთ წლამდე. 1990-2015 წლებში, ანუ 26 წელიწადში, საქართველოში 103 886 წყვილი განქორწინდა. აქედან ერთ წლამდე ქორწინებაში იმყოფებოდა 6129 წყვილი, ერთ წელს - 6442, ხოლო ორ წელს - 6114 წყვილი. სულ ქორწინების სამ წლამდე ხანგრძლივობის პერიოდში დაინგრა 18 685 ოჯახი ანუ 1990-2015 წლებში მთლიანად განქორწინებული ოჯახების 18,0 პროცენტი. ეს იმის შედეგია, რომ განსაკუთრებით ახალგაზრდობა ბოლო წლებში მეტად ზერელედ უყურებს ოჯახის შექმნას, არ ჰყოფნით ცხოვრებისეული გამოცდილება, ხშირად სიყვარული ჰგონიათ გატაცება და ნაუცბათევად უკავშირებენ ერთმანეთს ბედს. ოჯახის შექმნა, რა თქმა უნდა, პირადი საკითხია, მაგრამ ოჯახის შექმნისას ეროვნული ტრადიციებითაც უნდა ვიხელმძღვანელოთ, არც ის უნდა დაგვავიწყდეს, რომ ოჯახი საზოგადოების სოციალური უჯრედია, რომელიც უდიდეს როლს ასრულებს ერის ცხოვრებაში, მის წინსვლასა და განვითარებაში, და თუ როგორც ილია იტყოდა, ოჯახი ერის ბურჯია, ჯანსაღი, მდგრადი ოჯახების შექმნა სრულყოფილი საზოგადოების შექმნისა და დემოგრაფიული მაჩვენებლების გაუმჯობესების აუცილებელი პირობაა.

მოსახლეობის ეროვნული და რელიგიური შემადგენლობა

იმერეთის მოსახლეობის ეროვნული შემადგენლობა მონოეთნიკურია. მე-20 საუკუნესა და 21-ე საუკუნის დასაწყისში ჩატარებული მოსახლეობის აღწერების მონაცემების მიხედვით არც ერთ წელს ქართველების წილი იმერეთის მთელ მოსახლეობაში 90 პროცენტს თითქმის არ ჩამოცილებია. უკანასკნელი აღწერის დროს (2014 წელს) ეს მაჩვენებელი უაღრესად მაღალი იყო და 99,3 პროცენტს უდრიდა. წინა აღწერების მიხედვით იმერეთში შედარებით დიდი რაოდენობით ცხოვრობდნენ რუსები (35 561 კაცი 1959 წელი), ებრაელები (17 461 კაცი, 1970 წელი), უკრაინელები (6 675 კაცი, 1959 წელი) და სომხები (5 327 კაცი, 1959 წელი). 2014 წელს იმერეთში მხოლოდ 1384 რუსი, 65 ებრაელი, 709 სომეხი და 398 უკრაინელი ცხოვრობდა.

ხონის მუნიციპალიტეტის მოსახლეობის ეროვნული შემადგენლობა თითქმის იმერეთის მოსახლეობის ეროვნულ შემადგენლობის ანალოგიურია. მისი მოსახლეობა ძირითადად ქართველებისაგან შედგება. ცალკეულ წლებში ქართველების წილი ხონის მუნიციპალიტეტისა მთელ მოსახლეობაში 99 პროცენტსაც კი აჭარბებდა. მცირე რაოდენობით ხონში ცხოვრობდნენ რუსები, უკრაინელები და სომხები. ამჟამად (2014 წელს) ხონში ცხოვრობს 23 570 კაცი, მათ შორის, 23 504 ქართველი, 38 რუსი, 11 უკრაინელი, 10 სომეხი, 2 ოსი, 1 ბერძენი და 4 სხვა ერის წარმომადგენელი.

იმერეთი, როგორც ზემოთ ითქვა, ყველაზე ხალხმრავალი რეგიონია საქართველოში. ჩატარებული მოსახლეობის აღწერების მონაცემების მიხედვით, იმერეთის მოსახლეობა რაოდენობრივად ბევრად ჭარბობდა ცალ-ცალკე აღებულ ქვეყნის დანარჩენი რეგიონების მოსახლეობას. მაგალითად, 1897 წელს იმერეთში ცხოვრობდა 378 ათასი კაცი, სამეგრელოში - 231 ათასი, ხოლო კახეთში - 169 ათასი კაცი. თითქმის ერთი საუკუნის შემდეგ, 1989 წელს იმერეთის მოსახლეობა 768 ათას კაცს უდრიდა, სამეგრელოს მოსახლეობა - 411 ათასს, ხოლო კახეთის მოსახლეობა - 441 ათას კაცს.

იმერეთისა და ზონის მუნიციპალიტეტის მოსახლეობის რაოდენობა და ეროვნული შემადგენლობა მოსახლეობის 1939-2014 წლებში მოსახლეობის აღწერების მიხედვით.

	მოსახლეობა სულ		მათ შორის									
			ქართველი		რუსი		სომეხი		ებრაელი		უკრაინელი	
	აბსო- ლუტუ- რად	%	აბსო- ლუტუ- რად	%	აბსო- ლუტუ- რად	%	აბსო- ლუტუ- რად	%	აბსო- ლუტუ- რად	%	აბსო- ლუტუ- რად	%
იმერეთი												
1939	594997	100,0	548919	92,3	20903	3,5	3157	0,5	12856	2,2	5842	1,0
1959	651959	100,0	580670	89,1	35561	5,4	5327	0,8	1645	0,3	6675	1,0
1970	718559	100,0	656657	91,4	28436	4,0	4232	0,6	17461	2,4	4736	0,7
1979	738108	100,0	692586	93,8	25298	3,4	4064	0,5	5087	0,7	3559	0,5
1989	766892	100,0	725767	94,6	20821	2,7	3547	0,5	4836	0,6	4185	0,5
2002	699666	100,0	689490	98,5	4924	0,7	1890	0,3	328	0,0	636	0,1
2014	533906	100,0	530288	99,3	1384	0,3	709	0,1	65	0,0	398	0,0
ზონი												
1939	36 882	100,0	35432	96,1	989	2,7	19	0,0	30	0,1	347	0,9
1959	32 548	100,0	31158	95,7	964	3,0	82	0,2	7	0,0	165	0,5
1970	32 719	100,0	31538	96,4	700	2,1	72	0,2	10	0,0	126	0,4
1979	38 305	100,0	34154	83,2	2541	6,6	292	0,8	36	0,1	597	1,6
1989	34 967	100,0	32656	93,4	1358	3,9	160	0,4	6	0,0	293	0,8
2002	31 749	100,0	31496	99,2	142	0,4	25	0,0	1	0,0	14	0,0
2014	23 570	100,0	23504	99,7	38	0,2	10	0,0	0	0,0	11	0,1

წყარო: Первая всеобщая перепись населения Российской Империи, 1897 г. Тифлисская губерния, т. LXIX, С. Петербург, с. 76-81. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи, 1897 г. Кутаисская губерния, т. LXIX, С. Петербург, с. 120-147.

ამის შემდეგ, ცნობილი მოვლენების შედეგად, საქართველოს რეგიონების მოსახლეობა მნიშვნელოვნად შემცირდა და იმერეთის მოსახლეობამ 2014 წელს 534 ათასი კაცი შეადგინა, სამეგრელოს მოსახლეობამ - 321 ათასი და კახეთის მოსახლეობამ - 319 ათასი კაცი.

თბილისისა და ქუთაისის გუბერნიების მაზრებსა და
ოკრუგებში მოსახლეობისა და ქართველების რაოდენობა 1897 წელს

მაზრები ოკრუგები	მოსახლეობა სულ		მათ შორის ქართველი		მაზრები ოკრუგები	მოსახლეობა სულ		მათ შორის ქართველი	
	აბსოლუტ.	%	აბსოლუტ.	%		აბსოლუტ.	%	აბსოლუტ.	%
თბილისის გუბერნია	1051032	100,0	467 631	44,5	ქუთაისის გუბერნია	1058241	100,0	887 775	83,9
თბილისის	234632	100,0	81 494	34,7	ქუთაისის	221665	100,0	210 064	94,8
ახალქალაქის	72709	100,0	6451	8,9	არტვინის ოკრუგები	56140	100,0	5 521	9,8
ახალციხის	68837	100,0	12 213	17,7	ბათუმის ოკრუგები	88 444	100,0	57 491	65,0
ბორჯალოს	128587	100,0	7 863	6,1	ზუგდიდის	114 869	100,0	114 416	99,6
გორის	191091	100,0	124809	65,3	ლენჩხუშის	47779	100,0	47 165	98,7
დუშეთის	67719	100,0	49799	73,5	ოზურგეთის	90326	100,0	86 414	95,7
სიღნაღის	102313	100,0	84874	83,0	რაჭის	60421	100,0	56 010	92,7
თელავის	66767	100,0	57431	86,1	სენაკის	115785	100,0	112 147	96,9
თიანეთის	34153	100,0	30302	88,7	სოხუმის ოკრუგები	106179	100,0	44 882	42,2
ქაქათალის ოკრუგები	84 224	100,0	12394	14,7	შორაპნის	156 633	100,0	153 665	98,1

წყარო: Первая всеобщая перепись населения Российской Империи, 1897 г. Тифлисская губерния, т. LIX, С. Петербург, с. 76-81; Кутаисская губерния, т. LXVI, С. Петербург, с. 120-147.

ამრიგად, 25 წლის განმავლობაში იმერეთის მოსახლეობამ 233 ათასი კაცით დაიკლო, ხოლო მხოლოდ ბოლო 13 წელიწადში 2002-2014 წლებში - 166 ათასი კაცით. ეს იმას ნიშნავს, რომ თუ ასე გაგრძელდა და საგანგებო ღონისძიებები არ განვახორციელებთ, მომავალი 40 წლის განმავლობაში იმერეთის მუნიციპალიტეტები (ქალაქ ქუთაისის გარდა) 40 წელიწადში გაუკაცრიელდება.

ისტორიულად ეროვნული შემადგენლობის მიხედვით აღმოსავლეთ საქართველო და დასავლეთ საქართველო მნიშვნელოვნად განსხვავდებოდა ერთმანეთისაგან. მაგალითად, 1897 წელს თბილისისა და ქუთაისის გუბერნიებში მოსახლეობა თითქმის თანაბარი რაოდენობით ცხოვრობდა. სამაგიეროდ საკმაოდ მნიშვნელოვანი იყო განსხვავება მათ შორის ეროვნული შემადგენლობის მხრივ. საკმარისია ითქვას, რომ თბილისის გუბერნიაში ქართველები შეადგენდნენ მთელი მოსახლეობის მხოლოდ 44,5 პროცენტს, ხოლო ქუთაისის გუბერნიაში 83,9 პროცენტს. კიდევ უფრო თვალნათელი იყო ამ მხრივ განსხვავება ქუთაისის გუბერნიის მხოლოდ მაზრების მიხედვით, სადაც ქართველები მთელი მოსახლეობის 96,6 პროცენტს უდრიდა. აღსანიშნავია ისიც, რომ დასავლეთ საქართველოში 420 144 ქართველით მეტი ცხოვრობდა (თითქმის 2-ჯერ მეტი), ვიდრე აღმოსავლეთ საქართველოში. ეროვნული შემადგენლობის შესახებ მოყვანილ ცხრილში, მხოლოდ ერთი მცირეოდენი შესწორება შევიტანეთ 1897 წლის აღწერის მონაცემების მიხედვით სოხუმის ოკრუგში ცხოვრობდა 25 873 ქართველი. უფრო ადრე 1886 წელს შედგენილი საოჯახო სიების მიხედვით სოხუმის ოკრუგში ცხოვრობდა 30 640 სამურზაყანოელი, სამურზაყანო კი ამ და შემდეგ პერიოდშიც თითქმის მთლიანად ქართველებით იყო დასახლებული. 1886 წელს აღწერის დროს 30 640 კაცი ცალკე სამურზაყანოელად არის აღრიცხული და იგი აფხაზებთან არ არის გაერთიანებული.⁸⁸ მიუხედავად ამისა, სამურზაყანოს ქართველი მოსახლეობა, კერძოდ სამურზაყანოელები საბოლოო, დაჯამებული ცხრილებში გაერთიანებულია, როგორც 1886 წლის, ისე 1897 წლის აღწერებში აფხაზებთან.

88 Свод статистических данных о населении Закавказского края, извлеченных из посемейных списков 1886 г. Тифлис, 1893. Сухумский округ, Самурзаканский участок, №1558-1622.

მოსახლეობის 1926 და 1939 წლების აღწერებში ეს შეუსაბამობა აშკარად ჩანს. ამ მხრივ უაღრესად მნიშვნელოვანია ის ფაქტიც, რომ 1917 წლის მოსახლეობის აღწერის მონაცემების მიხედვით სამურზაყანოს მაზრაში ცხოვრობდა 42 001 კაცი და აქედან 40 959 კაცი ეროვნებით ქართველი იყო.⁸⁹ ამიტომ ჩვენ, 1897 წელს ქართველების რაოდენობა პროპორციულად გავზარდეთ აფხაზეთის ოკრუგში.

განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს, რომ მე-19 საუკუნეში ჩატარებული მოსახლეობის აღწერების მიხედვით, აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს შორის კავშირები მეტად სუსტია. მე-19 საუკუნის ბოლოსაც კი 1897 წელს, აღმოსავლეთ საქართველოში, და ისიც ძირითადად თბილისში, ქართული ეთნოგრაფიული ჯგუფების მიხედვით ცხოვრობდა მხოლოდ 1546 იმერული, 498 მეგრელი და 50 სვანი. განსაკუთრებით მე-19 საუკუნის I ნახევარში, ეროვნული ცნობიერება ისე იყო დაქვეითებული, ბევრმა ისიც კი არ იცოდა, რომ ქვეყნის ორივე მხარეს, აღმოსავლეთშიც და დასავლეთშიც ქართველები ცხოვრობდნენ. ალბათ ღირს გავიხსენოთ მე-20 საუკუნის პირველი ნახევრის კოლორიტული ფიგურის სერგია ერისთავის ერთ-ერთი ოხუნჯობა: სერგია ერისთავი თბილისში ჯავახიშვილების ოჯახში იყო სტუმრად. ოჯახის დიასახლისი გაცხარებით საუბრობდა: თბილისი იმერლებით აივსოო. სერგიამ მიუგო: - ქალბატონო, რომ ნახოთ „ტუნელს“, იქით რამხელა რიგია, გული გაგისკდებათო.

ერთიანი ეროვნული შეგნების ჩამოყალიბებას, ეროვნული გამთლიანებისათვის საფუძვლის შექმნას განსაკუთრებით მყარი ნიადაგი მოუმზადა შესანიშნავმა ოთხეულმა: ილიამ, აკაკიმ, იაკობმა და ვაჟამ. მათი არა მარტო ლიტერატურული ნაწარმოებებით, არამედ ბრწყინვალე პუბლიცისტური წერილებითაც დაიწყო ერთიანი ქართული იდეის შედუღება, რომელიც ღირსეულად გააგრძელეს მე-20 საუკუნის დიდმა ქართველმა მეცნიერებმა, მწერლებმა და საზოგადო მოღვაწეებმა. მე-20 საუკუნის ბოლოს საქართველო ერთიანი ტერიტორიით, ერთიანი ეროვნული შეგნებით გამოეყო საბჭოთა კავშირის, მაგრამ, სამწუხაროდ, უაღრესად გამწვავდა ეროვნული

89 1917 წ. სასოფლო-სამეურნეო და საადგილ-მამულო აღწერის მაზრობრივი ჯამები, თბილისი 1922, გვ. 14, 17.

პრობლემები (ტერიტორიული დანაწილება, ქართველი მოსახლეობის ინტენსიური ემიგრაციული და უცხოეთის ქვეყნებიდან ასევე ინტენსიური იმიგრაციული პროცესები, ეროვნული ფასეულობებს გადაფასება და სხვ.).

რუსეთის იმპერიაში, საქართველოს გარდა, ქართველები მცირე რაოდენობით ცხოვრობდნენ. 1897 წლის აღწერის დროს ქართველები აღირიცხნენ კილოების (ქართველური, იმერული, მეგრული და სვანური) მიხედვით. მიუხედავთ ამისა, აღწერის მუშაკები მიუთითებდნენ, რომ ისინი ქართველები იყვნენ. აღნიშნავენ იმასაც, რომ აღწერის დროს მიღებული იმერლების რიცხვი - 273 186 - რეალურზე გაცილებით დაბალი იყო.⁹⁰

ცხრილი 21

ქართველების რაოდენობა რუსეთის იმპერიაში 1897 წელს

	ქართველი სულ	მათ შორის			
		ქართველური კილოები			
		ქართველური	იმერული	მეგრული	სვანური
რუსეთის იმპერია-სულ	1 352535	823 968	273 186	239 625	15 756
მათ შორის ევროპული რუსეთი	1422	1422			
ციმბირი	552	549	1	2	-
შუა აზია	247	238	1	8	
პრივის-ლინის გუბერნია	39	39			
კავკასია	1 350 275	821 720	273184	239615	15756
მათ შორის საქართველო	1 336397	809 466	272059	239153	15719

წყარო: *Общий свод по империи результатов разработки данных первой всеобщей переписи населения, т. II, С. Петербург, с. 5,-41.*

90 Общий свод по империи ... с. XXVIII

საბჭოთა ხელისუფლების მიერ ჩატარებული მოსახლეობის აღწერებში კითხვა მოსახლეობის რელიგიური კუთვნილების შესახებ არ ფიგურირებდა. ამდენად, მე-20 საუკუნეში ჩვენთვის უცნობია საქართველოს მოსახლეობის განაწილება აღმსარებლობის მიხედვით. მხოლოდ საქართველოს მოსახლეობის 2002 წლის პირველი ეროვნული საყოველთაო აღწერის პროგრამაში შეიტანეს კითხვა „სარწმუნოების„ შესახებ. ამდენად მე-20 საუკუნეში ჩვენ არ შეგვიძლია ვიმსჯელოთ ამ საკითხზე.

2014 წელს ხონის მოსახლეობის 98,1 პროცენტი მართლმადიდებელია. დანარჩენ რელიგიებს მხოლოდ რამდენიმე ათეული კაცი აღიარებს, მათ შორის ყველაზე მეტია მუსლიმანური რელიგიის მიმდევარი - 269 კაცი და იაჰოვას მოწმე - 32 კაცი. იმერეთშიც ანალოგიური ვითარებაა - მართლმადიდებელია 527 531 კაცი, მოსახლეობის 98,8 პროცენტი, ხოლო შემდეგ იაჰოვას მოწმე - 1473 კაცი (0,3 პროცენტი) და მუსულმანები - 931 კაცი (0,2 პროცენტი). მთლიანად ქვეყანაში მოსახლეობის აღმსარებლობის განაწილების მიხედვით განსხვავებული სურათი გვაქვს. მართლმადიდებელია ქვეყნის მოსახლეობის 83,4 პროცენტი, მაჰმადიანი 10,7 პროცენტი, სომხური სამოციქულო ეკლესიის მიმდევარი - 3,0 პროცენტი. აღსანიშნავია, რომ აჭარის გარდა სწრაფად იზრდება იეჰოვას მოწმეთა რაოდენობა როგორც ქვეყანაში, ისე რეგიონებშიც.

მოსახლეობის ორი უკანასკნელი აღწერათშორის პერიოდში (2000-2014 წლებში) მოსალეობის აღმსარებლობის განაწილების მიხედვით ქვეყანაში არსებითი ცვლილებები არ მომხდარა, თუ არ ჩავთვლით აჭარას, სადაც ცვლილებები საკმაოდ მნიშვნელოვანია მაჰმადიანური რელიგიის გავრცელების თვალსაზრისით. მართალია, ამ პერიოდში აჭარის მოსახლეობა 379 ათასიდან 334 ათასამდე შემცირდა (42 ათასი კაცით), მაგრამ მართლმადიდებელთა რაოდენობამ 241 ათასიდან 182 ათასამდე (59 ათასი კაცით) დაიკლო და მისმა წილმა აჭარის მთელ მოსახლეობაში 64,0 პროცენტის ნაცვლად 54,5 შეადგინა. სამაგიეროდ მაჰმადიანთა რაოდენობა მთლიანად აჭარაში 115 ათასიდან 133 ათასამდე (30,0 პროცენტიდან 39,8 პროცენტამდე) გაიზარდა.

**საქართველოს, იმერეთისა და ხონის მუნიციპალიტეტის მოსახლეობის განა-
წილება აღმსარებლობის მიხედვით 2014 წელს**

	საქართველო		იმერეთი		ხონი	
	აბსოლუ- ტურად	%	აბსოლუ- ტურად	%	აბსოლუ- ტურად	%
მოსახლეობა -სულ	3713804	100,0	553906	100,0	23570	100,0
მათ შორის						
მართმადიდებელი	3097573	83,4	527531	98,8	23113	98,1
მუსულმანური	398677	10,7	931	0,2	269	1,1
სომხურ- სამოციქულო	109041	3,0	67	0,0	2	0,0
კათოლიკური	19195	0,5	158	0,0	10	0,0
იეპოვას მონაწილე	12395	0,3	1473	0,3	32	0,3
იეზიდური	8591	0,2	0	0,0	0	0,0
პროტესტანტული	2520	0,1	139	0,0	0	0,0
იუდეური	1417	0,0	93	0,0	0	0,0
სხვა	1429	0,0	73	0,0	4	0,0
არც ერთი	19080	0,5	711	0,1	37	0,2
უარი პასუხზე	9635	0,3	282	0,1	5	0,0
არარის მიითითებული	34251	1,0	2448	0,5	98	0,4

წყარო: საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახურის მონაცემები.

განსაკუთრებით საგრძნობი ცვლილებები მოხდა ცალკეული მუნიციპალიტეტების მოსახლეობის რელიგიურ შემადგენლობაში. 2002-2014 წლებში ბათუმის მთელ მოსახლეობაში მაჰმადიანების წილი 21,4 პროცენტიდან 25,4 პროცენტამდე გაიზარდა; ქედაში - 23,6-დან 62,1 პროცენტამდე; ქობულეთში - 16,9-დან 28,8-მდე; შუა-ახევში - 18,2-დან 74,4-მდე; ხელვაჩაურში - 39,6-დან 56,3-მდე; ხოლო

ხულოში - 88,4 პროცენტიდან 94,6 პროცენტამდე. ასეთი ვითარება, როგორც ჩანს, გამოიწვია უცხოეთის დაინტერესებული ძალების მიერ ახალგაზრდობის მაჰმადიანურ სასულიერო სასწავლებლებში წაყვანამ, რომლებიც სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ თავიანთ სამოღვაწეო სარბიელს აფართოებენ. ვფიქრობთ, ამ საქმეში უფასო სწავლებასთან ერთად, არც უცხოეთიდან შესაბამისი დახმარებები უნდა გამოირიცხოს. ამასთან, ვრცელდება ლიტერატურა, სადაც თურქეთში და აჭარაში მცხოვრები ქართველების შესახებ აღნიშნულია: „ორივე მხარეს მცხოვრებმა აჭარლებმა გაიგეს მოსკოვის პროპაგანდის სიყალბე, რომელიც მათ ქართველებთან აერთიანებდა“ და სხვა.

აქ სიტყვას აღარ გავაგრძელებ იმის შესახებ, რომ აჭარლები ქართული ეროვნული ორგანიზმის ერთ - ერთი ყველაზე საღი ნაწილია. ისტორიული ქართველების შედეგად ქრისტიანულმა აჭარამ მაჰმადიანობა მიიღო. აჭარლების დიდი ნაწილი აჭარის დედამამშობლსთან შემოერთების შემდეგ მამაპაპურ რელიგიურ აღმსარებლობას დაუბრუნდა. აჭარაში მცხოვრებ ქრისტიან და მაჰმადიან ქართველებში რელიგიურ ნიადაგზე გაუგებრობა და დაპირისპირება არასოდეს მომხდარა და პატივს სცემენ ერთმანეთის რელიგიურ მრწამსს, რაც ასეც უნდა იყოს და სათუოც არ არის, რომ მომავალშიც ასე იქნება.

ბოლო ხანს საქართველოში მომრავლდა იეჰოვას მოწმეები და 2014 წელს მათი რაოდენობა 12 395 კაცს უდრიდა. სინდისის თავისუფლება ჩვენს ქვეყანაში კონსტიტუციითაა გარანტირებული, მაგრამ არა ისე, როგორც ამას იეჰოვას მოწმეები აკეთებენ, რომლებიც ყოველი საშუალებით ცდილობენ თავს მოახვიონ სხვას თავიანთი რელიგიური მრწამსი. მათი მსტოვრები მოქალაქეებს ქუჩაში აჩერებენ, ბინებში, შეიძლება ითქვას, უვარდებიან მოსახლეობას და ცდილობენ მათ გადაბირებას - ზეპირ აგიტაციასთან ერთად, ისინი ჩუქნიან მათ ძვირადღირებულ, კარგად გაფორმებულ იეჰოვურ ლიტერატურას და იძლევიან ათასგვარ დაპირებებს, რომელთა ნაწილს,

როგორც ჩანს, კიდევაც ასრულებენ. ამჟამად, იეჰოვას მოწმეთა რაოდენობა მოსახლეობის რიცხვთან შეფარდებით, ყველაზე მეტია მცხეთა-მთიანეთის რეგიონში - 1,0 პროცენტი, ხოლო მუნიციპალიტეტებს შორის გორის მუნიციპალიტეტში - 1,2 პროცენტი. იმ რეგიონებში სადაც შედარებით დიდი რაოდენობით ცხოვრობენ მაჰმადიანები, იეჰოვას მოწმეთა რაოდენობა მცირეა, მაგალითად, აჭარაში იეჰოვას მოწმეთა რაოდენობა მთელი მოსახლეობის 0,05 პროცენტს შეადგენს, ხოლო ქვემო ქართლში - 0,2 პროცენტს.

შინაარსი

ცოტა რამ ისტორიიდან	5
მოსახლეობის რაოდენობა	38
მოსახლეობის გუნებრივი მოძრაობა	61
ქორწინება და განქორწინება	79
მოსახლეობის ეროვნული და რელიგიური შემადგენლობა	90